

**KADIN SORUNLARI UYGULAMA
ve ARAŞTIRMA MERKEZİ**

Woman's Studies Application
and Research Center

ATAKA

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ KADIN ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
ATATÜRK UNIVERSITY JOURNAL OF WOMAN'S STUDIES

Ocak-Haziran/January-June 2019

Cilt/Volume:1

Sayı/Number:1

ISSN:

**Atatürk Üniversitesi Kadın Araştırmaları Dergisi-
ATAKAD**

Atatürk University Journal of Woman's Studies

Cilt/Volume:1

Sayı/Number:1

2019

S A H İ B İ

Atatürk Üniversitesi
Kadın Sorunları Uygulama ve Araştırma
Merkezi Adına
Prof. Dr. Reva BALCI AKPINAR

Editör:

Prof. Dr. Reva BALCI AKPINAR

Editör Yardımcısı:

Dr. Öğr. Üyesi Ayla ÇAPIK

Sekreter:

Dr. Öğr. Üyesi Ayla ÇAPIK

Yayın Yürütme Kurulu:

Dr. Öğr. Üyesi Eda AY

Öğr. Gör. Kevser AKTAŞ KURUÇAY

Arş. Gör. İdris YILDIZ

Dizgi/Mizanpaj:

Öğr. Gör. Kevser AKTAŞ KURUÇAY

Arş. Gör. Muhammet Ali AYDIN

Cilt 1, Sayı 1, Dergi Hakem Kurulu /Volume 1, No 1, Advisory Board

Prof. Dr. Mevlüt ÖZBEN

Prof. Dr. Mine KAYA KEHA

Doç. Dr. Adem YILMAZ

Doç. Dr. Elif KÜÇÜK DURUR

Doç. Dr. Serap EJDER APAY

Doç. Dr. Songül AKTAŞ

Dr. Öğr. Üyesi Aşlı SİS ÇELİK

Dr. Öğr. Üyesi Ayşe AYDIN

Dr. Öğr. Üyesi Cemile Burcu KARTAL

Dr. Öğr. Üyesi Elif CANDAN

Dr. Öğr. Üyesi Emel ZORLUOĞLU

Dr. Öğr. Üyesi Yeliz BİBER VANGÖLÜ

Dr. Öğr. Üyesi Zehra Demet ÜST TAŞĞIN

Yazışma Adresi

Dr. Öğr. Üyesi Ayla ÇAPIK

Atatürk Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi
25240/ERZURUM

Tel: 0-442-2311584

E-mail: atakad@atauni.edu.tr

Web: <https://dergipark.org.tr/atakad>

EDİTÖRDEN OKURA

Değerli okurlar

Bir toplumda yaşayan kadınların eğitim düzeyi, sosyo-kültürel ve politik konumu, sağlık göstergeleri ve yaşam kalitesi o toplumun gelişmişlik düzeyinin doğrudan göstergeleridir. Kadın sorunlarını çözememiş, hatta kadınlar için yeni sorunlar oluşturmuş toplumların uygarlık düzeyinin yükselmesi ve o toplumların mutlu olması beklenemez. Dünya genelinde kadın hakları alanında son yıllarda olumlu gelişmeler sağlanmasına karşın kadınlar açısından birçok sorun hala çözülebilmemiş değildir. Kadınlar eğitim başta olmak üzere, toplumsal alanda var olma ve karar mekanizmalarında yer alma gibi konularda haksızlığa ve adaletsizliğe uğramaktadırlar. Bu haksızlıkların ve adaletsizliklerin temel nedeni ise toplumsal cinsiyet ayrımcılığıdır. Kadınların sorunları, sorunların altında yatan nedenler, çözülmemiş kadın sorunlarının doğurduğu sonuçlar ve kadının insan hakları konusunda doğru algı oluşturmak, farkındalık yaratmak, vicdani duygularla çelişmeyen, kirliliğe yerine bilimsel ve akılcı paylaşımlar yapmak konu ile ilgili tüm araştırmacıların sorumluluğundadır.

Bu amaçla yayın hayatına yeni başlayan Atatürk Üniversitesi Kadın Araştırmaları Dergisi-ATAKAD'ın ilk sayısını çıkarmanın heyecanını yaşamaktayız. Sosyoloji, psikoloji, antropoloji, hemşirelik, ebelik, tıp, siyaset bilimi, iletişim, tarih, ekonomi, işletme, hukuk, eğitim bilimleri vb. bilim alanları başta olmak üzere kadını ilgilendiren tüm konularda hazırlanmış bilimsel çalışmalara açık olan dergimizin ilk sayısında “Aphrodite Betimlemeleri Işığında Antik Yunan Sanat Felsefesi Üzerine Bir İnceleme”, “Gender as a Performative Act in Urban Spaces and Events: Non-Verbal Marks of Masculinity & Femininity”, “Kadınlar İçin Tek (Yalnız) Ebeveynlik ve Zorlukları”, “Siyasal Teoride Kimlik/Farklılık Politikaları ve Postmodern Feminizm”, ve “Prenatal ve Postnatal Yoganın Maternal Etkileri” başlıklı makaleler yer almıştır.

Derginin bu ilk sayısının çıkarılmasında emeği geçen herkese teşekkürlerimi sunuyorum, kadınların sorunlarının değil başarılarının konuşulduğu bir gelecekte buluşmayı diliyorum.

Prof. Dr. Reva BALCI AKPINAR

Editör

İÇİNDEKİLER

MAKALELER

Aphrodite Betimlemeleri Işığında Antik Yunan Sanat Anlayışı Üzerine Bir İnceleme	
<i>Özgür MARANGOZ</i>	1-11
Gender as a Performative Act In Urban Spaces And Events: Non-Verbal Marks of Masculinity & Femininity	
<i>Ozan Can YILMAZ</i>	12-22
Kadınlar İçin Tek (Yalnız) Ebeveynlik ve Zorlukları	
<i>Songül KARACA AYDIN</i>	23-34
Siyasal Teoride Kimlik/ Farklılık Politikaları ve Postmodern Feminizm	
<i>Ayşegül HANÇER</i>	35-46
Prenatal ve Postnatal Yoganın Maternal Etkileri	
<i>Alev KARADAĞ, Nurcan KIRCA</i>	47-56

APHRODITE BETİMLEMELERİ IŞIĞINDA ANTİK YUNAN SANAT ANLAYIŞI
ÜZERİNE BİR İNCELEME

A STUDY OF ANCIENT GREEK ART IN THE LIGHT OF APHRODITE DESCRIPTIONS

Özgür MARANGOZ*

*Arş. Gör. Harran Üniversitesi Fen
Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü,
Şanlıurfa

Yazışma Adresi:

Özgür MARANGOZ
E posta: ozgurmarangoz27@gmail.com

Gönderim Tarihi : 09 Ocak 2019

Kabul Tarihi : 21 Haziran 2019

ÖZET

Antik Yunan sanatı ekonomik, siyasal, toplumsal ve kültürel değişimlere paralel olarak değişiklik göstermiştir. Klasik Dönemde ekonominin canlanmasıyla birlikte Atina'da sanatta da canlanma olmuş ve başarılı sanat eserleri ortaya konulmuştur. Peki, bu başarıyı yakalamanın sırrı neydi? Yunanlıların sanat ve estetik anlayışı nasıldı? Aşk ve şehvet nasıl ifade edilirdi? Yunan sanatındaki değişimlerle birlikte aşk ve şehvet tanrıçası Aphrodite tasvirlerinde de değişiklik görülür. Aphrodite betimlemeleri Antik Yunan erkeğinin hayal dünyasındaki ideal kadının yansımasıdır. Aphrodite zarıflık, cinsellik ve tutku kavramlarının biçim bulmuş halidir. Yunan toplumunun kadınlara karşı tutumu tanrıça betimlerinde de hissedilmektedir. Bu betimlemelerin sanat açısından değerini anlayabilmek için sanatçının iç dünyasını anlayabilmek ve sanatçının ait olduğu toplumun değerlerini bilmek gerekmektedir. Bu nedenle Aphrodite betimlerinden yola çıkarak sanatçının bakış açısından ideal kadının vücudunun ölçü, oran ve uyumunun nasıl olması gerektiğini, güzellik ve estetik anlayışını anlamak mümkündür.

Anahtar Kelimeler: Antik Yunan, Aphrodite, Kadın, Sanat.

ABSTRACT

The Ancient Greek art has been changed depending on economic, political, social and cultural changes. Revival on economy gave rise to development on art of Ancient Atina in Classical period so successful artworks were created. What was the secret of catching this success? What was the sense of Greek aesthetics? How were love and lust figured? With the change in Greek Art, description of Aphrodite, a divinity of love and desires, also changed. Descriptions of Aphrodite are the reflections of ideal woman in fantasy world of ancient Greek men. Aphrodite description has symbolised the notions of elegancy, sexuality, and passion. It has been realized that the attitude towards women in Greek society has affected the description of Goddess. To be able to analyse these description one should understand both the values of the society to which the artist belongs and inner World of the artist. Thus, It is possible to understand how the body size, proportion, harmony of the ideal woman is formed from the point of view of the artist and his sense of beauty and aesthetics in the light of Aphrodite descriptions.

Keywords: Ancient Greek, Aphrodite, Art, Woman.

GİRİŞ

Sanat eserleri toplumsal değerlerin somutlaşmış biçimidir. Bu biçim öze bağlı olarak şekillenir (Fischer, 1990). Sanatçı ile sanatını ya da sanatçının yaşadığı toplumu birbirinden ayrı düşünemeyiz. Çünkü sanat; sanatçının iç dünyasının dışavurumudur. Sanatçının iç dünyasını etkileyen en önemli faktörlerden biri de içinde yaşadığı toplumun yapısıdır. Bu nedenle hayatımızın her döneminde aslında sanat önemli bir iletişim aracı olmuştur. Sanat eserleri sadece duylara hitap etmesi için de üretilebilir ancak çoğunlukla bir mesaj vermeyi amaçlar. Antik Yunan halkı zengin bir sanat anlayışına sahiptir ve duvarlarda, sütunlarda, heykelerde, vazolarda, sikkelerde kısacası kullandıkları birçok yapı ve eşyalarda sanatlarını sergilemektedirler.

Antik Yunan dünyasında dini inançlar, felsefi düşünceler, edebi akımlar sanat eserlerinin şekillenmesinde etkili olmuştur. Bu nedenle dönemin zihinsel üretiminin anlaşılması sanat anlayışının anlaşılması için sosyal hayat, yaşam tarzı ve toplum değerlerinin de göz önünde bulundurulması önemlidir. Sanat, sanatçı ve kamuoyu arasındaki ilişki göz ardı edilerek sanatın anlaşılmasına çalışılması içi boş ve anlamsız bir soyutlamaya dönüşür (Kagan, 1993). Antik Yunan sanatçıları matematik, felsefe ve doğa bilimlerini kullanarak görsel sanatlarda yeni bakış açıları getirmişler ve farklı detaylara değinmişlerdir (Bowra, 1957). Bu çalışma ile Aphrodite betimlemeleri değerlendirilirken sadece estetik açıdan ve stilistik gelişimler açısından incelemenin eksik kalacağı, betimlemelerin aynı zamanda toplum yaşantısının, değerlerin ve kadın algısının bir ürünü olduğunu

vurgulamak amaçlanmaktadır. Dönemin sanat anlayışı Aphrodite betimlemeleri ile bağlantılı olarak anlaşılmaya çalışılmaktadır.

Antik dönemde günlük yaşam ve kadın rolü üzerine çok sayıda çalışma yapılmıştır. Plastik eserlerde, resim sanatında, çeşitli eserler üzerindeki betimlemelerde kadınların beceri ve yetenek gerektiren işler yaparken görülmediği, genellikle ev işleriyle meşgul oldukları görülmektedir. Antik kaynaklar, epigrafik buluntular, felsefi düşünceler ve edebi ürünler antik Yunan dünyasında kadının yeri hakkında bilgi vermektedir. Bu bilgiler değerlendirildiğinde Yunanlıların ataerkil bir toplum yapısına sahip oldukları anlaşılmaktadır. Makalede bu gerçeğin sanat üzerindeki etkileri incelenmekte ve ataerkil yapının oluşmasındaki etkenler ele alınmaktadır. Kadın algısının değişmesiyle birlikte Aphrodite betimlemelerinde de bazı yenilikler görülmektedir. Bu nedenle Aphrodite betimlemeleri kadınların eskiye oranla saygı görmeye başladıklarını göstermesi açısından önemlidir.

Antik Yunan toplumunun kadınlara olan bakış açısı, güzellik ve estetik anlayışı sanatçının eserine yansımaktadır. Antik dönemde sanatçılar eserlerini toplumu eğitmek için kullanırlardı. Vurgulanmak istenen ve benimsenmesi istenen düşünceler, toplumda yaşanan gerçeklikler eserleri oluştururdu. Toplumsal bilincin ürünü olan bu eserler topluma yarar sağlamak için üretilmiştir. Bu nedenle Antik Yunan sanatında “sanat toplum içindir” anlayışının hâkim olduğu söylenebilir.

Sanatın şekillenmesindeki etkenlerden biri de üsluptur. Üslup sanat yapıtlarında sanatçıların bağlı kaldıkları kurallardır. İdeolojik ve sanatsal soruna çözüm bulmak

için ortaya çıkar. Bir grup sanatçının yapıtlarını veya bir dönemin sanatını göstermek için kullanılabilir (Kagan, 1982). Antik Yunanistan'da Klasik Dönem'de ortaya çıkan ve genellikle tanrı ve tanrıça heykellerinin yapımında hâkim olan idealizm fikri Aphrodite betimlerinde de görülmektedir. Aphrodite ideal güzelliği ve tanrısallığı vurgulanarak betimlenmiştir. Dönemin sanatçıları gerçekleri idealize ederek yansıtmayı tercih etmişlerdir.

APHRODİTE BETİMLEMELERİNİN GENEL GÖRÜNÜŞÜ

Antik Yunan tanrıları insan biçimlidir (Boysal, 1967; Gilson, 1999; Temür, 2009). İnsanlar gibi yaşarlar ancak ölümsüzdürler (Friedell, 1999; Gilson, 1999; Graves, 2010). Tanrı ve Tanrıça betimlemeleri idealizm düşüncesiyle biçimlendirilmiştir. İdeal biçimi yaratırken de belirli oran, simetri ve uyum kavramlarına bağlı kalınmıştır (Demiralp, 2008).

Pythagoras'a göre estetik bakımdan erkeğin ayırt edici niteliği onun gücü, kadının ise uyumlu olmasıdır (Bilgin, 2004). Evreni uyumlu bir bütünlük olarak algılayan Pythagorasçılar dünyanın tarifesindeki maddi içeriği oluşturan maddelerden çok tarifedeki sayısal oranlarla ilgilenmişlerdir (Kenny, 2018). Evrendeki zıt unsurların birbiriyle uyumlu olmasını "güzel" olarak nitelendirmişlerdir (Bilgin, 2004). Bahsedilen bu uyum heykelerde zıt hareketler, oran-orantı ve belirli ölçülerle sağlanmıştır (Eco, 2006).

Bir yapıtın değeri toplumun değerlerini nasıl, ne kadar ve hangi üslupla yansıttığına bağlıdır. Sanatçı toplumsal gerçeklikleri kendi süzgecinden geçirerek öznel bir bakış açısıyla sunar. Fakat içinde yaşadığı toplumun duygularını, bilincini ve iç dünyasını da eserlerine yansıtır. Ancak o zaman eseri genel bir değer taşır. Aphrodite

betimlemelerindeki estetik ve güzellik anlayışı öznel bir bakış açısıyla ortaya konulsa da toplumun zevklerinin ürünüdür. Bu betimlemeler Antik Yunan erkeğinin hayal dünyasındaki ideal kadın modelidir. Antik Yunanlı sanatçı Aphrodite'i Neolitik dönem ana tanrıça figürinlerinde olduğu gibi abartılı vücut hatlarına sahip, olgun kadın modelinde işlemiş olsaydı kendi toplumunun zevklerine hitap etmeyebilir ve eser beklenen ölçüde değerli bulunamayabilirdi. Toplum zevklerinin değişmesiyle birlikte tanrıça kadın modeli de değişmiştir.

Aphrodite bazen yalnız, bazen aşk tanrısı olan oğlu Eros'la birlikte, bazen de mitolojik konulu sahnelerde başka karakterlerle birlikte tasvir edilmiştir (Şekil 1, 2). Eros her zaman çıplak olmasına rağmen Aphrodite bazen tamamen çıplak, bazen üzerinde vücut hatlarını belli eden ince kumaşlı bir elbiseyle ya da cinsel organını bir kumaşla örterken betimlenmiştir (Şekil 3, 4, 5).

MÖ 360-330 arasına tarihlenen, Praxiteles tarafından yapılan Knidos Aphrodite'si ile kadınların çıplak betimlenmemesi geleneği sona ermiştir. Bu tarihten sonra Yunanlı sanatçılar Aphrodite'i tamamen çıplak göstermekten çekinmemişlerdir (Gardner, 1910; Boardman, 2005; Havelock, 2007; Boysal, 1967) (Şekil 6). Heykeltraş Praxiteles'in bir *pornai* (hayat kadını) olan sevgilisi Phryne heykellerin yapımı için modellik yapmıştır (Şahin, 2013). Ünlü Knidos Aphrodite'si de olasılıkla Phryne'yi yansıtmaktadır (Lightman ve Lightman, 2008). Sanatçı yapıtını idealizm düşüncesiyle birlikte kendi estetik ve güzellik anlayışını katarak ortaya koymuştur. Knidos Aphrodite'si ile sanata yeni bir anlayış getirmiş, kadınların çıplak betimlenmesine yönelik sert kurallar ortadan kalkmıştır. Praxiteles'in heykel sanatında yaptığı bu yenilik sosyal yapıda meydana

gelen değişikliklerin göstergesidir. Geç Hellenistik Dönem'de yaşanan siyasi krizler sonucunda kadınların politikada aktif rol almaya başlaması daha çok kadın heykellerinin görülmesinde ve daha rahat pozlar sergileyen Aphrodite heykellerinin gündeme gelmesinde etkili olmuştur (Durugönül, 2018).

Antik Yunan sanatçıları Aphrodite tipleri ile yetkin bir güzelliğe ulaşmayı amaçlamışlardır. Güzelliğe yaklaştıkça da Aphrodite'nin tanrısal özelliği azalmış daha insansı bir tip olmaya başlamıştır. *Pornai*'ların model olarak kullanılması bu özelliklerin ön plana çıkmasında etkili olmuştur (Cömert, 2015). Aphrodite'in güzelliği ve insansı özellikleri vücut hatları ve çıplaklığından ötürüydü. Buna rağmen elleriyle ya da elindeki bir nesneyle göğüslerini ve cinsel organını örterken de tasvir edilmiştir (Şekil 9). Çıplak tanrıça tasvirlerinde Aphrodite edepli ve pasif şekilde gösterilmiştir. Cinsel organlarının detayları verilmemiştir. Oysa insan vücudunun tüm görünebilir detaylarını kaydetmek Yunan sanatının temel kuralıdır (Smith, 2002). Böylelikle utangaç ve edepli bir Aphrodite yaratmak, çıplaklıkla da saf ve doğallığını vurgulamak amaçlanmıştır. Antik Yunanlılar bir kadının utangaçlığını çekici bulmuşlardır ya da ahlaken öyle olması gerektiğine inanmışlardır. Aphrodite'in cinsel rolünü ortaya koyan yerlerini örtmesi kusurlarını saklama ihtiyacından da gelebilir. Çünkü kadın olmak zayıflık olarak algılanmaktadır.

Aphrodite tasvirlerinde yüzde sempatik ifade, bazen de boş ve ciddi bakış, vücudun yumuşak formları dikkat çeker. Doğal görünüme sahip vücudun duruşu ve üsluptaki ince değişiklikler tanrıçanın cinsel yönünü kuvvetlendirmiştir (Boysal, 1967; Smith, 2002). Dönemin sanatçıları Aphrodite betimlemeleriyle güzel kadını,

ideal vücut hatlarını ve bunların oluşturduğu cinsel hazları yansıtırken bir yandan da Yunan toplumuna ahlak dersi vermektedir. Aphrodite'in utangaç tasvir edilmesi Yunanlıların ahlak anlayışıyla da ilgilidir. Çünkü Yunanlılar vücutlarını teşhir eden kadınları bayağı bulurlardı. Bu nedenle Praxiteles'ten önceki sanatçılar kadınları çıplak tasvir etmekten çekinmiş olmalıdır.

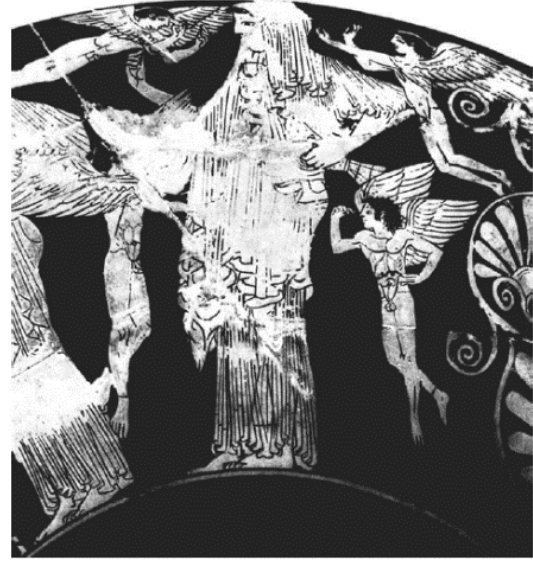
Aphrodite'in birden fazla sıfatı vardır (Erhat, 2007; Graves, 2010). Antik Yunan sanatında bu sıfatları vurgulanarak ve mitlere bağlı kalınarak işlenmiştir. Tasvirlerinde doğallığı, saflığı güzelliği, şehveti, tehlikeli oluşu gibi özelliklerine vurgu yapılmıştır. Bunları vurgulamak için bazen zarif bir duruş bazen de yanındaki diğer karakterlerle konulu anlatımlar kullanılmıştır.

Aphrodite zaman zaman kutsal hayvanları sayılan serçe, güvercin, koç, tavşan, kaplumbağa, yunus balığı, kaz ve kuğu gibi hayvanlarla ya da gül, mersin ağacı, gelincik, zambak ve elma gibi onu temsil eden bitki ve meyvelerle birlikte betimlenmektedir (Yörükán, 2000). MÖ 5. yüzyıl vazo resimlerinde Aphrodite betimlemelerine sıklıkla rastlanmaktadır. MÖ 4. yüzyıl vazo resimlerinde hala tanrıçanın giyinik betimlemeleri devam eder. Aphrodite bazen elinde bir çiçek ve ayna ile görülür. MÖ 5. yüzyıldan başlayarak 4. yüzyıl boyunca bir kuğu ya da kaz sırtında tasvir edilmiştir. Pişmiş toprak heykelcikler, bronz kabartmalar ve gemmalarda da benzer şekilde işlenmiştir (Carpenter, 2002) (Şekil 7).

Homeros destanlarında Aphrodite aşkla özdeşleşmiştir ve aşk onun en önemli işlerinden biridir (Yörükán, 2000). Aphrodite genellikle evlilik ve baştan çıkarma sahnelerinde yer alır (Duby ve Perrot, 2005). Güzellik ve cinsel arzu konularında yargı yetkisine sahip tanrıça, uzmanlık alanı olan çekicilik, lütuf ve güzellikle ilgili olan, dişil

olan, süslenmeyle ilgili olan her şeyle ilişkilendirilmiştir (Duby ve Perrot, 2005). Güzelliğine güzellik katmak için bazen başında, elinde, kolunda, boynunda, ayak bilekleri ve bacaklarında takılarla tasvir edilmiştir (Şekil 8). Aphrodite betimlemeleri aynı zamanda antik dönemde kadınların cinsel hazları çağrıştıran şeylerle, vücut güzelliğiyle, aşkla ve bunların yanı sıra ara bozuculuk ve kıskançlık gibi kötü sayılan kavramlarla metalaştırıldığını göstermektedir.

Yunanlı kadınlara yüklenen görevlerin aksine Yunan Pantheon'daki Athena ve Artemis gibi bazı kadın tanrılar erkeklerle özgü işlerle özdeşleştirilmişlerdir. Olympos tanrıları sadece erkeklerden oluşmaz. Yunan sanatında kadın olarak betimlenen ve tapınım gören kadın tanrılar da bulunmaktadır. Aphrodite dışında diğer tanrıçaların çıplak betimlemelerine rastlanmaz. Çıplaklık tanrıçalar arasında aşk ve şehvet duygularını daha iyi yansıtmak amacıyla sadece Aphrodite betimlemelerinde görülen bir özelliktir. Tanrıçalar Yunan kadınları gibi giyinmişlerdir ve ölümlü kadınlar gibi güzellik kaygıları vardır. Bunun en güzel temsili Athena, Hera ve Aphrodite arasında geçen güzellik yarışması hikâyesidir. Söylenceye göre yarışmanın hakemi olan Paris kararını vermek için tanrıçaların soyunmasını istemiş ve onları çıplak değerlendirmiştir. Yarışı Paris'e güzel Helena'nın aşkını vadeden Aphrodite kazanmıştır (Graves, 2010; Şahin, 2013). Bu hikâyeye erkeklerin kadının güzelliği karşısındaki zayıflığı gösterilmektedir.

Şekil 1. Üç Güzeller Yarışmasından bir sahne. Aphrodite'in etrafında Eroslar yer almaktadır (MÖ 490-480) (Breitenberger, 2007: 94, pl. 8).

Şekil 2. Aphrodite'in terrakota kabartma üzerinde Eros ve Hermes'le birlikte tasvir edildiği sahne (MÖ 460) (Breitenberger, 2007: 93, pl. 7).

Şekil 3. Aphrodite'in doğuşu. Üzerindeki ince kumaşlı elbisesi hatlarını belli etmektedir (MÖ 470-460) (Richter, 1979: 81, res. 124)

Şekil 4. Madalyon üzerinde Aphrodite yarı çıplak betimlenmiştir (MÖ 300-200) (<https://www.bmimages.com/preview.asp?image=00034561001&itemw=4&itemf=0001&itemstep=1&itemx=6>).

Şekil 7. Elinde asa tutan Aphrodite bir kuğunun sırtındadır (MÖ 440 civarı) (Carpenter, 2002: 59, res. 67).

Şekil 5. Çömelen Aphrodite. Çıplak heykel MÖ 3. yüzyılda yapılmış eserin kopyasıdır (Smith, 2002: 97, res. 102).

Şekil 8. Altın yüzük üzerinde, Aphrodite elinin üzerinde güvercinle çıplak olarak betimlenmiştir (MÖ 4. yüzyıl) (Carpenter, 2002: 59, res. 68).

Şekil 6. Knidos Aphrodite'si, orijinalin kopyası (Sönmez, 2006: 407).

Şekil 9. Capitolini Aphrodites'si. Orijinali MÖ 3-2. yüzyıl (Smith, 2002: 96, res. 99).

ANTİK YUNAN' DA KADIN ROLÜ VE APHRODİTE BETİMLEMELERİNE YANSIMASI

Antik Yunan toplumu üzerine yapılan pek çok çalışma Antik Yunan'da cinsiyet rollerindeki eşitsizliği ve kadının ikinci sınıf vatandaş olarak görüldüğünü belirtir (Kocabaş Atılğan, 2013). Bu dönemde kadınlar rahatça dışarı çıkamaz ve istedikleri gibi giyinemezdi (Duby ve Perrot, 2005). Genellikle khiton, peplos ve himation gibi elbiseler giyer ve bazen başlarını da bir duvakla örterlerdi (Blanck, 1999; Smith, 2013). Spartalı kadınlar Atinalı kadınlara nazaran daha rahattı. Kısa elbiseler giyebilmekte hatta kadın sporcular yarışmalara çıplak olarak katılabilmekteydi. Bu nedenle Atinalılar onları bu konuda eleştirir ve bayağı görürlerdi (Smith, 2013; Şahin, 2013).

Kadın heykellerinde kolların göğüs altında birleştirilmesi ve bir elin yüze dokunması görülen en yaygın pozdur. Sadece ölümlü kadınlar için kullanılan bu duruş, sınırlı utangaçlık, kendine yeterlilik veya dişi *sophrosyne* (ölçülülük) anlamındaydı. Kadın heykellerinde genç güzel bir başla edepli tavırlar ve vücut hatlarını belli eden giysilerle, evli kadının uygunluğu ve arzu edilen erotik potansiyeli bir arada yansıtılmıştır (Smith, 2002).

Bakımlı olmak ve yün işlerinde becerikli olmak erkeklerin gözünde kadın güzelliğinin temel bileşenleriydi (Duby ve Perrot, 2005). Kadının görevi ev işlerini yürütmektir. Kızlar evlenmeden önce anneleri tarafından bu işleri görecektir şeklinde yetiştirilirdi (Blanck, 1999; Bilgin, 2004). Hesiodos'a göre erkek için en büyük mutluluk iyi bir eşe sahip olmaktır, en büyük felaket ise kötü bir eşe sahip olmasıdır. Erkek eşini iyi yetiştirebilmek için genç

kızlarla evlenmeliydi (Hesiodos, *Theothonia*).

Yaşam biçiminin yansıması olarak kadınlar genellikle yün eğirme ve dokumayla ilgili nesnelere, dişil erdemi akla getiren ayna ve aksesuarlarla, sadece faaliyeti değil statüsünü de tanımlar şekilde tasvir edilmiştir (Duby ve Perrot, 2005) (Şekil 10). Eğirme sahneleriyle kadının çalışkanlığı vurgulanırdı. Kadının zarif el hareketlerinin güzelliğiyle tasvirler estetiklik kazanırdı. Bazen de elinde güzelliğini daha da belirginleştiren bir çiçek tutardı (Duby ve Perrot 2005). Antik Yunan toplum algısına göre kadın çiçek gibi hoş kokmalı, güzel ve zarif olmalıdır. Kadının güzel olması, erkeğin güçlü olması beklenmiştir. Antik Yunan toplumunda kadınları değerli kılan şeyler güzellikleri ve fiziksel cazibeleriydi. Bu nedenle tanrıça Aphrodite ve Yunanlı kadınlar çiçek, ayna, koku şişeleri, takılar gibi süslenmelerini belirten ve güzelliklerini ön plana çıkaran nesnelere ilişkilendirilmişlerdir.

Spartalı kadınlar dışında Yunanlı kadınlar genellikle saçlarını uzatırlardı ve değişik şekillerde saçlarını toplarlardı. Genellikle kölelerin ya da yas tutanların saçları kısa olurdu (Şahin, 2013). Kadınların saç modası Aphrodite betimlemelerinden de takip edilebilir. Aphrodite başında bir bantla açık saç arkaya doğru bırakılmış, ensede toplanmış, önde alınına dökülen kısa saçlar ya da saç torbasıyla toplanmış şekilde görülebilmektedir.

Kadınların ev işlerinden sorumlu olduğu düşüncesinden dolayı kız çocuklarının eğitime önem verilmemiştir. Kız çocukları sadece ev işleri konusunda eğitilirdi (Blanck, 1999; Bilgin, 2004). Antik Yunanda kadın zayıflık-güçsüzlük fikriyle özdeşleşmiş, "doğaları" ile tanımlanmak yerine "kültüre girme yeteneksizlikleri" ve "hem idrak hem irade

açısından zayıf yaratılışı” olarak tanımlanmışlardır (Karaaslan, 2014). Aristo’ya göre kadın akli gelişmiş bir yaratık değildir. Çünkü onun iradesi zayıftır. Bu sebeple onun yeri evidir, sadece ev işleriyle meşgul olmalıdır. O erkeklerin yaptığı işleri yapacak güç ve akıldan yoksundur. Kadın politika yapamaz ve savaşamaz. Erkekler ise akıllı, güçlü, cesur ve adildir (Bilgin, 2004).

Kadınlar Antik Yunan yaratılış mitoslarında ve geç dönem Yunan mitolojisinde felaketin nedeni olarak gösterilmiştir. Hesiodos Yunan mitolojisine göre ilk yaratılan kadın olan Pandora’yı kötülüğün başlangıcı olarak kabul eder (Hesiodos, *Theogonia*). Mitosa göre baş tanrı Zeus, kendilerini tanrılar kadar kuvvetli zanneden, şımarık insanlardan öç almak için Hephaistos’a bir kadın yaratmasını emreder. Hermes Pandora’nın kalbine hıyanet ve aldatici sözler yerleştirmiştir. Zeus da Pandora’ya açmaması gerektiğini söylediği esrarengiz bir kutu vermiştir. Ancak Pandora merakına yenik düşer ve kutuyu açar. Böylece Pandora, kutunun içindeki hastalık, keder, ıstırap, yalan, riya, insanların felaketine sebep olacak ne varsa hepsini salıverir (Can, 2019). İnsanların aralarına kabul etmelerini sağlamak için Pandora, yüzü ölümsüz tanrılara, bedeni ise güzel genç kızlara benzer biçimde yaratılmıştır ve süslenmiştir (Cömert, 2015). Bu mitoslarla kadının güzelliğinin arkasında kötülüklerle dolu olduğu, içinde hainlik olduğu, yalan sözlerle aldattığı, merakının büyük felaketlere neden olduğu vurgulanmaktadır. Homeros’un *İlyada*’sı ise Helena’nın sebep olduğu Troia savaşını anlatmaktadır. Helena yüzünden Troia Akhalar tarafından yakılıp yıkılır (Homeros, *İlyada*). Yine felaketin nedeni güzel görünen bir kadındır ve güzel görüntüsüyle bir erkeği mağlup ederek kötülüğün kapılarını açmıştır.

Antik Yunan halkı kadınlarla fazla vakit geçirmeyi kadınların etkisi altına girmekten korktukları için tehlikeli bulmuşlardır (Akalin, 2003). Genç erkeklerin kadınların yanında fazla vakit geçirerek onların düşüncelerinden etkilenmelerini ve kadın gibi davranmalarını kendi yöntemlerince önlemeye çalışmışlardır. Bu yüzden oğlanlar daha çok yetişkin erkeklerle zaman geçiriyor ve arkadaşlığın ötesinde bir yakınlık kuruyorlardı (Kocabaş Atılğan, 2013).

Antik dönemde erkeklerin hemcinslerinden hoşlanması, genç oğlanlarla yetişkin erkekler arasındaki ilişki doğal karşılanırdı. Erkeklerin birbiriyle olan bu yakınlığı kadınları toplumsal yaşamdan uzak tutmanın ve etkisiz hale getirilmesinin bir yoluydu (Kocabaş Atılğan, 2013). Kadınların etkisi altında kalmamak için onlarla duygusal bağ kurmaktan da kaçınmışlardır. Evli erkeklerin eşinin dışında başka kadınlarla birlikte olmasının yasal olarak bir mahsuru yoktu (Blanck, 1999; Şahin, 2013). Buna karşılık Atinalı bir kadının dışarda bir erkekle görünmesi büyük bir ayıptı. Bu nedenle kadın erkeklerin eğlencelerine de katılmazdı (Bilgin, 2004; Smith, 2013). Kadın erkek ilişkilerinde duygusal anlamdaki aşktan çok cinsel arzular ve bedene duyulan aşk ön plandadır. Antik Yunan dünyasının tersine Doğu’nun önemli şehirlerinde kadınlar daha özgürdü ve aynı statüye sahip kadın ve erkekler daha rahat ilişki kurabiliyorlardı. Doğu’daki bu rahatlık Yunanlı erkeklerin kadınlara olan bakış açısının değişmesinde önemli bir etken olmuştur (Smith, 2002).

Antik Yunan sanatında çıplaklık gücün simgesi olarak görülmektedir. Bu nedenle kendilerini çıplak betimlerken barbarları giysileriyle betimlemektedirler. (Durugönül ve Tepebaş, 2014). Yunanlı erkekler gücünü sergilercesine çıplaklığını da sergilemekte ve

bununla gurur duymaktadır (Boardman, 2005; Sennett, 2008). Çünkü antik Yunan algısında erkek doğası gereği güçlü ve kusursuzdur. Kadın ise her anlamda erkeklerin gerisindedir. Yunanlıların inancına göre tanrılar kadını ev işlerini yapmaları ve aile bireylerinin bakımını üstlenmesi için, erkekler ise dışarıdaki işleri üstlenmesi için yaratmışlardır ve bu nedenle erkeği daha güçlü kılmışlardır (Şahin, 2013). Bu inanç Yunanlı erkeklerin kadınları küçük görmesindeki etkenlerden biridir.

Aphrodite ve kadın betimlemelerini ortaya koyan sanatçı bir Yunan erkeğiydi. Bu betimlemeler de erkeklerin fantezi dünyasının ürünüdür. Kadını olduğu gibi değil erkekler tarafından olması istendiği gibi betimlemişlerdir. Aphrodite betimlemeleri baskı altındaki Yunan kadınının tam bir yansıması değildi. Aphrodite'in çıplaklığı, cinsel çekiciliği diğer kadın betimlemelerine göre cesurca sergilenmiştir. Knidos Aphrodite'sinin getirdiği yenilikten önce antik Yunan sanatında nadiren de olsa temizlenen ve süslenen çıplak kadın tasvirlerine yer verilmiştir (Duby ve Perrot, 2005) (Şekil 11). Genellikle saygın Atinalı kadınlar çıplak gösterilmemiş, *pornai*'lar ve kültle ilgili sahnelerde genç kızlar çıplak gösterilmiştir (Durugönül ve Tepebaş, 2014). Bu şekilde sanatçı çıplak bedenin güzelliğini vermeye çalışmaktadır. Kadının güzelliği bedeninin yanı sıra giyimine ve aksesuarına da dayandırılmaktadır (Duby ve Perrot, 2005).

Sanatta çıplak Aphrodite'in ortaya çıkışı ve hızla yaygınlaşması, erkeklerin kadınlara yönelik bakış açısının değiştiğini göstermektedir ve kadının sosyal durumundaki değişiklik buna paralel olarak gelişmiştir. Sosyal yaşamda kadının öneminin artmasıyla birlikte kadın portre heykellerinde de artış görülür (Smith, 2002).

SONUÇ

Kadınların toplumsal yaşamdaki yeri ile Aphrodite betimlemeleri arasında güçlü bir ilişki vardır. Toplumun ahlaki değerleri ve bu değerlerin çoğunlukla kadınları kısıtlayıcı oluşu, kadın erkek eşitsizliği, kadınların güçsüz, iradesiz ve hileci olarak görüldüğü Yunan sanatını oluşturan vazolarda, heykellerde, kabartmalarda, figürinlerde, küçük buluntularda vb. sanat eserlerindeki işlenişlerle anlaşılabilir.

Antik Yunan'da bu rollerin belirlenmesindeki etken bedensel güçtür diyebiliriz. Erkekler bedensel güçleriyle savaşlar kazanmakta, ülkelerini korumaktadır ve bu nedenle her konuda daha güçlü olduklarına ve daha fazla söz sahibi olduklarına inanmışlardır. Yunanlılara göre güçlü bir bedene sahip olan güçlü bir zihne sahiptir. Elbette kadınlara hayranlık duymuşlardır. Ancak bu hayranlık kadınların kişiliğine değil yine bedenlerine yöneliktir. Güzel olmasına rağmen bu güçsüz bedene sahip olanların zihnen de güçlü olabileceğine inanılmamıştır. Bu nedenle kadınlar evlere kapatılmış ve erkeklerin himayesi altında yaşamıştır. Yine bedensel güçlerine önem veren Yunan erkekleri spora önem vermiş, kaslı vücutlarını, çıplaklıklarını sergilemekten onur duymuşlardır. Çıplak kadınlar onursuz ve haysiyetsiz algılanmıştır. Bu durum her konuda kendilerini güçlü bulan Yunan erkelerinin kadın bedenlerine karşı zayıf düşmekten korkmuş olmaları, kadınların çıplaklığını bu yönde kullanmalarından çekinmeleri ve bunu kontrol altında tutmaya çalışmalarından kaynaklanıyor olabilir.

Dönemin düşünürleri kamuoyunda bu yargıların oluşmasında etkili olmuştur. Bu düşünceler edebi ürünlere de yansımıştır ve mitoslarda da sık sık kadınların sevilmeyen yönleri belirtilmiştir. Erkeklerin kadınlara olan bakış açısının değişmesi ve kadına verilen değer artmasıyla Aphrodite

betimlemelerinde değişiklik görülür. Aphrodite betimlerinin kıyafetsiz işlenmesi Yunan kadınlarının kısmen de olsa zincirlerinden kurtulmasının ifadesi olarak algılanabilir. Böylece Aphrodite'in kıyafetleriyle birlikte Yunan erkeklerinin kadınlara olan önyargıları yavaş yavaş sıyrılmaya başlamıştır. Ancak yine de kadınların erkeklerle eşit haklara sahip olduğundan ve tamamen özgürleştiğinden söz edilemez.

Aphrodite betimlerinde tanrıçanın güzelliğinin çıplak olarak verilmesi, kadının güzelliğinin bir güç olarak algılandığını göstermektedir. Mitoslarda da zaman zaman kadınların erkekleri kandırmak için güzelliklerini kullandıkları, ellerindeki bu güçle büyük felaketlere sebep olabilecekleri vurgulanmaktadır. Yunan toplumunun ilgisini ve beğenisini kazanan Aphrodite heykellerinin yapım aşamasında, Yunan toplumu tarafından küçük görülen hayat kadınlarının model olması Yunan erkeklerinin kadın güzelliği karşısındaki zayıflığını ortaya koymaktadır. Bu zayıflıklarını kadınlar üzerinde üstünlük kurarak bastırmaya ve erkek egemenliğini korumaya çalışmışlardır. Kadınlar üzerindeki bu baskıya rağmen hayat kadınları daha özgürdü ve daha eğitimliydi. Güzellikleri ve zekâlarıyla Yunan erkeklerini etkilemeyi başarmışlardır. Ancak Atinalı kadın yurttaşların eğitimlerine önem verilmemiş ve toplumda önemli bir yer edinememişlerdir. Bu nedenle politikaya dâhil olmalarına da izin verilmemiş, birçok konuda pasif bırakılmıştır.

KAYNAKLAR

Akalm, A. G. (2003). Eskiçağda Grek Kadının Toplumsal Yaşantısı. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, 33, 17-47.

Bilgin, N. (2004). *Felsefeden Ekonomiye Antik Yunan Dünyası*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat.

Şekil 10. Locri'den pişmiş toprak kabartma üzerinde sandığa giysilerini yerleştiren bir kadın betimlenmiştir (MÖ 400) (Richter, 1979: 317, res. 505).

Şekil 11. Krater üzerinde temizlenen kadınlar çıplak tasvir edilmiştir (MÖ 440 civarı) (Duby ve Perrot, 2005: 215, res. 41).

Blanck, H. (1999). *Eski Yunan ve Roma'da Yaşam* (Çev. İ. Tanrıkkurt). İstanbul: Arion.

Boardman, J. (2005). *Yunan Sanatı* (Çev. Y. İlseven). İstanbul: Homer.

Bowra, C. M. (1957). *The Greek Experience*. London: Weidenfeld and Nicolson.

Boysal, Y. (1967). *Grek Klasik Devir Heykeltraşlığı*. Ankara: Güzel İstanbul.

- Breitenberger, B. (2007).** *Aphrodite and Eros, The Development of Erotic Mythology in Early Greek Poetry and Cult* (Studies in Classics). Dirk Obbink, Andrew Dyck (Ed.), New York, London: Routledge Taylo & Francis.
- Can, Ş. (2019).** *Klasik Yunan Mitolojisi*. İstanbul: Ötüken.
- Carpenter, T. H. (2002).** *Antik Yunan'da Sanat ve Mitoloji* (Çev. B. B. M. Ünlüoğlu). İstanbul: Homer.
- Cömert, B. (2015).** *Mitoloji ve İkonografi*. Ankara: Deki.
- Demiralp, D. (2008).** Sanatını Çağının Felsefi Işığında Biçimlendiren Bir Heykeltraş: Antik Yunanlı Polykleitos. *Sanat ve Tasarım Dergisi*, 2, 67-80.
- Duby, G. & Perrot, M. (Ed.) (2005).** *Kadınların Tarihi, Ana Tanrıçalardan Hristiyan Azizelere* (Çev. A. Fethi). İstanbul: Türkiye İş Bankası.
- Durugönül, S. (2018).** *Heykeller Konuşabilseydi, Antik Yunan Heykeltraşlık Sanatına Toplumsal Açından Bir Bakış*. Ankara: Bilgin.
- Durugönül, S. & Tepebaş, U. (2014).** Çıplaklığın Kısa Tarihçesi: Antik Dünyada Çıplaklık. *Çömlek Arkeoloji Dergisi*, 11, 22-27.
- Eco, U. (2006).** *Güzelliğin Tarihi* (Çev. A. C. Akkoyunlu). İstanbul: Doğan.
- Erhat, A. (2007).** *Mitoloji Sözlüğü*. İstanbul: Remzi.
- Fischer, E. (1990).** *Sanatın Gerekliliği* (Çev. C. Çapan). Ankara: Verso ve İmge.
- Friedell, E. (1999).** *Antik Yunan'ın Kültür Tarihi* (Çev. N. Aça). Ankara: Dost.
- Gardner, E. A. (1910).** *Six Greek Sculptures*. New York: Ballantyne.
- Gilson, E. (1999).** *Tanrı ve Felsefe* (Çev. M. S. Aydın). İstanbul: Birleşik.
- Graves, R. (2010).** *Yunan Mitleri: Tanrılar, Kahramanlar, Söylenceler* (Çev. U. Akpur). İstanbul: Say.
- Havelock, C. M. (2007).** *The Aphrodite of Knidos and Her Successors, A Historical Review of the Female Nude in Greek Art*. USA: The University of Michigan.
- Kagan, M. (1982).** *Güzellik Bilimi Olarak Estetik ve Sanat* (Çev. A. Çalışlar). İstanbul: Altın Kitaplar.
- Kagan, M. (1993).** *Estetik ve Sanat Dersleri* (Çev. A. Çalışlar). Ankara: İmge.
- Karaaslan, D. (2014).** Antik Yunanda Kadın Olmak. *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2, 159-174.
- Kenny, A. (2018).** *Antik Felsefe* (Çev. S. Uslu). İstanbul: Küre.
- Kocabaş Atılğan, D. (2013).** Antik Yunan'da Toplumsal Cinsiyet Rollerinin Temsili. *Yedi: Sanat, Tasarım ve Bilim Dergisi*, 10, 15-27.
- Lightman, M., & Lightman, B. (2008).** *A to Z of Ancient Greek ve Roman Women*. New York: Facts On File.
- Richter, G. (1979).** *Yunan Sanatı* (Çev. B. Madra). İstanbul: Cem.
- Sennett, R. (2008).** *Ten ve Taş, Batı Uygarlığında Beden ve Şehir* (Çev. T. Birkan). İstanbul: Metis.
- Smith, J. M. (2013).** *Antik Yunan Kadın Kıyafetleri* (Çev. İ. Dağlı). İstanbul: Midas.
- Smith, R. R. R. (2002).** *Hellenistik Heykel* (Çev. A. Yoltar Yıldırım). İstanbul: Homer.
- Sönmez, O. (2006).** *Knidos: Mavide Uyuyan Güzel*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat.
- Şahin, N. (2013).** *Antik Dönemde Anadolu'da Kadın*. İzmir: Ege Üniversitesi.
- Temür, A. (2009).** Grek Sanatında Deniz Yaratıkları I: Skylla. *Sanat Dergisi*, 16, 1-8.
- Yörükkan, T. (2000).** *Yunan Mitolojisinde Aşk*. İstanbul: Türkiye İş Bankası.
- <https://www.bmimages.com/preview.asp?image=00034561001&itemw=4&itemf=0001&itemstep=1&itemx=6>
- Antik Kaynaklar**
Homeros, *İlyada*.
Hesiodos, *Theogonia*.

**GENDER AS A PERFORMATIVE ACT IN URBAN SPACES AND EVENTS: NON-
VERBAL MARKS OF MASCULINITY & FEMININITY****PERFORMATİF BİR EYLEM OLARAK KENTSEL ALANLARDA VE ETKİNLİKLERDE CİNSİYET:
MASKÜLENLİĞİN & FEMİNELİĞİN SÖZSÜZ İLETİŞİMİ****Ozan Can YILMAZ***

*PhD, University of Vienna, Social &
Cultural Anthropology Department

Yazisma Adresi:

Ozan Can YILMAZ

E posta: ozancan017@gmail.com**Gönderim Tarihi :** 22 Ocak 2019**Kabul Tarihi :** 21 Haziran 2019**ABSTRACT**

Women's seclusion and hegemonic oppression towards the subjugation of women can alternatively be well understood in contrastive analysis of how masculinities and femininities come to conflict public spheres and urban spaces. In this regard, this text will provide a sequence of ethnographic analyses on urban events and celebrations, public spaces and gendered interactions through non-verbal marks so that what is deemed as socially appropriate or improper are vividly presented. The main objective of this compact ethnographic analysis is that the subordinate femininities must be unearthed so that there could be a hope for a social cessation of internalization of both the seclusion and subjugation of female members of the subject society. The case instances are drawn from Turkish society, which has a fluctuant politics of gender and where the society is stigmatized with the ongoing repercussions of conventional and contemporary identity conflicts.

Keywords: Gender Studies, Non-Verbal Communication, Urban Spaces, Masculinity, Femininity.

ÖZET

Kadın gizliliği ve kadınların boyun eğdirilmelerine ilişkin hegemonik baskı, maskülenliğin ve feminenliğin kamusal alanlarda ve kentsel alanlarda nasıl bir çatışmaya girdiğinin karşılaştırmalı bir analizinde anlaşılabilir. Bu bağlamda, bu metin kentsel etkinlikler ve kutlamalar, kamusal alanlar ve cinsiyetle etkileşimler üzerine sözel olmayan işaretlerle bir dizi etnografik analiz yapacak ve böylece sosyal olarak uygun veya uygunsuz olarak kabul edilenlerin canlı bir şekilde sunulmasına sağlayacaktır. Bu kompakt etnografik analizin asıl amacı, bastırılmış feminenliğin ortaya çıkarılması gerekliliğidir ki böylece söz konusu topluluğun kadın üyelerinin tecrit edilmesinin hem de dışlanmasının içselleştirilmesinin toplumsal olarak durdurulması için bir umut olabilir. Durum örnekleri, çalkantılı bir cinsiyet politikasına sahip olan, geleneksel ve modern kimlik çarpışmasının yansımalarının devam ettiği Türkiye sahası üzerinden alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Cinsiyet Çalışmaları, Sözsüz İletişim, Kentsel Alanlar, Maskülenlik, Feminenlik.

INTRODUCTION

This research is an attempt into examining both men's and women's experiences of being revered, feared and explicitly approved in public spheres within the Turkish context. The study provides us with an analysis of how hegemonic masculinities collide with women's subordinate acts in urban spaces. The social interpretations and cultural perceptions of gender performance in public and civic spaces intersect with men's construction of masculinities and the ways in which men and women assign gendered definitions to urban spheres. In this regard, gendered non-verbal marks are analyzed based upon the extent to which they maintain and sustain certain code of socially acceptable gender performances, and the issues around women's seclusion through non-verbalized agencies and feminization of certain urban spaces are explored. In addition, the research methodologically utilizes primary ethnographic observations the author has collected over time and secondary data mainly through critical content analysis.

Being determined more by what one does than by what one is, gender is socially constructed (Butler, 1990; D'Emilio, 1983; West and Zimmerman, 1987). Similarly, space is socially constructed (Gieryn, 2000; Soja, 1996; Lefebvre, 1991). Space is produced by those who occupy it and reproduced in our imaginative thinking (Lefebvre, 1991). Spaces are geographical tools to implement social norms, which concretize gender relations (Knopp, 1990; Nusser and Anacker, 2013). The research uses the terms "space" and "place" interchangeably though the term "space" has slightly different implications. Space "consists of abstract geometries, such as distance or size, which can be measured" (Logan, 2012). Considering that urban refers

to a wide range of places, I separate the metropolitan area, (central) city, from the suburbs. Aiming to focus on the metropolitan urban spaces, I suggest that Chicago School scholars would significantly relevant to mention for the objectives of my research. They contended that, by focusing on the spatial distribution of the population by race and ethnicity, spaces function to construct "natural areas" of hetero- and homosexual practices. It is to say that spaces are used to implement both the heteronormative practices and other deviant forms of gender expressions. More interestingly, spatial formations and configurations impact on women's opportunities in the city (Heap, 2003). This aspect is supported by my research findings in the state buildings and the shopping malls in their practices of exaggerated femininities. I would also like to suggest the argument that the emergence of spatial changes resulted in some economic reconfigurations and restructuring of spaces, which eventually turned the city from a site of production into a site of consumption (Zukin, 1991). This aspect of newly configured spaces around consumption caused new expressive formations of masculinities and femininities. Additionally, it is vitally important to stress on the argument that patriarchy, as a system of social structures and practices (Walby, 1989), is an essential component of the Turkish culture, and is the primary guardian of the traditional gender expectations. Thus, these traditional gender expectations are enforced on the urban landscape. Feminist scholars suggest that the "man-made" environment is the "*material manifestation of a patriarchal society*" (Rose, 1984).

Defining Space

The spatial scope of this paper will solely be the realm of civic and public spaces excluding sacred and domestic spaces. The

civic space refers to a wide range of political, administrative and entertainment spaces including city councils, shopping malls, urban coffee houses, city squares. The concept of urban space is used as a heterogeneous and complex structure in which the gendered attributions occur. For instance, a comparative base to this research can be drawn from the neighboring society described as “greek society was organized along clear dichotomies such as oikos and polis, private and public, *female and male*, nature and culture — dichotomies that have obvious consequences for the interpretation of *gendered space*” (Trümper, 2015). Similarly, the binary use of gendered spaces through masculinized and feminized non-verbal marks will be further explored in the following sections.

Genderization of Urban Spaces

It is argued that “it is not just that the spatial is socially constructed; the social is spatially constructed too ” (Massey, 1994). The social reflections of gender can be immensely seen in the construction of public spaces, and the spatial configurations tend to present us a certain set of gendered dispositions. The social interactions within socialization processes require gendered habitus through which the socially acceptable forms of gendered acting are implemented. It is to say that “society becomes deposited in persons in the form of lasting dispositions, or trained capacities and structured propensities to think, feel and act in determinant ways, which then guide them” (Wacquant, 2005). A sense of habitus emerges and subtly dictates what is socially implemented which Bourdieu describes as “in this sense, habitus is created and reproduced unconsciously, without any deliberate pursuit of coherence, without any conscious concentration” (Bourdieu, 1984). It is relevant to say that the spatial ideology

that has implications on gendered attributions comes along with the public deployment of hegemonic and subordinate masculinities as well as the seclusion and subjugation of women to the spatial normativity. In this regard, it is essentially important to mention the involvement of Turkish women in the public sphere as a means of women’s concern to publicly reflect on their femininity. There has been a sense of emancipation through the unveiling of women in clothing and some other non-verbal aspects, however, the women remain unliberated as the Kemalist approach to women could not fully accomplish women’s liberation in both civic spaces and public spheres. The exact same argument was made by Kandiyoti in her following words “women would be refashioned as modern, equal, and active citizen-subjects. Kemalist perception of women’s emancipation did not envision women’s participation in the public sphere as a denial of patriarchal gender roles. In other words, women could be a part of the public sphere as sexual subjects and their primary role as mothers and house managers would remain intact” (Kandiyoti, 1987). After all, the deeply internalized hegemonic display of patriarchal dominion of men remains intact, and women have been given a social platform to a certain degree which will not violate men’s public space and the patriarchal order.

Performativity of Gender in the Construction of Subjectivities

One aspect that needs to be further elaborated on is that there is an intentional reason why the article uses the term *performative*. Derrida’s claim about the source of performativity is crucial; he sees the power of the performative as something that comes from their iterability, or repetitiveness in other words (Kroløkke and Sørensen, 2006). Thus, a significant part of

performativity depends on the repetitiveness of the acts (Butler, 1990). Moreover, Butler views it as “a ritualized production” (Butler, 1988). Basing my argument with regard to the formation of gender on the view that gender is performative provides us solid reasons lying behind the process of how gendered expressions in urban spaces are constructed through a set of acts. Considering the idea there is nobody who is a gender prior to doing gendered acts, and that “no gender identity is behind the expressions of gender; that identity is performatively constituted by the very ‘expressions’ that are said to be its results” (Butler, 1988), the article views “actions, behaviors, and gestures as both the result of an individual's identity as well as a source that contributes to the formation of one's identity which is continuously being redefined through speech acts and symbolic communication” (Cavanaugh, 2015). In order for the article to serve the exploration of the hegemony of heteronormative standards practiced in urban spaces, I argue for the idea that it is our continual repetition of gender acts in the most mundane of daily activities that these standards are *reproduced, transmitted, and eventually modified*. Furthermore, such field exploration supports the argument that “our most personal gendered acts are continuously being scripted by hegemonic social conventions and ideologies” (Felluga, 2011). Therefore, one could inevitably contend that the enactment of gender norms in the most mundane of daily activities in urban spaces contributes to the creation of our sense of subjectivity.

RESEARCH METHODS & OBJECTIVES

For the research results to be compatible with the standards of scientific validity, I conducted ethnographic fieldwork

in several cities over three months of participant observation. These cities include public spaces in Aydın, İzmir, and Denizli. I regularly visited these cities in the course of three months and stayed in each city for two weeks of each month. The remaining two weeks of each month, I spent it for data analysis and writing of the paper. During the course of the fieldwork, I gathered necessary secondary data to theoretically support the proposed arguments of my research, which are reflected in each section. I divided the fieldwork participation into two phases of observation. In the first phase, I spent most of my time in public squares forming such proximity with others that I was able to observe and even overhear their conversations. In some occasions, I even had the opportunity to engage in a narrative interview type of conversations with some locals, whom I questioned with regard to their gendered practices. In the second phase, I sought to partake in public events which have traditional implications. Reasons for selecting such urban spaces and events are the fact that, as I argue, these spaces suggest gendered practices, and the people in them perform such activities that require masculine or feminine features of gender. Having traditional and cultural meanings attached to some of these places, the selected spaces suggest *spatial configurations of gender*. Varying from soldier-send off ceremonies to circumcision rides in public, I stood in the crowd to collect data relevant to my research objectives. On the other hand, I visited some locations which I hypothesize to be gendered. These locations include shopping malls and administrative state buildings. All the data I gathered out of such short-scaled ethnographic field observation are recorded in the following chapters. Additionally, I collected testimonial data from some of the sex workers I encountered,

and these testimonies are crucial to understanding the ways in which gender is obstructed through socially demanded representations of gender. As for the analysis of my data, I deployed methods of discourse analysis of my participants as well as interpretive analysis of the fieldwork data. By connecting the data assembled in the fieldwork to the salient theories of the research subject, I formed a link between the theoretical frameworks and the implementations of theoretical arguments in the every-day practices of my participants.

I would like to draw attention to the rationale lying behind such observational research on gender. One of my goals in conducting the research is to shed light into the ways through which gender is collectively reproduced in the every-day practices of my participants. I intend to demonstrate the subtle ways in which gender is performed, and gender expressions are publicly exhibited through the means of non-verbal signs. All these research attempts ultimately aim to understand the male orthodoxies, female subjugations, and heteronormative subschemas as represented in public places.

RESEARCH FINDINGS

Non-verbal marks play a tremendous role in the expression of gendered performativity in public spaces and are majorly implemented through the social and cultural construction of gendered signs. Kinesics is a major concept through which eye contact, gesture, and posture can be understood in social interactions. Haptics, which is the study of touching, majorly deals with touching as nonverbal communication and includes handshakes, head contact for men, holding hands and hugs in nonverbal interactions. Proxemics, on the other hand, is the study of spatial distances stemming from

cultural and sociological aspects and this research will be mainly concerned for the public distance which is one of the four components of proxemics. There is also a need to explore the aspects of paralanguage which analyses pitch, volume, intonation and vocal characterizes such as laughter. Last but not least, artifacts play a significant role in our non-verbal interactions and deals with outer features such as clothing, facial hair as mustache, earring and jewelry being the case for this research (Littlejohn and Foss, 2009).

Despite the religious aspect defining the borderline of female femininity, there has been a considerable shift in the application of gaze, modesty, and expressions of beauty in modern Turkey. However, though the modernization of Turkey should not be underestimated, many of the conventional aspects in the expression of gender have remained intact due to the long-standing influence of social, religious and cultural gender narrations. For instance, a long-standing gaze upon a male person has negative implications for a woman. There is a need to constantly turn the eyes away in order to protect modesty and female dignity. Conversely, the masculine image for a man is often presented through a long-continued gaze on women, and it consolidates the chaser and hunter image of men. There is even a proverb which well justifies the male gaze "Güzele bakmak sevaptır - To look at something beautiful is not a sin" which has been commonly used by men to justify their desirous gaze. Similarly, walking habits have many implications on both the female subjugation in public and the performance of hegemonic masculinities. Wives or women following the lead of men in public is not a rare scene in Turkey, furthermore, the lead has some excessive applications on women such as grabbing the woman's arm or hands and pulling her alongside himself as though

she is a vehicle he is dragging along. Another aspect of gesture occurs when a woman accompanied by a man is speaking with another man, there is always a masculine/male confirmation between two men, meaning two men would often nod their heads to show gratitude. There is always a superior and often subtle connection between men showing the conversation with the woman was decent and everything is safe. Even when the same woman is helped by another man and thanks to the man in return, the accompanying guy often offers his own appreciation in a quite masculine manner. Correlatively, the posture has various reflections on the implications of gender such as sitting habits in public, and masculine manners in men's walking habits such as frowned face, sharp stares, open arms and legs. It' is perhaps a common implementation of manliness that women cover less space than men when it comes to sitting in public. Wide-stretched legs occupying the space of women and showing a sense of masculinity and belonging to male normativity through this particular gesture of legs have been subject to complaints made by Turkish women. Likewise, binding hands on the back and walking with a rosary hanging from male hands are some salient examples of masculine gender performativity in public spaces.

Haptics, which is the study of touching in non-verbal interactions, seems to have diverse applications when it comes to gendered dispositions of both male and female members of Turkish society. For the women, a handshake is mostly used if encountered by a man, and more intimate hugs are preferred among women. However, men do not comply with an intimate way of greeting but instead prefer to touch the edge of their heads instead of kissing where cheeks touch each other. This particular way

of greeting that men performs has many implications on the political affiliation of the person as it has been adopted by many members of the nationalist party in Turkey. As well as the haptics, proxemics which is the study of spatial distances has consequences on gender performativity that has been both culturally and sociologically developed. For instance, public distance in civic spaces such as public transportation shows us that women avoid sitting in between or next to men with concerns over female dignity and piety . On the contrary, regardless of the sex difference, spaces such as cash point lines show closer distance violating the private space but the overall consensus is that there is a common practice of women's seclusion from any kind of touching to men in public (Wood, 2005).

Paralanguage is another aspect of non-verbal communication which has been subject to both public and political debates. Despite the fact that there is a common understanding of women making use of higher pitch and fluctuating intonation, laughter, one of the vocal characterizers, has been attempted to be disregarded as shameful and degrading for women. Using high volumes of laughter in public places is thought to bring shame and defame to women's honor. Moreover, this argument was posited by the former deputy prime minister, Mr. Bülent Arınç, suggesting that women should not burst into laughter in public. It has both socio-religious and political implications of how vocal use can be a threat to women's honorable femininity and gender expression.

Gendered Artifacts

Another example can be drawn from the use of artifacts through clothing and use of facial hair as a means of gendered expressions in public. One of the most outstanding cases in clothing as a means to

perform gender is the practise of cross-dressing which has a long history in both Turkish show world and public life. Huysuz Virjin, a well-known Turkish figure who has pioneered cabaret in Turkey, stands out to be the first crossed-dress man publicly appear in the form of a drag queen. He can be counted as the first drag queen of Turkey and has reached a reputable level of fame and respect through her crossed-dressed man image. It's a common phenomenon in Turkish society that the televised reflections of men in woman's clothing are excluded from the public judgement and shaming. These televised images of men in exaggerated femininity are far away from hate speech and defamation as it is done to transgender women. Moving from the world of television to the public scene, another well-known comedian, Fehmi Dalsaldı, appears in public spaces as 'Azize' and interviews people while being recorded for a TV appearance. Azize is a woman in fancy woman's clothes and has the man behind her which can be vividly seen based on her voice tone and body shape. However, she is well accepted by the public community and people show a great level of interest to her. She refers to women with her emphasized femininity and tackles issues such as marriage, men's issues, and so on. Contrary to their public space appearance, there are hundreds of crossed-dressed men under disguise who enjoy appearing as a woman in their private life. Based on the fieldwork testimonies, some of the clients of Turkish sex workers are ordinary looking family men who cross-dress to have sexual intercourse with them.

From the sexual repression of desires towards the explicit and public representation of sexuality, clothing has been a significant platform to express gender and sexuality. A great example of it can be drawn from the homosexual masculinity which has

been subject to a considerable shift over the last decade both in the sense of clothing and body marks as plucking of eyebrows and skinnier features in men's outfit being two of the examples. Certain body moves and gestures can as well be attributed to homosexual men that differ from those of the heterosexual masculinity performance. Resembling the wide-spread female attributions, narrower and upright sitting positions, bendy hand gestures, and most importantly cramped walking manners have been adopted by Turkish queer community to non-verbally indicate a sense of femininity that they consider is in alignment with their sexuality. As a matter of fact, these gendered configurations applied through non-verbal marks have gradually served the emergence of a social schema defining and drawing the lines of male homosexuality and femininity. Similar to the global perception, short hair is not deemed as feminine and women with short hair has been criticized to lack femininity and to be lesbians. Similarly, for an ordinary Turkish man of conventional family background, it is one of a big challenge to appear in both family and public life with earrings simply because it is believed to take away a man's masculinity and desired gender role. In the case of growing mustache, it has various social and political implications on the public performance of masculinities, and represent nobility and honor. Though having a mustache represents the group of men affiliated with the conservative party nowadays, it used to, and still does to a certain degree, symbolize the middle-aged secular middle-class men and publicly demonstrates a degree of manliness and belonging to the patriarchal ancestry. Because it's socially linked to bravery and connotes Ottoman-like masculinity, many of the male members of the current generation

grow mustache not with those political and class concerns but with concerns over their masculine and manly image to the public (Ghoussoub and Sinclair-Webb, 2006).

On the other side, jewelry and make-up are considered as a woman's symbolic weapon for her femininity. As well as the socially expected overdone make-up on women, the public display of golden bracelets collected at the wedding ceremony as a gift from the guests carry such deep cultural and social definitions. One of them is that the bride who is wearing it shows to the public in a given public space that she is an honorable married woman, and she honors her husband and his family by publicly showing them off. A golden bracelet, overall, has a profound gendered meaning which is the symbolic power and independence of Turkish women, meaning women should strive to earn enough money to buy herself a golden bracelet. This example can be compared to men carrying rosary beads as a means of portraying their masculine image. Last but not least, it's of significant importance to touch upon the cultural perception of red lipsticks. Many women have feared to apply red lipstick which might imply low dignity and bring about shame. There are stories told by women about how they were beaten by their families because of their choice of red lipstick. It culturally represents an inferior woman, a woman of less dignity and honor, and a woman who is engaged in sex work.

Gendered Spaces and Events

In this section, certain spaces and events which have cultural and social indications will be analyzed based on the extent to which they foster gendered performativity in Turkish society.

Circumcision Ceremonies

A little boy clothed in traditional circumcision apparel is taken on a city tour

inside a fancy car followed by other family members in a convoy. The onlookers are amazed by the excitement of the little boy and the family proudly looks out the window celebrating their son's entering into manhood. There is perhaps not a greater event which shows off a little boy's entering into manhood and demonstrates a public event of masculinities. Surrounded, appreciated, and applauded by other men, a circumcised boy internalizes his both social and physical difference from the opposite-sex and absorbs his new identity together with the masculinities it comes along with. He is now compatible with the religious commandment but most importantly is a complete male member of his society. Seated like a king in apparel similar to king's, holding a staff with a crown on top of his head, a circumcised boy ideologically represents the society's appreciation of manhood and masculinities attached to it. In such a collective celebration as both the religious fulfillment and a rite of passage, manhood is attained in the appraisal of other mature men. In the aftermath of such ceremony, the masculine hegemonies come to the fore, to be learned and practised by the circumcised boy.

Soldier Send-Off

The military service and manhood are inseparable components in Turkish society where it has been traditionally believed that a man is incomplete without a military training. It is a platform where almost everything consolidates and reinforces the hegemonic masculinities one learns before the military service. What is interesting is that the public celebration of these soldier send-off ceremonies stands out as one of the most remarkable examples of publicly praising the soldier's journey to complete manhood. Carried on the shoulders on other men with the sound of drums and fierce

ovation, the soldier is sent off to the realm of militarized hegemony of men (Ghoussoub and Sinclair-Webb, 2006).

Coffee Houses

Unlike both the coffee shops in the West and the contemporary coffee places in Turkey, coffee houses in some less urbanized parts of the cities I visited and in the rural areas suggest a sense of gendered field where certain masculine performativities are acted on. Referred as “Men’s domestic alienation and their tendency to seek confirmation and male companionship outside the home” (Kandiyoti, 2003), men’s desire to constitute his male identity with other men turns into a gendered space as coffee houses where men entertain one another, drink Turkish tea, gossip and play board games. Turkish coffee houses have always been a public space where men who are often irresponsible and non-domestic escape to spend the whole day with other like-minded men. A certain dress-code is applied in these coffee shops; traditionally speaking, men whose jackets hang on their shoulders with pointy-toed shoes and rosary beads in their hands. Though the dress-code may have changed over time, one can still clearly argue for a normative code of dress in these coffee houses. In such a public space where the masculinities are performed in pure performativity, coffee shops of Turkey serve as a stage for gendered entertainment for a day without masculine gender roles such as bread-winning and family protection. Far away from all these conventional gender roles, male companionship in these male-dominated public houses reflect on the social burden the gender roles put on men.

Shopping Malls

The image of a “Young, slim women who care how they look” comes to one’s mind when it comes to the genderization of shopping malls. A woman image who is

fashionable, self-controlled, young and skinny and whose hair and make-up is nicely done, kind and meek-mannered, doesn’t ask for her rights, and easily adapting to the changing demands of the store manager (Özbay, 2016). There is not only the practice of an emphasized femininity but also a need for extra femininity where women consciously act on the role of a female with exaggerated femininity (Özbay, 2016). The performative act of extra femaleness and exaggerated femininity in shopping malls is not only a means to subjugate to the demands of men but also to the interests of the company. Being have to well-mannered, stylish, and meek, shopping malls in Turkey are gendered spaces where femininity play a much more emphasized role than the male masculinity.

State Buildings

Administrative spaces construct a huge part of the urban spaces within Turkish society and have their unique codes in gendered mannerism, clothing and other non-verbal aspects. For instance, contrary to the social expectations in women being modest, spaces that deal with administrative tasks such as city halls represent women in a completely opposite way whereas men remain quite conventional being calm, middle-class, mustached, and domestic. Women in these spaces are fashionable, outspoken, and wears dresses and make-up in a quite feminine form. Though the outlook is highly feminized, the manners including gestures, voice, and body postures comply with the masculine features. A woman image with a skirt above the knees and thick masculine voice, smoking and single parent, can be drawn based on the female representations occurring in administrative spaces. However, this image has been subject to change as the current government

has allowed covered women to work on state buildings.

CONCLUSION

Among others, Turkish society also offers us gendered aspects from almost all corners of social and cultural living. The gendered performativity is not only implemented through verbal speech, virtual elements, and the use of certain hegemonic vocabulary but also through the means of non-verbal marks people both consciously and subconsciously use. Overall, it can be said that in most of the aspects of gendered dispositions in Turkish society, there are dichotomies in both femaleness and maleness depending on the public space. On one side, shopping malls, which are in-door spaces, can possess highly feminized

attributions, and on the other hand, there is female seclusion in outdoor spaces through social prohibition and condemnation in touching, laughing, clothing, eye contact, and gestures. On one hand, the entertaining cross-dressed men both in public and television are well-welcomed, on the other hand, the statistics place Turkey in the first seats when it comes to transgender killings. In conclusion, in spite of modernized Turkey with her westernized institutions, the hegemonic masculinities remain internalized, sneaked into the social DNA of the society, and the aftermath of the Ottoman hegemony will long show its devastating consequences on the post-colonial identity of the members of the Turkish society.

REFERENCES

- Bourdieu, P. (1984).** *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste*. London: Routledge.
- Butler, J. (1990).** *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*. New York: Routledge.
- Butler, J. (1988).** Performative Acts and Gender Constitution: An Essay in Phenomenology and Feminist Theory. S.C Case (Ed.). *Performing Feminisms: Feminist Critical Theory and Theatre*. Baltimore: Johns Hopkins UP.
- Cavanaugh, J. R. (2015).** *Performativity*. Anthropology. (last accessed 04.05.2019).
- D'Emilio, J. (1983).** Capitalism and gay identity. A. Snitow, C. Stansell & S. Thompson (Eds.). *In Powers of Desire: The Politics of Sexuality*. New York: Mon. Rev. p. 100–16.
- Felluga, D. (2011).** "Modules on Butler: On Performativity." Introductory Guide to Critical Theory. Purdue University. <http://www.purdue.edu/guidetotheory/genderandsex/modules/butlerperformativity.html> (Last accessed 04.05.2019).
- Ghousoub, M., & Sinclair-Webb, E. (2006).** "Imagined Masculinities: Male Identity and Culture in the Modern Middle East." London: Saqi Books, 273–280.
- Gieryn, T. (2000).** A Space for Place in Sociology. *Annual Review of Sociology*, 26, 463–496. Retrieved from <http://www.jstor.org/stable/223453>
- Heap, C. (2003).** The city as a sexual laboratory: the queer heritage of the Chicago School. *Qualitative Sociology*, 26(4):457–90.
- Kandiyoti, D. A. (2003).** Dislocating Masculinity: Comparative Ethnographies, A. Cornwall & N Lindisfarne (Eds.). *The Paradoxes of Masculinity: Some Thought on Segregated Societies*. New York: Routledge, p. 209.
- Kandiyoti, D. A. (1987).** Emancipated but Unliberated? Reflections on the Turkish Case. *Feminist Studies*, 13 (2): p. 317.
- Knopp, L. 1990.** Some theoretical implications of gay involvement in an urban land market. *Political Geography Quarterly*, 9:337–52.
- Kroløkke, C., & Sørensen A. S. (2006).** *Gender Communication Theories and Analyses: From Silence to Performance*. Thousand Oaks, CA: SAGE Publications, Inc, 2006.
- Lefebvre, H. (1991).** *The Production of Space*. Oxford: Blackwell
- Littlejohn, S.W. & Foss K.A. (2009).** *Encyclopedia Of Communication Theory*. Thousand Oaks, Calif.: Sage, Print.
- Logan, J. R. (2012).** Making a place for space: spatial thinking in social science. *Annual Review Sociology*, 38:507–24
- Massey, D. (1994).** *Space, Place, and Gender*. Minneapolis: University of Minnesota Press, p.6.
- Nusser, S. P., & Anacker, K. A. (2013).** What sexuality is this place? Building a framework for evaluating sexualized space: the case of Kansas City, Missouri. *Journal of Urban Affairs*, 35(2):173–9.
- Özbay, C. (2016).** Gender and Sexuality in Muslim Cultures, Özyeğin Gül (Ed.). *Men Are Less Manly, Women Are More Feminine': The Shopping Mall as a Site for Gender Crisis in Istanbul*. Routledge, Taylor Et Francis Group, pp. 81–82.
- Rose, D. (1984).** Rethinking gentrification: beyond the uneven development of Marxist urban theory.

- Environment and Planning D: Society and Space*,
Soja, W. Edward. (1996). Thirdspace: Journeys to Los Angeles and Other Real-and-Imagined Places. Wiley-Blackwell.
- Trümper, M. (2015).** "Gender and Space, 'Public' and 'Private.'" A Companion to Women in the Ancient World. Chichester: Wiley Blackwell, p. 296.
- Wacquant, L. (2005).** Habitus. J. Beckert & M. Zafirovski (Eds.). *International Encyclopedia of Economic Sociology*. London: Routledge. p. 316.
- 2(1): 47–74.
- Walby, S. (1989).** Theorizing Patriarchy. *Sociology*, 23(2):213–34.
- West C., & Zimmerman, D. H. (1987).** Doing Gender. *Gender and Society*, 1(2):125–51
- Wood, J. T. (2005).** *Gendered lives: Communication, Gender & Culture* (6th ed). Thomson/Wadsworth, Belmont, Calif.
- Zukin, S. (1991).** *Landscapes of Power: From Detroit to Disney World*. Berkeley: Univ. Calif. Press.

KADINLAR İÇİN TEK (YALNIZ) EBEVEYNLİK VE ZORLUKLARI

SINGLE (ALONE) PARENTAL AND CHALLENGES FOR WOMEN

Songül KARACA AYDIN*

*Okul Öncesi Öğretmenliği Lisans
Programı Mezunu**Yazışma Adresi:**Songül KARACA AYDIN
E posta: songulkaraca.aydin@atauni.edu.tr

Gönderim Tarihi : 15 Mart 2019

Kabul Tarihi : 24 Haziran 2019

ÖZET

Toplumsal yapının oluşmasında etkili olan ekonomi, din, siyasi yapı ve ahlak gibi alanlarda yaşanan değişiklikler aile kurumunun da yeniden şekillenmesine sebep olmuş ve bu değişimlerin sonucu olarak da boşanmalar artmış, tek ebeveynli ailelerin sayısında artış olmuştur. Tek ebeveynli aileler anne ya da babanın, ebeveyn olarak tek başına olduğu ve çocuk bakımından sorumlu olduğu ailelerdir. Bu derlemede amaç tek ebeveyn olan kadının içinde bulunduğu durumu belirtmek, sorunlarını irdelemek ve bu konuda farkındalık yaratmaktır. Kadının tek ebeveyn olması durumu; toplum algısı, ekonomik, sosyal yaşam, psikolojik ve hukuk ile ilgili başlıklar altında incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Aile, Tek Ebeveynlik, Kadın.

ABSTRACT

Changes in institutions such as economy, religion, political structure and morality that are effective in the formation of social structure of social structure have caused once again on shaping of family structure also and divorces and single-parent families have been soured result of these alterations. Single-parent family is mother or father who take responsibility of maintaining kids as a parent lonely. The aim of this compilation is to indicate the situation of lady who is a single parent, to scrutinize her problems and to create awareness on this issue. Situation of lady who is single-parent was researched in titles of society image, economy, social life, psychology and law.

Keywords: Family, Single Parenting, Female.

GİRİŞ

Türk Dil Kurumunun yapmış olduğu tanıma göre Aile; “Evlilik ve kan bağına dayanan, karı, koca, çocuklar, kardeşler arasındaki ilişkilerin oluşturduğu toplum içindeki en küçük birlik, aynı soydan gelen veya aralarında akrabalık ilişkileri bulunan kimselerin tümü; birlikte oturan hısım ve yakınların tümü; aynı gaye üzerinde anlaşılan ve birlikte çalışan kimselerin bütünü”dür (TDK). Türk Dil Kurumunun yapmış olduğu bu tanıma bakarak ailenin toplum yapısını oluşturan en temel taş olduğunu ve bir ilişkiler sistemi olduğunu söyleyebiliriz. Tarihsel gelişimi boyunca ailenin, belli bir toplumsal düzene göre insanlığın sürekliliğini sağlayan bir kurum olduğu da aşikârdır. Aile kurumu dinamiktir ve sürekli bir yaşam döngüsü içerisindedir.

Aile kavramı üzerine birçok tanım yapılmıştır ve yapılan her tanım, aileyi farklı bir kategori içerisine sokmaktadır. “Her bir tanım, aileyi sosyal hayatın ana şekillerinden biri olarak kabul etmekle beraber, aile kavramını sosyal bir grup, sosyal bir birlik, sosyal bir örgüt, bir topluluk, sosyal bir kurum ve hatta sosyal bir yapı şekli olarak ayrı kalıplar içinde değerlendirmektedir” (Gökçe, 1976).

Toplumlarda aile; din, ekonomi, yönetim, gelenek-görenek gibi birçok konuda farklılık göstermektedir ve aslında bu farklılıkların tek bir ortak noktası vardır. Bu ortak nokta ailenin temel bireyleridir. Yani başka bir deyişle ailenin bir kadın bir erkek ve çocuktan oluşmasıdır (Güler ve Ulutak, 1992). Her toplumda ve sosyal gelişimin her evresinde ailenin yapılanma şekli ve küçük sosyal bir sistem olmasıyla evrensel bir kavram olduğu anlaşılmaktadır. Bunların dışında aile kurumları da çeşit yönleri ile toplumdan topluma farklıdır.

Birçok toplumda ailenin temelini evlilik oluştururken zamanla sosyal,

ekonomik, psikolojik ve biyolojik etkenlerle şekillenen aile kurumu, günümüzde gerek yapı gerekse işlevleri yönünden içinde bulunduğu sosyal ve ekonomik koşullara bağlı olarak bazı değişimlere uğramıştır. Bu değişimler bazen aile kurumunun çözülmesi ya da son bulması biçiminde kendini göstermektedir. Çözülen ya da boşanmayla son bulan ailelerin sonuçlarından biri de tek ebeveynli ailelerdir (Öztürk ve Boylu, 2015). Geleneksel geniş ailenin çözülmesi modern çekirdek aileyi ortaya çıkarmış bu aile modelinin çözülmesi de tek ebeveynli ailelerin ortaya çıkarmasına sebep olmuştur.

Tek ebeveynli aile, annenin ya da babanın ebeveyn olarak tek başına çocuk veya çocukların bakımından sorumlu olduğu aile tipi olarak tanımlanır. Gander ve Gardiner (2001) ise tek ebeveynli aile kavramını ölüm gibi doğal bir nedenin dışında, ebeveynlerin ayrı yaşamayı tercih ettiği veyahut boşanma gibi sebeplerle, çocukların anne ya da babasıyla yaşadığı aile modeli olarak açıklamışlardır (Gander ve Gardiner, 2001).

Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü'nün Tek Ebeveynli Aileler Araştırmasında, tek ebeveynli aile modelinin ortaya çıkmasına neden olan etkenleri; ebeveynlerden birinin ölümü, uzun süren ya da sürekli yokluğu veya boşanma ve tercih durumu gibi birçok faktör olarak belirlemiştir. Tek ebeveynli ailelerin, ebeveynlerin bir arada yaşadığı ailelere göre duygusal, psikolojik, sosyal ve ekonomik olarak farklılaşan ve benzerlik gösteren ihtiyaçları bulunduğu da değinilmiştir (ASAGEM, 2011).

Tek ebeveynlik aile tipinde, çocuğun-çocukların bakımı, evin düzeni, kişinin aile içindeki rolü ve sorumlulukları gibi aileye ilişkin temel alanlarda, aile yönetiminde yalnız kalan ebeveynin (anne-baba) yükünün artması kaçınılmazdır. Bu durum, tek başına

kalan ebeveynlere olağanüstü sorumluluklar yüklemekte ve bu sorumluluklara bağlı olarak da bazı sorunları beraberinde getirmektedir. Hele ki ebeveynin kadın olduğu durumlarda kadının ekonomik, psiko-sosyal ve hukuki durumunu çok fazla etkilemektedir. Başarısız bir evlilikten sonra ayrı yaşayan, boşanan ya da eşini kaybetmiş ebeveyn olarak tek başına kalan kadın çocuğunu-çocuklarını tek başına yetiştirme kaygısıyla, içinde bulunduğu toplumun mevcut duruma olan algısı, gelecekle ilgili düşünceler, yalnızlık, başarısızlık gibi birçok olumsuz duygular içerisinde kalabilmektedir.

TOPLUMUN TEK EBEVEYNLİK ALGISI VE KADINA BAKIŞI

Toplumun kadına bakışı, kadına yüklediği görevler, sorumluluklar ve beklentiler zamanla değişse de, hala günümüzde kadının iş gücüne katılmasına, sosyal alandaki varlığına yönelik olumsuz toplumsal yargılar olduğu gözlenmektedir. Kadınlara yönelik olarak toplumun çeşitli kesimlerinde, birçok konuda farklı ön yargılar bulunabilmektedir. Değişen ve gelişen dünya ile birlikte kadının içinde bulunduğu toplum bazen doğrudan kadının davranışlarına, kararlarına, kişiliğine yönelik negatif bir bakış açısı ve eleştiri yapabilmekte bazen de kadının içinde bulunacağı her alanda ailenin reisi durumundaki erkeklerin izni ve denetimine bağlı kalabilmektedir.

Akgül Sarpkaya'ya (2013) göre eşi ölen ya da boşanmış kadınlara yönelik ayrımcılık, kötü muamele, kadına bakış açısı ve kadını olumsuz etiketleme gibi tutum ve davranışlar neredeyse tüm toplumlarda görülmüş fakat ailenin, toplumun temelini oluşturduğu düşüncesiyle boşanma olayları genellikle çok fazla yaygınlık göstermemiştir. Özellikle dini normların egemen olduğu ve sosyal yaşamı belirlediği yerlerde aile ve evlilik müessesesi adeta

kutsal kurumlar olarak algılanmış, bu kurumların muhafaza edilmesi yönünde özel bir çaba harcanmıştır. (Akgül Sarpkaya, 2013)

“Evli kadın geleneksel yapıda sahipli kadındır.” Evlenmemiş kadın ki toplum ona kız der, yine sahiplidir. Ama boşanmış kadını toplum boşandığı için sorumlunun kim olduğu, sorunun ne olduğu, kararın neden verildiği... vs. bunlarla ilgilenmeden direkt suçlu kabul eder ve sahipsiz olarak algılar. Oysaki evlenmemiş, evli, boşanmış, bunlar sonradan yapılan etiketlemelerdir ve kadının değerini artırmaz, eksiltmez, kadının bir sahibi mutlak surette olacaksa eğer en doğrusu kendi kendisidir. İşin ilginç tarafı bunu erkekler kadar kadınlar da böyle algılayıp böyle kabul ederler. Bundan ötürü de boşanmış kadını toplumda ilk yalıtılanlar yine hemcinsleri olmaktadır” (<https://www.frntr.com/kadinca>).

Bu bağlamda zaman zaman kadının kadına bakış açısı da kadının toplumdaki yerini ve değerini belirleyebilmektedir. Toplumda erkeğin kadına şiddeti, saygısızlığı ve cinsiyet ayrımcılığının yanında hemcinslerinin kadına yönelik bilinçli ya da bilinçsiz bir şekilde zarar vermesi durumu; hala birçok toplumda kadın olmak ve ailenin reisi göreviyle tek ebeveyn kadın olmanın tedavisi olmayan bir hastalık gibi görülmesinde ortaya çıkmaktadır. Bu yanlış algı ve tutumun değişmesi ve ortadan kaldırılması kadınlar arasında empati duygusunun geliştirilmesi ve yapıcı yönde hareket edilerek hemcinslerine destek olmaları için çalışmalar yürütülerek sağlanabilir. Böylece tek ebeveynli kadın üzerindeki toplumsal baskı ve yanlış algılayış önemli ölçüde azaltılabilir.

Dünyada ve Türkiye’de genellikle tek ebeveynli ailelerin kimlerden oluştuğuna (anne-çocuk veya baba-çocuk) bakıldığında; tek ebeveynli ailede, ebeveynin kadın olduğu ailelerin daha fazla olduğu görülmektedir. Bu durumun toplumsal ve kültürel nedenleri olabilmektedir. Toplumsal cinsiyet rolüne göre, çocuğun bakım ve yetiştirilmesinden annenin sorumlu görülmesi hem bireysel hem toplumsal hem de hukuksal faktörlerin etkili olması yalnız annelerin, yalnız babalara göre daha yaygın olmasında etki etmiştir.

Toplumda kadın; bir anne olarak hem ebeveynlerin hem de çocukların gözünde yaşamını ailesine, çocuğuna adadığı ve çocuğunu karşılık beklemeden sevdiği için fedakâr, kutsal ve vazgeçilmezdir. “Aile bireyleri için anne, aileyi bir arada tutan kişidir. Tek ebeveyn olan anne ise eşi ile birlikte yaşayan anneye kıyasla daha güçlü olması gereken; çocuğu için hayata tutunan ve sürekli mücadele içinde bulunan bir kişi olarak algılanmaktadır” (Feyzioğlu ve Kuşcuoğlu, 2011).

TEK EBEVEYN OLAN KADININ HUKUKSAL SÜREÇ İÇİNDE YAŞADIĞI SIKINTILAR

Evlilikle başlayan ve toplumun en küçük yapı taşı olarak kabul edilen ailenin birliğinin ve bütünlüğünün bozulması sonucunda ortaya çıkan boşanma; bireyi ilgilendirdiği kadar toplumu da ilgilendiren bir süreç olarak görülmektedir.

“Aile kurumu, bireyi toplumsal hayata ve bu toplumsal hayattaki değişimlere hazırlaması ve toplumun devamlılığını sağlaması açısından hemen hemen her toplumda önem verilen bir kurumdur. Bu nedenle evlilik kurumu din, hukuk ve ahlak kuralları tarafından da desteklenerek, boşanma olgusunun önüne geçilmeye çalışılmaktadır. Ancak çiftler

arasında kültürel farkların olması, çiftlerin evlilik kurumundan beklentilerini karşılayamaması, aile içi şiddetin (fiziksel, sözel, psikolojik, cinsel) yaşanması ya da şiddetli geçimsizlik gibi nedenlerle aile birliğinin sarsılması durumunda boşanma ortaya çıkabilir ve bu çiftlerin psikolojisi açısından yararlı olabilmektedir” (Can ve Aksu, 2016).

Feyzioğlu ve Kuşcuoğlu (2011) tek ebeveynli aileler çalışmasında; yalnız kalan ebeveynin bu süreçte yaşadığı hukuksal sıkıntıları genel olarak boşanma yaşamış ailelerin deneyimleri doğrultusunda değerlendirmeler yapılmıştır. Eşi vefat eden ebeveynlerin yas dönemini çok iyi hatırlamadıkları bu nedenle hukuksal sorun yaşamadıklarını ifade etmişlerdir. Boşanmış ebeveynler de genel olarak hukuksal prosedürlere dair bir eleştiri yapmamış ve sıkıntılarının çoğunu eşten kaynaklanan anlaşmazlıklar olduğuna belirtmişlerdir. Feyzioğlu ve Kuşcuoğlu tek ebeveynin karşılaştığı hukuksal süreçleri; nafaka, mal paylaşımı ve velayet başlıkları altında değerlendirmiştir. (Feyzioğlu ve Kuşcuoğlu, 2011).

Boşanma eşler hayatta iken evlilik ilişkisine mahkeme kararı ile hukuken son verilmesi olarak tanımlanır. Yani yasalar çerçevesinde yapılan evliliğin yine yasalar çerçevesinde son bulmasıdır. Evlilikle başlayan birliktelik nüfus kayıtlarında “evli” medeni hâlini almış olan eşler, boşanma kararının kesinleşmesiyle de “boşanmış” medeni hâlini alırlar. Boşanmadan sonra eşlerin birbirine karşı evlilikten doğan hakları ve yükümlülükleri de biter. Boşanma sonrasında eşler mahkeme tarafından karar verilmiş olmak kaydıyla tazminat, nafaka gibi mali konularda karşılıklı hak ve borç sahibi olabilirler (Battal, 2008).

Boşanma kararını vermenin, boşanmış bir kadın olmanın oldukça zor olduğu bu süreç ve sonrasında kadınlar toplum içinde zor şartlar altında yaşamaya devam etmekte, özellikle ailesinden destek göremeyen ve ekonomik güvencesi olmayan kadınlar boşanma kararını alırken oldukça zorlanmaktadır.

Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü'nün tek ebeveynli aileler araştırmasında; bu dönemde hukuksal anlamda sıkıntı yaşadığını belirten az sayıdaki ebeveyn, boşanma davasının uzun sürmesi ya da boşanma kararının hızlı çıkmamasını bu süreçteki sıkıntıların nedenlerinden birisi olarak açıklamaktadır. Kadınlar genellikle mahkemenin boşanma kararını vermediği anda daha çok babanın anneyi terk ettiği ve tüm iletişimini kestiği durumların da ortaya çıkmakta olduğunu belirtmişlerdir. Ayrıca boşanma davasında, eşlerinin davaya gelmediği için duruşmanın ertelendiğini ve belli bir zaman sonra davanın düştüğünü bu durumda anneleri sıkıntıya soktuğunu, bu süreçte annelerin yaşadığı bir diğer sıkıntının da baro tarafından atanan bazı avukatların süreçle yeteri kadar ilgilenmemesi ya da konuyla ilgili olarak yeteri kadar yönlendirilmemesi şeklinde de olduğunu belirtmişlerdir. Ekonomik sıkıntı yaşayan kadının avukat tutacak parasının olmaması veya nafaka gibi konularda yeteri kadar bilgisinin olmaması da hukuksal süreçteki sıkıntılar arasında olduğuna değinilmiştir (ASAGEM, 2011).

Kadınlar kötü giden evliliklerini bitirmek istediklerinde ya da evliliği tamamen sonlandırdıklarında eğer çocuk-çocuklar varsa velayetiyle ilgili sorunlar ortaya çıkar. Velayet; çocuğun ve bazı durumlarda da ergin kısıtlı çocukların kişiliğine, mallarına özen göstermek ve onu temsil etme konusunda anne ve babaya görev yükleyerek çocukların yararına olacak

şekilde yerine getirilmesini sağlayan yetkiler bütünüdür ve Türk Medeni Kanunu'nun (TMK) 335'nci maddesinde düzenlenmiş, hukuksal bir kurumdur (Akyüz, 2009). Türkiye'de ve birçok ülkede boşanmalarda velayetin anneye verilmesi tek ebeveynli ailelerin çoğunlukla anne ve çocuk-çocuklardan oluşan bir yapı olmasında etkili olmuştur. Çocuğun yaşının küçük olduğu durumlarda mahkemenin eğilimi 18 yaşına kadar velayeti anneye verme yönündedir ve genellikle ebeveynlerin tercihi de bu yönde olmaktadır.

“Annenin evi terk ettiği; annenin aldatması nedeniyle boşanmanın gerçekleştiği; annenin maddi ya da psikolojik açıdan yeterli olmadığı durumlarda velayeti babalar almaktadır. Anne-baba genel olarak anlaşmalı olarak velayetin annede olmasını talep ettiğinden, çocuğa kiminle yaşamak istediği nadiren sorulmaktadır. Sorulduğu durumlarda ise çocuklar çoğunlukla kararsızlık hissetmektedir. Ancak yine de tüm çocuklar bu sorunun kendilerine sorulması gerektiği konusunda hemfikirlerdir. Ebeveynlerinden birini tercih etmek durumunda olduklarında bu çoğunlukla annedir; en göze çarpan nedeni ise babalarının anneleri kadar kendilerine iyi bakamayacağını düşünmeleridir” (Feyzioğlu ve Kuşcuoğlu, 2011).

Aslında velayetin çoğunlukla anneye verilmesi söz konusu olduğundan, kadınlar bu durumu önemli bir sorun olarak görmemekte, sadece boşanma sonrasında ortaya çıkan velayet sorunu bazı hallerde çekişmeli duruma gelebilmekte ki; bu da çocuğun annede kalmasını istemeyen, çocuğuyla arasındaki bağı kopacağından endişe duyan babaların eski eşine zorluklar çıkarması şeklinde görülebilmektedir.

Bu süreç içerisinde yalnız kalan kadın bir de nafaka ve miras paylaşımı sorunlarıyla uğraşmakta hatta birçok kadın ayrıldığı eşinden nafaka bile talep etmemektedir. En çok göze çarpan sorunlar arasında boşanma sürecinde yapılan mal paylaşımı ve eşyaların paylaşılması da bulunmaktadır. Bu konuda kadınların büyük çoğunluğu boşanırken mal varlığı paylaşımı yapılmadığını dile getirmişlerdir. Kadınlar mal paylaşımı olmamasının temel nedenin babanın borç içinde olması ya da paylaşımı gerektirecek mal varlığının bulunmaması olarak açıklamaktadır. Babanın mal varlığını saklaması da annelerin ifade ettikleri sıkıntılar arasında gösterilmektedir (Fezyioğlu ve Kuşcuoğlu, 2011).

TEK EBEVEYN OLAN KADININ EKONOMİK ANLAMDA YAŞADIĞI SIKINTILAR

Eşinden ayrı yaşama, eşinin ölümü ya da boşanma sonrasında; kadının yaşamını yalnız devam ettirmeye karar verdikten sonra ekonomik gelirlerinde bölünme ve düşüş olması, çocukların annelerinin yanında kalması, kadının ailesinin sağladığı ekonomik desteğin yetersiz olması ve yoksulluk nafakasını alamama gibi nedenler, tek ebeveyn olan annenin yaşam standardını olumsuz etkilemekte ve anneyi büyük ekonomik sıkıntılarla baş başa bırakmaktadır. Kadının ekonomik durumu üzerine birçok uzman çalışma yapmış ve bu çalışma raporlarına göre dünyada ve Türkiye’de her geçen gün yoksul kadın sayısında artış olmuş buna sebep olarak da kadınların genel olarak mirasta ayrımcılık yaşaması, çalışma hayatında önüne çıkan engeller ve boşanmaların sonucunda nafaka alamadığından dolayı yoksullaşmasını göstermiş, buna karşı koruyucu önlemlerinde alınmadığını belirtmişlerdir.

Öztürk ve Boylu (2015), Tek Ebeveynli Ailelerin Yaşadıkları Finansal

Güçlüklerin Yaşam Tatminleri Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi konulu çalışmasında tek ebeveynli ailelerin ekonomik durumlarıyla ilgili olarak;

“Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü (2011) tarafından tek ebeveynli ailelerin karşılaştıkları sorunları saptamak amacıyla yapmış olduğu çalışma sonucunda, annelerin büyük bir çoğunluğu bu süreçten ekonomik olarak olumsuz etkilenirken, babaların sadece %50’sinin olumsuz etkilendiği görülmüştür. Öztürk ve Boylu’nun (2015) aktardığına göre; Weiss (1984) tarafından aralarında ayrılmış ve boşanmış annelerin bulunduğu 5000 aile üzerinde yürütülen çalışmasında da, ayrılık ve boşanmanın, gelirin hem çeşidi hem de miktarında çok hızlı bir düşüşe neden olduğu saptanmıştır. Bu ailelerdeki gelir düşüşü harcamaların miktarında da azalmaya neden olmuş ve harcamalardaki bu azalma, ailelerin yaşam standardını düşürmüştür. Çalışmada, yaşam standardındaki bu düşüşün yarattığı durumun kadınların ailede tek ebeveyn olarak kaldığı sürece devam edeceği de vurgulanmıştır. Ailelerin yaşadıkları finansal güçlükler ebeveynin öğrenim düzeyi ve ailenin aylık gelir düzeyine, yaşamdan duydukları tatmin ise ebeveynin öğrenim düzeyi, ailenin aylık gelir düzeyi ve evde yaşayan kişi sayısına göre farklılık göstermektedir. Ailelerin yaşadıkları finansal güçlükler arttıkça yaşamdan duydukları tatmin azalmaktadır”

şeklinde açıklamalar yapmışlardır. (Öztürk ve Boylu, 2015).

Kadınların günü birlik geçici işlerde çalıştırılması ve verilen ücretin düşük olması kadınların iş hayatındaki en önemli sorunlardan biri olarak görülür. Gül ve arkadaşları (2014) kadınların çalışma yaşamında karşılaştıkları engellerin genellikle cinsiyetleri yüzünden önlerine çıktığını belirtmişlerdir. Bununla ilgili olarak kadınların eşit işe eşit ücret alamadıklarını, yine kadınların çocukların bakımından ve ev işlerinden sorumlu görülen kişiler olarak üstlendikleri sosyal rollere kadar birçok konudaki sorunların varlığına değinmişlerdir (Gül, Yalçınoğlu ve Atlı, 2014). Kocacık ve Gökyayla (2005) çalışmasında; işverenlerin genellikle kadınların geçici olarak çalıştıklarını, erkeklere oranla kendilerini daha az işlerine verdiklerini, olası hamilelik ve ev işleri yüzünden terfi ettirilmemeleri, özellikle üst yönetim basamaklarına getirilmemeleri görüşüne olduklarını belirtmişlerdir (Kocacık ve Gökkaya, 2005).

Bir ebeveyn olarak ölüm veya boşanma gibi sebeplerden dolayı tek başına kalan kadının daha önce bir işte çalışmamış olması ve bu süreçte çalışmak zorunda kalması, kadının eğitim durumunun ve mesleki eğitiminin olmaması, iş deneyiminin olmaması nedeniyle işsiz kalmasına veyahut vasıfsız işlerde çalışmasına sebep olmaktadır. İşsizlik ve ekonomik sıkıntılarla baş etmek zorunda kalan kadın; ev kirasını ve borçları ödeyememe, çocukların ihtiyaçlarını karşılayamama ya da kısmen karşılayabilme, bağlanan nafakaların tahsil edilememesi kadının ekonomik sıkıntı çekmesine sebep olmakta ve çeşitli kurumlardan sınırlı sosyal yardım alarak geçimini sağlaması refah düzeyinin düşmesine neden olmaktadır.

Tek ebeveynin kadın olduğu durumlarda, sosyal yardımlar temel geçim kaynağı haline gelmektedir. Özünde sosyal yardımlar; yoksulluk içinde olup temel

ihtiyaçlarını karşılayamayan ve yaşamlarını en düşük düzeyde sürdürmekte güçlük çeken kişi ve ailelere karşılıksız olarak verilen, aynı ve nakdi (yiyecek, giyecek, yakacak, sağaltım ve ilaç) olarak yapılan yardımlar olarak tanımlanmaktadır. Sosyal yardımlar, devletin yoksulluğa karşı geliştirdiği destek mekanizmaları olmakla birlikte, yoksulluğu hafifletmede öne çıkan ana kaynakların başında gelmektedir (Gül Sallan ve Bayram, 2018).

Aile ve Çalışma Bakanlığı Sosyal Yardımlaşma Genel Müdürlüğü tarafından Boğaziçi Üniversitesi ile işbirliği içerisinde (2010), Eşi Vefat Etmiş Kadınlar için Bir Nakit Sosyal Yardım Programı Geliştirilmesine Yönelik Araştırma Projesi konulu bir çalışma yapılmış; bu çalışmada kadınların yoksulluktan daha fazla etkilenmemesi adına hareket edilmiştir. Çalışmada, 3294 sayılı Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu Kanunu kapsamındaki eşi vefat etmiş kadınların tahmini sayısını çıkarmış, bu kapsamdaki kadınların sosyo-ekonomik durumları tespit etmiş ve yoksunluk durumu, gelir durumu, yaş grupları gibi değişkenler çerçevesinde muhtaçlık durumlarına göre gruplandırmalar yapılmıştır. Bakanlık ve Üniversitenin işbirliği ile yürüttüğü 2010 yılında tamamladığı bu proje sonunda eşi vefat etmiş kadınlara düzenli nakdi sosyal yardım programı oluşturulması konusunda çeşitli sosyal politika önerileri yapılmıştır. Yürütülen bu program sadece yoksulluk sınırı altında geliri olan ve sosyal güvencesi olmayan resmi nikâhlı eşini kaybetmiş kadınları kapsamına almış fakat boşanan kadınları bu kapsam içine almamıştır.

Doğan (2018), Türkiye’de tek ebeveynlere yönelik kapsamlı bir sosyal politikadan bahsetmenin mümkün olmadığını, boşanma oranlarının ve evlilik dışı çocuk sahibi olma oranlarının gelişmiş

ülkelere göre oldukça düşük olması, tek ebeveynli ailelerin bir sorun alanı olarak algılanmasında etki eden nedenlerden olduğunu belirtmiş, ancak tek ebeveynli ailelerin taşıdığı yoksulluk riski, onları sosyal politikanın hedef gruplarından biri olarak kabul etmeyi gerektirdiğini savunmaktadır (Doğan, 2018).

Başka bir ekonomik sorun ise; kadınların evli oldukları dönemden, özellikle eski eşlerinden kalan borçları ödemek zorunda kalmaları ve ödeme konusunda zorluk çekmeleridir. Borçlar genellikle kira, telefon, elektrik, su, kredi kartı ve kredi borçlarından oluşmaktadır (Demir ve Çelebi, 2017).

KADIN İÇİN TEK EBEVEYNLİ AİLE OLMANIN SOSYAL HAYATINA ETKİSİ

Eşi vefat eden veya boşanarak ailenin reisi olarak tek başına kalan kadının, bu süreçte çevrenin kadına bakışı ve algısı kadının sosyal hayatını olumsuz yönde etkilendiği kaçınılmaz bir durumdur.

“Evli olmak kadınların toplumsal saygınlıklarını yükselten, dokunulmazlık kazanmalarını sağlayan pozitif bir durumdur. İş yaşamında bekâr ve boşanmış kadınlar daha erkeksi görülürken, evli kadınlar daha naif ve kadınsı, iş yükü ile boğulmaması gereken kişiler olarak toplumsal bilinçaltında kodlanmaktadır. Bu kodlama sayesinde bir takım imtiyazlar elde etmektedirler.” Bu örneğe göre boşanmış kadınların ev içi sorumluluklarının daha kısıtlı olduğu varsayımından hareketle yöneticiler tarafından daha fazla kontrol edilmekte, zorlanmaktadır. “Dul ve boşanmış kadınlara yönelik ayrımcılık, kötü muamele, olumsuz algı ve etiketleme gibi tutum ve

davranışlar birçok toplumda görülmüştür. Dul kadınların iş yerindeki evli kadınlar tarafından tehlikeli olarak görülmesi, erkek yöneticilerin boşanmış kadınlara yönelik müsamahasız tutumları, ev ararken ya da işe alımlarda boşanmış olma durumunun saklanması gibi birçok zorluklar yaşanabilmektedir.” (Akgül Sarpkaya, 2013).

Boşanma olayı bazı toplumların bilinçaltında olumsuz çağrışım oluşturduğundan boşanmanın toplumun bütünlüğünü tehdit eden bir olgu olarak algılanmasına sebep olmuştur. Bu yüzden bu yanlı algıların yansımaları olarak da dul ya da boşanmış kadınlar sosyal hayattan kendini uzak tutmaktadırlar.

Kadınlar sosyal alanda olduğu gibi iş yaşamında da birçok sorunla karşı karşıya kalmaktadır. Farklı sebeplerden dolayı iş hayatına atılan kadın; çalışan kadın olma, eş olma ve annelik rolünden kaynaklanan nedenlerden dolayı aile yaşamında bir dizi sorunla karşı karşıya kalmaktadır. Ev ve çocuk sorumluluğuna ek olarak iş yaşamının da yalnız kalan kadının yükünü ağırlaştırdığı görülmekte kadın her aşamada ayakta kalabilmenin savaşını vermektedir.

“Boşanma ile birlikte kadın açısından gerek maddi gerekse manevi desteğe daha çok ihtiyaç duyulan bir süreç başlamaktadır. Kadınların, boşanma sonrasında aileleri ya da arkadaşları tarafından hoşgörü ile kabulleri, boşanma sonrasında statülerinde etkili olduğu gibi, bu yeni yaşam biçiminde karşılaştıkları zorluklarla mücadelelerinde de daha güçlü olmalarına yardımcı olur. Boşanmanın ardından yaşanan süreç, ayrıca kadınların bu çevreleriyle ilişkileri aracılığıyla boşanmalarını değerlendirme ve kendilerini

algılama biçimlerine de yansımaları bakımından önemlidir. Boşanma süreci ve sonrası gerek bireyler gerekse yaşam biçimi açısından köklü bir değişimi beraberinde getirmektedir. Kadınların çalışıp çalışmaması, aile ve arkadaş çevreleriyle olan ilişkileri, yaşları, çocuk sahibi olup olmamaları vb. faktörler boşanma sonrası sürecin başarılı bir şekilde atlatılabilmesi üzerinde oldukça etkilidir” (Uğur, 2014).

“Anneler tek ebeveyn olduktan sonra daha az sosyalleşmek durumunda kalmaktadır. Çevrenin, özellikle kadınların kendilerini eşlerine karşı potansiyel tehlike olarak algılamaları da, annelerin sosyalleşmeyi tercih ettiği ortamları ve zamanları kısıtlamaktadır. Çevredeki kadınların önyargılı yaklaşımlarının yanında, karşı cinsin farklı beklentilerine karşı kendini koruma duygusu da sosyal hayatlarını kısıtlamalarına neden olmaktadır. Çevrenin yaklaşımları ile birlikte anne kendini daha fazla eve kapatmakta ve insanlardan soyutlamaktadır” (Feyzioğlu ve Kuşcuoğlu, 2011).

Bu algılar doğrultusunda sosyal yaşamını şekillendirmeye çalışan kadın kendini çocuğuna-çocuklarına adanmakta ve sosyal hayatın kendisine katacaklarından mahrum kalabilmektedir.

Çözülen aileyle birlikte tek başına ailenin reisi olmak zorunda kalan kadınların toplum içerisinde hoş karşılanmadığı ve toplumumuzdaki evli kadınlar tarafından da birer tehlike olarak görüldüğü aşikârdır. Tek başına kalan kadınlarımızın karşılaştıkları en büyük sıkıntılar genellikle maddi sorunlar, mahalle baskısı, dul kadın olmak, çevreden gelen evlilik teklifleri, tek başına olduğu için

ev tutamama ve eşya alamama gibi sorunlardan oluşmaktadır. Bununla birlikte çocuğu olan kadınların çocuklarının masraflarını karşılamak ve bazı dönemlerde onların yanında olamamaktan, birlikte çok fazla vakit geçirememekten kaynaklı sıkıntılarda mevcuttur (Can ve Aksu, 2016). Kadınların sosyal ve ekonomik durumunu etkileyen bir başka nedense ebeveynliğini üstlendiği çocuk sayısıdır. Çocuk sayısının çokluğu annenin sorumluluğunun da fazla olmasına sebebiyet vermektedir.

ÇOCUKLAR VE EV İŞLERİYLE YALNIZ KALAN KADININ PSİKOLOJİK DURUMU

Kişinin çift ebeveynli olarak tasarladığı aile, evlendiği kişinin vefat etmesi, başka bir hayatı tercih etmesi, şiddetli geçimsizlik gibi nedenlerle evden ayrılması ile tek ebeveynli aile şekline dönüşünce; bu köklü değişiklik kişinin kendini, hayatını, çevresini olumsuz değerlendirmesine sebep olabilmektedir. Bunların sonucunda da tek ebeveynli aile bireyleri bir dönem psikolojik sorunlar yaşayabilmektedir (AEP, 2018). Vefat sonrası yas veya boşanmalarda hukuksal süreçten sonra iş çevresinde rahatsız edilen, dışlanan, herhangi bir aktivite, kurs ve benzeri faaliyetlerde bulunmak istemeyen, kendini sosyal hayattan çeken kadınlar karşımıza çıkmaktadır. “Boşanan kadında sevgisizlik, yalnızlık, çaresizlik, kararsızlık, güvensizlik, kendini boşlukta hissetme, sorumlulukların ağır gelmesi, değersizlik hissi, karşı cinse karşı olumsuz duygular, kendine veya çocuğuna karşı suçluluk hissi, veya isyan gibi duygu durumları tespit edilmiştir” (SDAM, 2018).

“Kadın tek başına çocukların gelişim ve eğitim sorumluluğunu üstlenmektedir. Bu durumdan dolayı kadınlar güçlük yaşamaktadırlar. Kadınların yaşadığı sorunlardan bir

diğeri de toplumsal dışlanma sorunudur. Toplumda kadına yönelik bakış açısı nedeni ile kadınlar dışlanmışlık hissine kapılmaktadır. Birleşmiş Milletler Genel Temsilciliği'nin yaptığı çalışma, eş kaybı yaşayan kadınlara yönelik olumsuz davranışların daha fazla olduğunu ortaya koymuştur. Kadının statüsü de eş vefatı sonrası düşmektedir ve kadına olumsuz bir bakış açısı ile yaklaşılmaktadır” (Doğan, 2018).

Evlilik sonrasında boşanan kadın da eşi vefat eden kadın da kadının statüsünü her alanda aynı şekilde olumsuz etkilemektedir.

Boşanmaya karar verilmesi ya da boşanmanın gerçekleşmesi çocukların anne babalarının mahremelerini öğrenmelerine, onlara olan saygıyı yitirmelerine, çevrenin onlara “sorunlu aile çocuğu” gözüyle bakması durumunda ise çevreyle ilişkilerinin bozulmasına ve bundan ailelerini sorumlu tutmalarına yol açar. Çocuklarının yaşamış olduğu bu psikolojik süreçte annelerin çocukların yanında olması ve daha sağlıklı bir ruh haliyle yola devam edebilmeleri içi çaba sarf etmesi de yalnız ebeveynin yükünü artırmaktadır. Çocukların içinde bulunduğu bu durum, çocuklarda aileye ve evlenmeye karşı soğukluk, toplumdan nefret etme gibi sonuçların yanında okulda başarısızlık sorununa neden olabilmekte ki bu durum sağlıklı birey ve toplum adına ayrı bir başlık altında derinlemesine incelenmelidir (SDAM, 2018).

Çalışan kadınların küçük çocuklarını bırakacak kimselerinin olmaması, tek başına kadının çocuklar üzerinde özellikle ergenlik dönemindeki çocuklar üzerinde kısmen kontrol sağlaması veya hiç sağlayamaması, çocuklarda sosyal ve psikolojik sorunların oluşması, çocukların öğrenimlerini yarıda bırakması, çalışan kadınların ev işlerinde

kısmen yardıma ihtiyaç duymaları ve erkek işi olarak tanımlanan tadilat, tamirat konularında sorun yaşamaları gibi bir sürü sorunla ilgilenmek zorunda kalan kadın psikolojik destek almayı çoğu zaman unutmakta ve yıpranmaktadır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Toplumumuzda tek ebeveyn olan kadının yalnız başına kaldığında erkekle eşit haklara sahip olmadığı ve eşit şartlarda yaşamadığı ortadadır. Aslında bu ayrım ve eşitsizlik kadın ve erkek arasındaki fizyolojik farklılıktan değil de tamamen toplumun yalnız kalan kadına olan algısından kaynaklanmaktadır. Yalnız kalan kadının statüsü, eğitimi, ekonomik özgürlüğü ne olursa olsun toplumumuzda maalesef ki kadına bakış açısı cinsiyet üstünlüğünden öteye geçememiştir. Hele ki bu durum kadın evlendikten sonra yalnız kalmış ve tek başına ailenin reisi olması durumunda, kadına karşı negatif tutumların ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Ülkemizde yeni yeni kulaklara yerleşen ve kullanılmaya başlanan “Tek Ebeveyn” kavramı, toplumsal yaşam eşitsizliğinin bir örneği olarak önümüze çıkıyor. Tek başına kalan kadınlar hayatlarında yeni ilişki ve bu ilişkilerde denge biçimlerini, zor ve sıkıntılı bir süreç geçirerek toplumsal alanda yer almaya başlıyor. Vefat ya da Boşanma sonrası yaşanan maddi ve sosyal statü kaybı, kadını iş yaşamının içine sürüklemekte ve iş yaşamında takdir gören bir çalışan olma, beğenilme gibi duyguların yalnız kalan kadınlarımızda özsaygı, özgüven ve motive olma düzeyini yükseltmektedir. Toplumun boşanmış kadınlarla duygudaşlık kurması ve onların sorunlarına karşı duyarlı olması ile kadınların yaşadıkları sosyal dışlanma ve ayrımcılık azalacaktır.

Toplum içinde var olmaya çalışan bu küçük topluluğa toplum olarak bizlerin ve

devletin gerekli organlarının yapabileceğimiz en büyük iyilik;

Tek ebeveyn olan kadın ve çocuklarına karşı toplum algısını değiştirme yönünde çalışmalar yapılmalıdır. Buradaki hassas nokta bulunduğu toplumda erkek ve kadınların tutumunda ki hedef “kadına saygı” dan ziyade “insana saygı” olarak değişmelidir ki cinsiyet farklılığına olan saygıda beraberinde gelişebilsin. Günümüz dünyasında ve Türkiye’inde toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin-farklılığının ortadan kaldıracabilecek tek anahtar zihniyet değişimi ile olmalıdır. Bunu gerçekleştirme yolunda da devlet kurumları, kadın dernekleri ve sivil toplum örgütlerinin koordinasyon ve işbirliği içinde çalışmalarını yaygınlaştırarak farkındalık oluşturması, toplumda daha fazla kesime ulaşabilmelidir.

Baroların boşanma sürecinde kadınlara hukuksal işlemlere ilişkin velayet, nafaka mal paylaşımı... vb konularda yardımcı olabilecek danışmanlık merkezleri oluşturmalı ve ücret talep etmemelidir.

Tek ebeveyn olan kadınların ve çocuklarının bu süreçte düzenli olarak psikolojik ve sosyal destek alması elzem bir konu olmakla birlikte ailelerin ekonomik sıkıntılarını azaltmak amacıyla tek ebeveynlere yönelik istihdam politikaları oluşturulmalıdır. Oluşturulan bu politikalar kadınların işgücü, eğitim gibi durumlarını göz önünde bulundurularak planlanmalıdır. Özellikle de kadınların girişimci bireyler

olması konusunda öncül projeler hazırlanmalıdır. Yapılan çalışmaların temel amacı kadın için gelir kaynağı sağlamasından öte kadının sosyal statüsünü yükseltmek için olmalıdır. İş hayatında kendine yer edinmeye çalışan tek ebeveynlere çocuklarını güvenerek bırakacakları devlete bağlı ücretsiz kreşler açılmalı ve bu kreşler yaygınlaştırılarak konuda bilgilendirme çalışmaları yapılmalıdır.

Yeni bir yuva kurma yolunda yalnız kalan ebeveynlere, devlet kurumlarınca ve toplumun empati duygusuyla hareket ederek, kira yükünde hafifletici düzenlemeler yapılmalı ya da ev satın almayı kolaylaştıracak düşük faizli ev kredileri ve TOKİ faydalanma gibi destekler verilmelidir.

Tek başına kalmanın sadece ebeveyn ve çocuklar üzerindeki olumsuz etkilerine odaklanmaktan ziyade tek ebeveyn ailelerin karşılaştıkları sorunlarla baş etmek için gerekli çözüm yolları bulunmalıdır. Çünkü tek ebeveyn ailelerin sorunlarıyla baş edebilmelerine yönelik stratejiler geliştirilmesi ve bu yönde yardım ve destek sağlanması onların yaşam kalitesinin yükselmesine, özgüveni tam bireyler olarak hayatlarına devam etmelerine ve hem psikolojik hem de sosyal yönden önemli ölçüde katkı sağlayacaktır.

KAYNAKLAR

Aile Eğitim Programı (AEP), (2018). *Tek Ebeveynli Aileler*, Aile Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. Alındı: <https://ailevecalisma.gov.tr/athgm/uploads/pages/arastirmalar/tek-ebeveynli-aileler.pdf> Son Erişim 06.05.2019)

Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü (ASAGEM), (2011). *Tek Ebeveynli Aileler Araştırması*, T.C. Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü Yayınları, Yayın No: 148, Ankara. <https://docplayer.biz.tr/212818-T-c->

<basbakanlik-aile-ve-sosyal-arastirmalar-genel-mudurlugu-tek-ebeveynli-aileler.html> (Son Erişim 06.05.2019)

Akgül Sarpkaya, O. (2013). Boşanmış Kadınlarda Toplumsal Baskıya Direnme Stratejileri: Van Örneği, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(26), 29-50. Alındı:

http://www.sosyalarastirmalar.com/cilt6/cilt6sayi26_pdf/akgulsarpkaya_olcay.pdf

Akyüz, E. (2009). *Velayet ve Çocuğun Korunması* Prof. Dr. Ali Naim İnan’a Armağan, Ankara, 111-157.

- Battal, A. (2008).** *Boşanma Sebepleri, Bilimsel Araştırma Projesi Uygulama Sonuçları.* Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü, ADAG Vakfı (Akademik Dayanışma Araştırma ve Geliştirme Vakfı). İstanbul: Eflatun Matbaacılık, 21. http://w3.gazi.edu.tr/~battal/kitaplar/bosanma_sebepleri.pdf (Erişim 09.05.2019)
- Can, Y., & Aksu, N. B. (2016).** Boşanma Sürecinde ve Sonrasında Kadın. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(58), 888-902.
- Demir, S., & Çelebi, Ş. (2017).** Tek Ebeveynli Ailelerin Sorunları:Nitel Bir Araştırma. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(13), 111-128. Alındı: https://www.researchgate.net/publication/319080300_Tek_Ebeveynli_Ailelerin_Sorunlari_Nitel_Bir_Arastirma/citation
- Doğan, İ. (2018).** Eşi Vefat Etmiş Kadınlar ve Çocuklarının Psikososyal Durumlarının Değerlendirilmesi ve Çözüm Önerileri. *Social Sciences Studies Journal*, 4(15), 727-737.
- Feyzioğlu, S., & Kuşcuoğlu, C. (2011).** Tek Ebeveynli Aileler, *Aile ve Toplum Dergisi*, 7(26), 97-110.
- Gander, M.J., & Gardner, H.W. (2001),** *Çocuk ve Ergen Gelişimi*, Ankara.
- Gökçe, B. (1976).** Aile ve Aile Tipleri Üzerine Bir İnceleme. *Hacettepe Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 8(1-2), 46-47. Alındı: [www.academia.edu/19495155/Aile ve Aile Tipleri Üzerine Bir İnceleme](http://www.academia.edu/19495155/Aile_ve_Aile_Tipleri_Uzerine_Bir_Inceleme)
- Gül, H., Yalçınoğlu, N., & Atlı, Z.C. (2014)** Türkiye’de Çalışma Yaşamında Kadının Konumu ve Sorunları. *TAF Preventive Medicine Bulletin*, 13(2), 169-176.
- Gül Sallan, S. & Bayram, B. (2018).** Bir Sosyal Yardım Olarak Dul Kadın Maaşı ve Ataerkil Pazarlığın Koşulları: Elazığ Örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(4),32-52. Alındı: <https://www.ejmanager.com/mnstemps/1/1-1364365029.pdf?t=1557309292>
- Güler, D., & Ulutak, N. (1992).** Aile Kavramının Tarihsel Gelişimi ve Türk Toplum Yaşantısında Aile. *Kurgu Dergisi*, 11, 51-76.
- Kocacık, F., & Gökçaya, B. (2005).** Türkiye’de Çalışan Kadınlar ve Sorunları, *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(1),195-219. Alındı: <http://eskidergi.cumhuriyet.edu.tr/makale/1065.pdf>
- Öztürk , S., & Boylu Aydın, A. (2015).** Tek Ebeveynli Ailelerin Yaşadıkları Finansal Güçlüklerin Yaşam Tatminleri Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi, *Sosyo-Ekonomi*, 23(25),23-111. Alındı: <http://www.sdergi.hacettepe.edu.tr/makaleler/ayfer-aydiner.pdf>
- Strateji Düşünce ve Analiz Merkezi (SDAM), (2018).** *Sebepler ve Sonuçlarıyla Türkiye’de Boşanma Sorunu*, Strateji Düşünme ve Analiz Merkezi. Alındı:http://sdam.org.tr/image/foto/2018/10/06/Sebepler-ve-Sonuclariyla-Turkiyede-Bosanma-Sorunu_1538816314.pdf (Son Erişim: 13.03.2019)
- T.C. Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü, Boğaziçi Üniversitesi, (2010).** Eşi Vefat Etmiş Kadınlar İçin Bir Nakit Sosyal Yardım Programı Geliştirilmesine Yönelik Araştırma Projesi. Ankara: SATA Reklam. <http://docplayer.biz.tr/1909371-Esi-vefat-etmis-kadınlar-icin-bir-nakit-sosyal-yardim-programi-gelistirilmesine-yonelik-arastirma-projesi-sonuc-%20raporu.html>
- Uğur, S.B. (2014).** Günümüzde Kadının Boşanma Deneyimleri: Akademisyen Kadınlar Üzerine Bir Araştırma. *Mediterranean Journal of Humanities*, IV(2),293-326. Alındı: http://proje.akdeniz.edu.tr/mcri/mjh/4-2/MJH-22-Sinem_Burcu_UGUR.pdf
- <https://www.frntr.com/kadinca/4234704-dul-kadinin-toplumdaki-yeri.html> (Son Erişim 17.06.2019)
- <http://tdk.gov.tr/> (Son Erişim 08.02.2019)

SİYASAL TEORİDE KİMLİK/ FARKLILIK POLİTİKALARI VE POSTMODERN
FEMİNİZM

POLITICS OF DIFFERENCE/IDENTITY AND POSTMODERN FEMINISM IN POLITICAL THEORY

Ayşegül HANÇER*

*Yüksek Lisans Mezunu, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı.

Yazışma Adresi:

Ayşegül HANÇER
E posta: aysegulhancer@hotmail.com

Gönderim Tarihi : 06 Mayıs 2019

Kabul Tarihi : 01 Haziran 2019

ÖZET

1960' larda modernizmin bir kriz yaşadığı ilân edildikten sonra modernizme yönelik eleştiriler "postmodernizm", "temelcilik karşıtlığı" ya da "post-yapısalcılık" gibi terimlerle ifade edilmiştir. Siyasal teoride yaşanan bu paradigma değişikliği sonucu ırk, sınıf ve diğer geleneksel temalara dayanan politikalar yerini egemen söylemlere karşı-hegemonya üretmeyi amaçlayan ve temelde; yaşam tarzı, etik ve kimlik meselelerini gündeme getiren politikalara bırakmıştır. Bu tartışmaları konu edinen feminizm, bu yıllarda postmodernizm gibi modernist mirasın temel kabullerini sorgulayan bir veçhete bürünmüştür. Bu çalışmanın temel öncülü, postmodern teorinin modern söylemlerin bir eleştirisi olarak feminist eleştiriye felsefi bir destek sağladığıdır. Çalışmada modernizmin teorik ve pratik olarak yaşadığı krizin ve bu krizin yol açtığı sorunların kimlikler üzerindeki etkisine odaklanılmış ve siyasal teoride kimliklere ilişkin farklılık hakkı üzerinden yürütülen tartışmaların feminist teori içerisinden okunması hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Farklılık, Kimlik, Tanınma Politikaları, Feminizm, Postmodern Feminizm.

ABSTRACT

After the declaration of a crisis in modernism in the 1960s, modernism oriented criticisms were expressed in terms of "postmodernism", "anti-fundamentalism" or "post-structuralism". In consequence of this paradigm shift in political theory, policies based on race, class and other traditional themes give place to policies, which outlook to produce hegemony against dominant discourses, brought up the lifestyle, ethics and identity issues to the agenda. Feminism, which has been the subject of these debates, has taken on an aspect that questions the basic assumptions of modernist heritage such as postmodernism in these years. The basic premise of this study is that postmodern theory provides a philosophical support to feminist criticism as a critique of modern discourses. the crisis of modernism in theory and practice and the impact of these crisis-related problems on identities has been focused in this study and it is aimed to look the discussions on the right of difference in the political theory through feminist theory.

Keywords: Difference, Identity, Politics of Recognition, Feminism, Postmodern Feminism.

GİRİŞ

Kimlik meselesi söz konusu olduğunda tartışma genellikle kimliğin bireylere verili olarak aktarıldığına ya da kimliğin bireyler tarafından hayat boyu inşa edildiğine ilişkindir. Kimliklerin kendilerini tanımlayan varlıklar olarak gönderme yaptıkları şey nedir? sorusu etrafında şekillenen bu tartışmaların bazıları, kimliği aidiyet ya da kültür gibi tekil bir koşula bağlı olarak tanımlarken; diğerleri tüm bunları sabitleyecek tek boyutlu bir kimlik fikrini reddeder.

Tarihsel açıdan kimlik probleminin hızla yayılması gözlemlendiğinde modern ulus devletin yarattığı ‘ulusal kimlik’ kurgusunun kimliğe ilişkin tekil kategorilendirmelerin başlangıç noktası olduğu söylenebilir. Ulus devlet eliyle yaratılan bu türden bir kimlik inşası, ulus devletin egemen konumunu meşrulaştırmasına imkân verir. Buna göre ulus devlet, egemenliğine karşılık olarak beklediği koşulsuz itaati meşrulaştırmak için ulusun ortak bir kaderi paylaştığı yönünde bir söylem yaratır. Bu söylem esasen ulus devletin sınıflandırma, ayrıştırma ya da ayırma gücü olarak kabul edilir ve sıklıkla ulusal birlik ya da kaynaşma benzeri somut ifadelerle bürünür.

Bununla birlikte zamanla ulusal kimliğin birleştirici gücü sarsıldıkça kimliğin *antagonistik* bir yönü olabileceği fikri tartışılmaya başlanmıştır. Tüm bu tartışmaların merkezinde dayatılmış ya da sabitlenmiş kimliklere karşı bir güç olarak ortaya çıkan direniş biçimleri tarafından gündeme getirilen ve modern “özcü” görüşü reddeden tanınma mücadeleleri vardır: “... devasa ulus-devletler, uluslar arası alanda varlık gösteren diasporalar, kişisel tercihlerin geniş alanları, toplumsal ilişkilerin değişken ve heterojen ağları, kültürel aktarımın arttırılması için kullanılan kitle iletişim

araçları ve şahıslara isim kazandırmaya yahut onları kurmaya çabalayan söylemlerin çokkatmanlılığı” (Calhoun, 2014) tanınma meselesini zorlu bir sürece sokar.

Sıklıkla Amartya Sen’ in ifadelerinde karşılık bulan kimliğin antagonistik boyutu, bir taraftan kimliğin bireye sağladığı olumlu imkânları teslim ederken –sözgelimi onur ve neşe– diğer taraftan onun kendinden geçme derecesinde öldürücü bir niteliği olabileceğini gösterir. Bu ifadesinde Sen, kimliğin kendi halkı adına kendinden olmayan başkaları üzerinde şiddete yol açan birtakım kışkırtmalara maruz kalabileceğini kasteder (Sen, 2006). Sen’ e göre (2006), şiddetin sistematik bir kışkırtma yolu ile hedef alınmış gruplara karşı harekete geçirilmesi – terörizmin yaygınlaşması ve siyasi şiddetin de etkisi ile – sadece askeri yollarla değil aynı zamanda bireylerin zihnini ve sadakatini yakalamak ve tamamen ya da kısmen ikna olanların bağlılığından istifade etmek suretiyle gerçekleştirilmektedir. Sen (2006), kimliğin manipülasyona açık bir araç olarak görülmesinin olası sonuçlarının yıkıcılığına dikkat çekmektedir.

Kimliğin çatışmacı yönü keşfedilmeye başlandıkça kimliğe geleneksel olarak atfedilen; ırk, sınıf ya da toplumsal cinsiyete dayalı nitelendirmeler de sorgulanır hale gelmiştir. Bu bağlamda, bireylerin bir taraftan aidiyetini tecrübe ettiği diğer taraftan kimlik inşasını mümkün kılan yeni eğilimleri barındırdığı çok boyutlu bir kimlik algısının bugünkü küresel taleplere daha uygun olduğu tartışılmaya başlanmıştır.

Kimliğin daimi geçicilik statüsünü ortaya koyan bu bakış açısı feminist hareketle ilişkilendirildiğinde verili toplumsal cinsiyet normlarını yadsıyan feminizmin bu yöndeki adımlarını “üst-meta kimlik” lerin terk edilmesi biçiminde yorumlamak mümkündür. Bu doğrultuda

çağdaş feminist hareketin, tüm kadınların paylaştığı varsayılan biyolojiye ya da kültüre dayalı kimlik tanımlamalarını reddettiği görülür. Feminist hareket bunu yaparken temelde şu soruyu yöneltir: Kadın hareketi farklılığı inkâr etmeden öteki ile nasıl iletişim kurabilir? (Young, 1995).

Bu yönüyle feminist teori ve pratik, bireylerin kimlik/tanınma mücadelesinde tercihleri ön plana çıkarır. Bu tercihlerin kimlik politikaları dikkate alındığında bireylerin bireysel yahut grup düzeyindeki farklılıklarına karşılık geldiği söylenebilir. Çağdaş feminist teori ve feminizmin güncel politik tezahürleri, farklılaşmış yeni politik bağlamlara işaret ederken esasen kimlik ve farklılık politikalarının eklemleme gücüne odaklanır. Bu bağlamda siyasal teoride feminizmi postmodern düşünce geleneği ile bağlantılandıran bakış açısının “kimlik politikası” ve “farklılık politikası” nı birlikte teorileştirme eğiliminde olduğu görülür.

KİMLİK / FARKLILIK POLİTİKALARI VE FEMİNİZM

Evrensel yurttaşlık tasarımları üzerinden kendini inşa eden modern anlayış, farklı kültürel kimliklerin ve çok sesliliğin aksine; homojen bir ırk, dil ve kültüre dayanma iddiasında olmuştur. Sözelimi liberal-demokrat ya da Marksizm pratikleri içinde kimliğin birey yahut sınıf benzeri tekil bir kategori ile ilişkilendirildiği görülür. Bu durum son tahlilde, toplumsal ve kültürel alanda kendini gerçekleştirmek isteyen bazı toplumsal grupların – kadınlar, etnik ya da ulusal azınlıklar ve diğer sosyal gruplar– egemen toplumsal kültürün dışında tutulmasına hizmet etmiş ve bu hususta kimlik krizi tartışmalarını başlatmıştır (Özman ve Coşar, 2003).

Siyasetin öznesi olarak tekil bir kimliğin merkezi konuma getirilmesinin esasen evrenselci tarih anlayışının bir ürünü olduğu söylenebilir. Toplumsal ve kültürel

alanda birer özne olan tüm kimlikler kendi gerçeklikleri içinde kurulduğu anda varlığını sürdürebilecek; aksi takdirde belirli bir “ortak iyi” ye göre tanımlandıklarında ise toplumdan izole edilecektir (Özman ve Coşar, 2003). Benzer şekilde “Yeni Toplumsal Hareketler Teorisi” de toplumsal özneye karşılık olarak yalnızca “sınıf” kategorisinin kullanılmasını eleştirir. Mary Bernstein’ e göre, yeni toplumsal hareketler, Marksist parametrelerin ötesine geçerek 1960 ve 1970’ lerde “sınıf” etrafında örgütlenmeyen çeşitli toplumsal hareketleri anlamaya yönelik olan teorik bir çerçeveyi temsil eder. Buna göre yeni toplumsal hareketler, özellikle emek ve işçi hareketlerinden uzaklaşarak; ideoloji ve değerler temelinde inşa edilen barış, çevre, gençlik, anti-nükleer hareket ve statü etrafında örgütlenen hareketlere odaklanır (Bernstein, 2005). Bu bağlamda, modern çağda bireyin merkez bir kimlik kategorisi üzerinden tanımlanması ve bu sebeple öznenin kendini tanıma sürecinin aşındırılması/kendisine yabancılaştırılması eleştirilir.

1960’lı yılların politik ayaklanmaları özellikle “sınıf” a indirgenemeyecek iktidar veyahut tahakküm mekanizmalarına dikkat çekerek klasik Marksist sınıf mücadelesini kimlikler bağlamında farklılık ve ötekilik hakkına dayalı olarak tartışmaya açmıştır. Benzer şekilde 1980’li yılların politik hareketlerinin de üzerinde durduğu konular çoğunlukla kimliğe ilişkin “postmodern politika” başlığı altında toplanabilecek; toplumsal cinsiyet, ırk ve etni gibi özne konularının farklılıklarının temsil edilmesinin önündeki engelleri aşmaya yönelik olmuştur (Özman ve Coşar, 2003).

Bu tür eğilimlerin arttığı modernizm sonrası yaşanan dönemde kimlik sorunsalı, bazı düşünürlere göre tüm toplumsal pratiklerde kendini tanımlamak isteyen ve

eylemde bulunma özgürlüğüne sahip olan bireyin, esasen birtakım güçler tarafından sınırlandırıldığını fark etmesi ile tartışılmaya başlanmıştır. Bu konuyu en sık tartışanlardan biri Michel Foucault' dur. Foucault' nun özne fikrine yönelik en kapsamlı eleştirisi 'öznenin ölümü' ne yönelik iddiasıdır. Bu iddiayı, hâkim söylemin nesnelere yarattığı gibi özneleri de yaratma girişiminde bulunduğunu göstermek için ortaya atar. Foucault' ya göre bireyler hâkim söylem tarafından yaratılan konumlandırmalara – delilik, hastalık, yaşam, cinsellik vd. – maruz kalır (Foucault, 2014). Bu sebeple Foucault (2014), kimlikleri bireyin özgürleşmesinin önünde engel olarak görür; fakat yine de özne fikrini sabit tutarak bu öznenin direnme gücünü kimlik üzerinde kurucu bir unsur olarak kabul eder.

Bir bütün olarak bakıldığında bu yaklaşımlardaki özne yaklaşımı, hiç bitmeyen bir çabanın ürünü ve modern çağ sonrası yaşanan bunalımların çözümüdür. Bu yaklaşımlar, modern dönemde yaratılan siyasal özneliği tahrip ederek; birtakım yeni içeriklere dayandırılarak geliştirilen yeni bir siyasal öznellik tartışması başlatmıştır. Bu doğrultuda gelişen kimlik/farklılık politikalarının ortak noktası kimliğin yeni siyasal öznellik tartışmalarında nasıl kurgulanacağıdır.

Farklılığı merkeze alan yeni politika arayışlarını ortaya çıkaran temel etmenlerden biri, 20. yüzyılın ortalarında başlayan siyasal ve toplumsal dönüşümler olarak görülür. O dönemlerde yaşanan dönüşümlerin eski mekanizma ve söylemlere dayandırılarak açıklanamayacağı yaygın kabul görmüştür. Yeni siyaset biçimleri, uzun zamandır süregelen modern siyaset ve toplumun varyantlarını araştırır; klasik toplumsal teorideki nesneleştirme, sistematik determinizm ve toplumsal hayat hakkındaki evrenselci ya da farkı yadsıyan temel

düşünce tarzlarını geride bırakmayı önerir (Calhoun, 1994). Sözgelimi bu çerçevede değişen yapı ve koşullar Stuart Hall'ın (1995) ifadelerinde “Yeni Zamanlar” olarak adlandırılır.

Hall, “Yeni Zamanlar Projesi” olarak gördüğü bu dönüşümü, Thatcherizm ve Sol'un içinde bulunduğu bunalımların çözümüne yönelik bir açıklama olarak düşünür. 1 Mayıs 1988' de *Marxism Today* yazı kurulunun düzenlediği seminerle birlikte anılmaya başlanan “Yeni Zamanlar Projesi” nin amacını şöyle ifade eder: “ Yeni Zamanlar” projesinin arzusu yalnızca yeni dünyayı anlaşılır kılmak –post-Fordizm' in eğilimlerini ve sınırlarını değerlendirmek, ortaya çıkan postmodern kültürü açıklamak, toplumdaki yeni kimlikleri ve politik özneleri anlamak– değil; Yeni Zamanlar' a yeni bir ilerici biçim ve yön kazandırabilecek, Thatcherizm' i aşan yeni bir Sol politika için parametreler sağlamaktır” (Hall ve Jacques, 1995).

Bu amaçlar doğrultusunda “Yeni Zamanlar” ile anılan değişimler içinde odaklanılacak husus bu sürecin; yeni toplumsal hareketler, yeni direniş odakları, yeni kolektif kimlikler ve yeni öznelere açtığı alandır (Hall ve Jacques, 1995). Hall' göre (1995), yeni özne tasavvurları sınıf, ulus ya da ırk temelinde tanımlanan kimliklerin parçalanması ve çoğullaşmasına ve birey odaklı yeni tanımlamalara karşılık gelir. Fakat daha da önemlisi “Yeni Zamanlar” da öznenin muhtevası da değişmiştir. Bunu şöyle ifade eder:

“Artık “birey”i bir bütün, merkezleşmiş, kararlı ve tamamlanmış Ego ya da özerk, rasyonel benlik anlamında kavrayamayız. “Benlik”, daha parçalı ve tamamlanmamış, içinde yaşadığımız farklı toplumsal dünyalarla ilişki içinde çoklu “benlikler” ya da kimliklerden

oluşan, tarihi olan ve süreç içinde “üretilmiş” bir şey olarak kavranıyor. “Özne” farklı söylemler ve pratikler tarafından farklı bir biçimde yerleştiriliyor ve *konumlandırılıyor*” (Hall, 1995).

Farklılık politikalarına ilişkin tartışmalardaki ortak eğilim, kimliğin edinilmesinde her türlü farkı dışlayan ve bireylere liberalizmdeki demokrasi geleneğinden aktarıldığı şekilde ortak bir eşitlik formuna göre muamele gösteren yaklaşımların eleştirilmesidir. Bu eleştirilerin büyük çoğunluğu temeline modernizme dayandıran bütüncül fikirlere karşı daha fazla özerkliği savunur ve farklı kimliklerin egemen toplumsal kimliği temsil eden bir “üst” kimlik içerisinde eritilmesini eleştirir.

Kimliği içeren yeni siyaset biçimleri içinde farkın önemi ve bunun demokratik bir siyasal sistemin ön koşulu olarak görülmesine yönelik fikirler William E. Connolly'nin ifadelerinde açık bir biçimde görülür. Connolly'ye (1995) göre, kimlik ve farklılık ilişkisine dair odaklanmalar nihayetinde demokrasi teorisinin yeniden gözden geçirilmesine geçit verir. Teorik çerçevesini “*Kimlik ve Farklılık: Siyasetin Açmazlarına Dair Demokratik Çözüm Önerileri*” adlı eserinde çizdiği yaklaşımında tartıştığı temel sorunsalı şöyle ifade eder: “Kimlik ve farklılık arasındaki sorunlu ilişkiye yanıt veren bir demokrasi pratiği (ya da en geniş biçimde tanımlanabilecek demokrasi içinde izlenebilecek belli bir siyasi yol) var mıdır?” (Connolly, 1995). Buna yönelik yanıtı ise yine farkı kutsayan bir perspektiften hareketle radikal demokrasi modeline yaklaşarak verir. Buna göre yeni geliştirilecek demokrasi pratiği şu öncüllere dayanır:

“Kimliğin hayat açısından gerekliliğini olumlayan, onun dogma haline getirilmesine karşı çıkan ve insan yaşamının çok biçimli

çeşitliliğini koruma kaygısını kimlik ve farklılık arasındaki karşılıklı bağımlılık ve mücadeleyle birleştiren bu siyasi hayale ben “tartışmacı demokrasi” (agonistic democracy) diyorum... Demokratik tartışmacılık toplumsal uzamı tüketmez; başka bağlanma ve kopuş kipliklerine yer bırakır. Ancak konsensüscü siyasi bağlanma ve özlem ideallerine karşı bozucu bir tavır içindedir. Israrla, insanın yüceliğini desteklemenin önemli bir yolunun birbirine kenetlenen ve birbiriyle mücadele eden taraflar arasında tartışmacı saygıyı yeşertmek olduğunu savunur... tartışmacı demokrasi farklılıkların kendilerini mücadele eden kimlikler biçiminde oluşturabilecekleri mekânların etkili biçimde siyasi araçlarla yaratılabileceği fikrini savunur” (Connolly, 1995).

Görüldüğü gibi kimlik ve farklılık tartışmalarının yerleşik demokrasi modellerini sorgulayan bir vechesi de bulunur. Farka odaklanan yeni siyaset biçimleri, öncelikle liberal demokrasi pratiklerini tartışmaya açar ve liberal demokrasinin yarattığı temsil krizine yönelik bir çözüm olarak toplumsal yaşamda bir arada yaşayan bireyler açısından eşit temsil ilkesinin hayata geçirilmesini önerir.

Liberal politikaların doğası gereği ortaya çıkardığı varsayılan temsil krizini farklılık politikaları bağlamında ele alan yaklaşımların ortak noktası, demokratik siyasetin temeline toplumsal faydayı ya da ortak iyiyi yerleştiren modern teoriye ilişkin bakış açısının terk edilmesini salık vermeleridir. Liberal öğretiye göre vatandaşlık statüsü içerisinde görülmeyen toplumsal haller (kimlikler), son kertede kimlik krizinin öznelerini oluşturur. (Kalaycı, 2013). Kimliklerin farklılıklar üzerinden tanımlanmasını öneren yeni

politikaların bileşenleri şu ifadelerde görülebilir:

“Yeni kültürel farklılık politikaları, ne ana akıma (ya da *eril* akıma) ona zorla dâhil olabilmek için muhalefet eder, ne de ihlâlcî biçimde geleneksel burjuvazi takipçi kitlesini avangardlıkla şok etmeye çalışır. Daha ziyade bu politikalar, kültüre katkıda bulunan yetenekli (ve genelde imtiyazlı) kişilerin müstakil eklenmelerinin sonucudur. Böylece cesareti kırılmış, hareketsizleştirilmiş, politikadan dışlanmış ve düzeni bozulmuş insanlarla birlik olup, onları güçlendirmek, sosyal eylemleri mümkün kılmak ve mümkünse özgürlük, demokrasi ve bireyselliklerin genişletilmesi için kolektif direniş oluşturmak amaçlanmaktadır” (West, 2014).

Yeni politik yaklaşımın bir katkısı da farklılıkların kamusal alanda temsil edilmesinin önünü açan bir süreci başlatmalarıdır. Bu politikalar aracılığıyla siyasal teoride kamusal alan ve temsil sorunu arasındaki ilişkinin boyutları da tartışmaya açılmıştır. “Farklılık vurgusunun yükseldiği günümüzde, kamusal alanın farklılıklara eşit mesafede uzak durması gerektiğini dile getiren görüş zayıflamış, kamusal yaşamın toplumsal realiteden soyutlanmakla yaşamı da dışarıda bıraktığı için soyut bir genellik olarak varlığını sürdürdüğü, altkültürlerin dışlanması sorununu çözemediği ve demokrasinin gerekli şartını sağlayamadığı düşüncesi güç kazanmıştır” (Kalaycı, 2013). Kamusal alanda bu biçimde ikincil konuma yerleştirilen bireylerin farklılıklarını kendi özne konumlarını yeniden tanımlamada merkeze alır ve kimlik mücadelelerini bu yönde sürdürür.

Farklı kimlik taleplerini meşru kılmaya çalışan bu politikaların feminist hareket ile olan bağı da bu noktada ortaya

çıkır. Feminist hareket kimlik sorunlarını değerlendirirken genellikle verili toplumsal cinsiyet normlarını yerinden etme gayretindedir. Cinsiyetin toplumsal ya da kültürel birtakım bağlamların karşılık geldiği normlarla ilişkilendirilmesini eleştiren feminizm, kadınların kimliğinin tekil kategorilendirmelerle –sözgelimi annelik, kardeşlik vd.– temsil edilemeyeceğini savunur. Iris Marion Young’ a göre (1995) buradaki temel problem, “kadın” ın biyolojik ve hatta toplumsal/kültürel bir kategoriye indirgenmesi ve kadınların gerçek hayatlarındaki çeşitliliğin göz ardı edilmesidir. Nihayetinde tüm kadınların paylaştığı belirli toplumsal nitelikleri belirleme çabası taşıyan bu eğilim, bazı kadınları dışarıda bırakacak ya da onların hayatlarını belirlenen kategorilere uyacak şekilde çarpıtmaya çalışacaktır. Fakat bunun bir yanığı doğuracağı açıktır; çünkü “kadınlar” sözgelimi radyo dinleyicileri kadar basit ve tek boyutlu bir kategori oluşturamaz. Cinsiyet, tıpkı sınıf gibi çok yönlü, katmanlı, karmaşık ve çakışan bir dizi veçheye sahiptir.

Feminizmin kadınların çeşitli kimlikleri temsil edebilecekleri yönündeki bakış açısı, onu postmodern felsefi geleneğe yaklaştırır. Postmodern felsefe geleneği, özneye ilişkin yaklaşımında modern epistemeye karşılık gelen rasyonel/irrasyonel, özne/nesne ve doğa/kültür türünden düazlimlerin aşılması gerektiği fikrine dayanır. Buna göre, bilgiye erişmede önceden sınılanmış, belirli ve tek bir yol/yöntem olabileceği düşüncesi reddedilir. Bu durum bir taraftan totaliter bilgi yapılarından kopuşu ifade ederken diğer taraftan dili zenginleştirerek yeni söylem biçimleri üretir (Hekman, 2016).

Postmodern dönemle birlikte yeni bilgi yapılarının açığa çıkması sonucu çoğunlukla kültüre bağlı olarak önerilen yeni

kimlik tanımlamaları geliştirilmiştir: “postmodern teori, toplumsal ve dilsel olarak merkezsizleşmiş (decentered) ve parçalanmış özneneden yana çıkararak modern teörinin büyük çoğunlunun koyutladığı (postulate) rasyonel ve bileşik (unified) özneyi iptal eder” (Best ve Kellner, 2011). Bu tür bir özne yaklaşımı, feminist kuramda farklılık hakkına dayandırılan söylemlerde yansıma bulur: “Feministler, kadınların ezilmesi modern teörinin felsefi sacayakları ve onun özcülük, temelcilik ve evrenselciliği vasıtasıyla tahkim edildiği ve meşrulaştırıldığı için modern teoriye eleştirel yaklaşma eğilimindedirler” (Best ve Kellner, 2011). Sıklıkla “İnsan” (Man) üzerinden geliştirilen hümanist söylemin, erkekler ve kadınlar arasındaki farklara kör olduğunu ve eril tahakkümü desteklediğini vurgularlar. Akıl, güç ya da siyaset gibi özdeşliklerle tanımlanan bireyin erkek özneyle karşılık geldiğini kadının ise kendisine toplumsal alanda ancak “öteki” olarak yer bulunduğunu gösterirler (de Beauvoir, aktaran Best ve Kellner, 2011). Feminist eleştiri, kadının toplumda “öteki” olarak konumlandırılışını sorgular; postmodern teoriye koşut olarak kadın ve erkeği ifade eden cinsiyet kimliklerinin farklılık ve ötekilik hakkına dayanarak inşa edilmesinin önündeki engelleri kaldırır.

POSTMODERN FEMİNİZM

Feminist teörinin modern politikalar karşısındaki kuşkucu tutumunun modernizme ilişkin olduğu varsayılan özcülük ve evrenselcilik fikrinden ileri geldiği kabul edilir. Buna göre modern teori kendi özne konumlarını oluştururken toplumsal olarak inşa edilen eril özellikleri – akıl, iktidar, üretim vd.– insana ilişkin evrensel nitelikler olarak koyutlar. Böyle bir durumda erkekler insanlığın temsilcisi olarak kamusal alanda hiyerarşinin üst kısmına yerleştirilirken; kadınlar hane içi işlere tabi

kılınarak özel alanda tutulur. Bu türden iki kutuplu karşıtlıklara dikkat çeken feminist teori, toplumsal cinsiyet kimliklerine dayalı olarak kimliklerin oluşturulmasında farklılaşmış analiz biçimlerine odaklanır (Phillips, 2012).

Buna dayalı olarak feminist teoride kimlikler söz konusu olduğunda; farklılık, ötekilik, çoğulluk veya çeşitliliğe verilen önemin postmodernizmdeki özne tanımlamalarından ileri geldiğini öne süren bir tartışma yürütülür. Bu yaklaşımı benimseyenler açısından feminizmin modernizm eleştirisi bağlamında ortaya çıkan kimliklere ilişkin farklılık söylemleri ile kurduğu ortaklık onun “postmodern feminizm” olarak adlandırılmasının önünü açar. Bu bağlamda, feminizm ve postmodernizm arasındaki benzerliğin modernizm/postmodernizm tartışmasından ileri geldiği söylenebilir. Postmodernizmde olduğu gibi feminist kuramda da modernizmin temel kabulleri sorgulanır (Hekman, 2016).

Feminizmin postmodern bir düşünce akımı olarak anılmasının temelindeki tartışma sıklıkla Batı felsefesinin epistemolojik temelleri üzerinden yürütülür. Buna göre, modern dönemde bilimsel alanda süregelen hakikat arayışı ve bu bilimsel bakış açısının öğretisi olarak pozitivizm, dünyadaki her şeyin bilgisine deney ve gözlem gibi nesnel yöntemler aracılığıyla ulaşmanın mümkün olduğu ve öğrenilen bu bilgilerin evrensel geçerliliğinin bulunduğu fikrinden hareket eder. Dolayısıyla özü gereği alternatif iddiaları reddetme eğilimindedir (Hekman, 2016).

Bu açıdan bakıldığında modern düşüncenin mottosu, toplumsal gerçekliklerin tekbiçimli bir söylem yaratılması yoluyla kabul edilmesini sağlamaktır. Modern düşüncede, doğa karşısında akıl ve düşünme yeteneği ile tam

bir üstünlük sağlayan bireyin evrendeki her şeyin bilgisine erişebileceği düzeyde bir kesinlik vurgulanır. Fakat bugün modernitenin yerleşik toplumsal projelerini sorgulayanlar, eşi benzeri görülmemiş bir dönüşüm sürecinin yaşandığını ifade etmektedirler. Tarihsel olarak bu sürecin 1968' de ve izleyen yıllarda ortaya çıkan toplumsal hareketlerle başladığını öne süren bu bakış açısı, dünyanın çehresini değiştiren etkili hareketlerden biri olarak feminizmi gösterir. Buna göre kadın hakları hareketinin dikkat çektiği temel çatışma olarak (toplumsal) cinsiyete dayalı tahakküm, sınıf, ırk ve etnisiteye dayalı tahakkümleri de kapsayacak şekilde merkeze alınmalıdır (Best ve Kellner, 2011).

Böyle bir perspektiften bakıldığında feminizmin ve postmodernizmin önerdiği üzere postmodern olarak anılan dönemde, Aydınlanmacı hümanizmin temel felsefesi olan modernizmin insan-merkezci yaklaşımları terk edilerek bilgiye erişmede farklı yollar olabileceğine ilişkin bir bilinç yaygınlaştırılmalıdır. Buna bağlı olarak hem feminist hem de postmodern eleştiride insan-merkezci bilgi tanımı sorunsallaştırılır. Bu düşünce feminist kuramda sıklıkla Carole Pateman tarafından ileri sürülmüştür. Pateman' a (aktaran Phillips, 2012) göre, modernizmin temel öğretisi olarak kabul edilen liberalizmin kurucu öğelerinden olan birey, yurttaş, haklar ve rıza gibi kategorilerin eril ve kamusal alana ilişkin olduğu açıktır. Pateman bu iddiasını liberalizmin temel mantığı olan sözleşmecî geleneği örnek göstererek temellendirir. Buna göre, demokratik bir toplum zoraki bir itaate dayanmadığı gibi gerçek katılımı ya da rızayı sağlamaktan da uzaktır. *Gönüllü* itaate dayanan demokratik toplum yönetilmeyi politik düzenin, hakların korunması ya da oy hakkının sağlanması gibi sebeplerle kabul eder; fakat kadınların bu çerçeveye dâhil

edilmesi başlangıçtan beri muğlaktır. Bu bağlamda liberal teorideki birey erildir (Phillips, 2012).

Feminist kuram açısından Aydınlanmacı epistemoloji, Aydınlanma' dan beri bilginin erkek, yani "özne" merkezli olarak tanımlanmasına yol açtığı için terk edilmelidir. Aydınlanmacı epistemolojiyi sorunsallaştıran feminizmin postmodern gelenekle bu anlamda bir ortaklığı olmasına rağmen ortada bir gerilim de mevcuttur. Buna göre, çağdaş feminizmin hem tarihsel hem de teorik olarak modernist bir hareketi miras aldığı düşünülür. Feminist hareketin 18. ve 19. yüzyıla kadar sürdürdüğü gelenek, postmodernizmin hedefinde olan liberal hümanizm geleneğidir. Diğer taraftan Marksist/sosyalist feminizm de Marksizm'in özgürleşmeci mirasını devralan modernist köklere sahip bir hareket olarak görülür. Postmodern bir feminizm açısından cevaplanması gereken temel soru hem liberalizmin hem de Marksizm' in özgürleşmeci güdüsünün terk edilip edilmemesi gerektiğine ilişkindir (Hekman, 2016).

Öte yandan postmodernizm ve feminizmin eklemlenmesinden birtakım fırsatlara ulaşmak da mümkündür. Öncelikle, feminizmin postmodern yaklaşımında çoğu postmodern bakış açısında eksik olan cinsiyet nosyonu tartışmaya dâhil edilir. Feminist hareketin Aydınlanmacı düşünceyi postmodernlerin aksine cinsiyetçi temeli yüzünden reddettiği düşünüldüğünde postmodernizmin feminizme sağladığı önemli bir katkıdan bahsedilebilir. Bu çıkarsamayı açmak gerekirse feministlere göre, Aydınlanma' nın kaynağındaki düalizmler erkek ve kadın arasındaki temel düalizmin ürünüdür. Bunun anlamı rasyonel/irrasyonel, kültür/doğa ya da özne/nesne düalizmlerinde erkeğin daima ilk kısım; kadının ise ikinci kısım

ilişkilendirilmesidir. Bu noktada feminist gelenek, bu düalizmleri kadınlar lehine tersine çevirmeyi amaçlar. Bu bakış açısında bir yanılığın olduğunu düşünen postmodernizmin katkısı bu noktada ortaya çıkar. Postmodernizme göre, bu düalizmlerin herhangi bir taraf lehine sürdürülmesi başarısızlığa mahkûmdur. Düalizmlerin yeniden yorumlanması değil; ortadan kaldırılması gereklidir. Aksi halde rasyonalizmin reddedilmesi irrasyonelin – modern epistemolojide kadının– rasyonel – modern epistemolojide erkek– karşısında ayrıcalıklı kılınması şeklinde yorumlandığı takdirde eril epistemolojinin yerini feminist epistemoloji almakta ve dolayısıyla yerleşik düalizmler sürdürülmektedir (Hekman, 2016).

Postmodern feminizmin özgün tarafı, kendisini bir taraftan kadınları eril rasyonalite tanımlamalarına dâhil etmeye çalışan modernist yaklaşımdan; diğer taraftan rasyonel/irrasyonel dikotomisinin ayrıcalıklı kısmını tersine çevirmeye çalışan radikal feminist yaklaşımdan ayrı tutmasıdır. Postmodern feminizme göre, modern rasyonalist epistemolojinin tahrip edilmesi feminist eleştiriye asıl derinliği kazandıracaktır.

Feminist tartışma konularından biri olan toplumsal cinsiyet nosyonu üzerine düşünüldüğünde, postmodern bakış açısının feminizme ilişkin bir başka katkısından daha söz edilebilir. Özellikle ikinci dalga feminist harekete göre, kadınların kültürel ve toplumsal olarak birtakım roller açısından erkeklerden farklı olduğu kabul edilir. Bu bağlamda, evrensel olarak aynı baskı mekanizmaları tarafından –sözgelimi “eril” iktidar– baskı altında tutulduğu varsayılan kadınların ortak ve somut bir kimliğe tekabül ettiği düşünülür. Çağdaş feministler, bu bakış açısını kadınların kimliğine ilişkin

özcü bir yaklaşım olduğu gerekçesiyle yadsır (Butler, 2018).

Kimliğe ilişkin özcü yaklaşımların aşılması gerektiğine ilişkin tartışmalar, 1990’lardan günümüze kadar feminist kuramın merkezî konularından birini teşkil etmektedir. Bu tartışmanın odağında toplumsal cinsiyet nosyonunun içerdiği anlamlar ve vurgular yer alır. Her şeyden önce toplumsal cinsiyet nosyonunun içerisinde gizli olan ve feministlerin 1980’lerde tartışmaya başladığı özcülük fikri mevcuttur. Bu fikir, kadınlar kategorisinin kendisinin kültürler arası ortak bir kimliği olduğunu varsayar. Sonuçta feminist hareket, özcü olmayan bir konumdan hareket etse de nihayetinde kadınlar için ortak bir kimlik inşa etmeyi denemiştir. Ancak bugün feminist kuramdaki tartışmalara bakıldığında kadınlar açısından farklı tarihsel bağlamların, ırksal, sınıfsal ya da cinsel ayrımların var olduğu kabul edilir. Kadın olmanın sabit bir durum ya da ontolojik bir temel sağlamaktan ziyade; eşzamanlı olarak değişime ve müzakereye açık bir fenomen olarak algılanması gerektiğine ilişkin yaklaşımlar artmaktadır (Scott, 2013).

Toplumsal cinsiyete dayalı özne konumlarının verili bir ideolojik/toplumsal formları olabileceğini eleştiren bakış açısı, bu konumların söylemlerin çeşitliliğine göre yeniden inşa edilmeye, değişmeye ya da bozulmaya elverişli olduğu fikrini benimser. Bu bağlamda erkeklik ya da kadınlık verili bir öz olmaktan çıkarılır:

“Kadınlar, bir toplumsal fail olarak cinsiyetlerine indirgenemezler, her ne kadar bu onların özne olarak kuruluşlarında büyük bir önem taşısa da. Kadın ya da erkek her birey, cinsiyetini belirleyen ilişkilerin dışında çok çeşitli toplumsal ilişkiler tarafından kuşatılır ve sınıf, ırk, kuşak, milliyet vs. gibi özgül kimlikler kuran çok sayıda söylemin

odak noktasıdır. Bu açıdan da, her birey, ister istemez çok yönlü ve heterojendir; ve değişebilir bir biçimde ancak eşitsiz bir dağılımla 'sabitleşen' ya da biraraya gelen söylemlerin çakışma noktasında kurulur" (Mouffe, aktaran Küçük, 1992).

Feminizmin postmodern karakterini teorileştiren bu yaklaşımın toplumsal cinsiyet kimliğini yalnızca diğer kimliklerden biri olarak ele aldığı ve 'üniter' kadın kategorileştirmelerinden kaçındığı kabul edilir. Bu bağlamda postmodern feminizmin temelciliğin (foundationalism) eleştirisini yaptığı söylenebilir. Buna göre meşruluğunu sabit kimlik formlarında aramayı yadsıyarak tarihsel ve toplumsal özgüllüğü daha açıklayıcı bir şekilde ortaya koyan yeni kimlikler önerir.

Öyleyse, postmodern feminizmin karakteristik olarak evrenselci olmaktan uzak olduğu görülebilir. Odak noktası kültürlerarası olan bu teori ve pratiğin, dikkatini kapsamlı yasalara vermekten ziyade değişmelere ve karşıtlıklara verdiği düşünülür: "Genelde, postmodern feminist teori pragmatik ve yanılabilir olacaktır. Metodlarını ve kategorilerini elindeki işin özgüllüğüne göre kesip biçecek, yeri geldiğinde çoğul kategoriler kullanacak ve tek bir 'feminist metod' ya da 'feminist epistemoloji' nin metafizik rahatlığına yüz çevirecektir. Kısacası bu teori tek bir renkten ziyade, birçok farklı renkten ipliklerle işlenmiş bir kaneviçe gibi görünecektir" (Fraser ve Nicholson, 1992).

Böylesi bir görüş feminist kuram ve postmodernizm ortaklığı açısından değerlendirildiğinde, birbiriyle ilişkili iki çıkarsama yapılabilir. Bunlardan ilkinde göre postmodernizmde olduğu gibi farklılaşmış ihtiyaçlara karşı duyarlılık ve hatta empati geliştirilmesi, kadınların çıkarlarının sözcüleri erkekler tarafından da temsil

edilmesini sağlar. Dolayısıyla bir aktörün kendisinin ya da kimliğinin doğrudan dâhil olmadığı bir harekete katılması da mümkündür. Beckwith' e göre bu durum, bir toplumsal hareket içerisinde "siyasi duruş" kazanmak ya da "meşru katılım" ı sağlamak olarak açıklanabilir. Sözcüleri, madenci olmayan fakat kömür madenciliği grevlerine katılan kadınlar, anneler, kızkardeşler ya da eşler madencilere olan yakınlıklarına ve/veya onlarla olan ilişkilerine dayanarak katılımı haklı kılabilirler (aktaran Bernstein, 1997). İkinci olarak ise kimliğin özcü bir biçimde ele alınmasının önüne geçilir. Böylelikle tüm kadınları kapsayabilecek bir kadın kategorisi yaratmanın yani her kadının ortak bir tarihi, çıkarı ve deneyimi olduğunu varsaymanın temsil düzeyinde yaratacağı kısıtlar saptanır. Bu tür saptamalar feminist teoride, Carole Pateman, Iris Marion Young, Judith Butler ve Susan Hekman gibi teorisyenlerin yaklaşımlarında sıklıkla vurgulanır.

Sözcüleri Young'a (2005) göre, feminist teşebbüsler, kadınların günlük hayatta deneyimlediği fakat üzerinde çok durulmayan bedensel tecrübelerin farklı açılarını yansıtmak ve bu yönde bir farkındalık yaratmak ister. Feminizm toplumsal bir eleştiri getirir; kadınların bedensel hâllerini düzenleyen toplumsal normlar ve bireylerin fiziksel ihtimamıyla ilgili araçlar tarafından adaletsizce sınırlandırıldığına dikkat çeker. Böylece feminist perspektif, hem cinsiyeti ve cinsiyete özgü özellikleri betimler hem de kadınların olması gerektiği kadar özgür olamadıklarına dikkat çeker. Bugün kadınların özgürlüğüne ilişkin mücadeleyi sistematik bir şekilde sürdüren postmodern feminizm toplumsal cinsiyet nosyonunun kendisini sorgular (Young, 2005).

Feminizmi postmodern özne eleştirisinde olduğu gibi farklılık politikaları çerçevesinde ele alanlar nihayetinde

kimliklerin verili bir öz olduğu fikrini sorunsallaştırır. Öznenin merkezsizleştirilmesini amaçlayan bu eleştirel yaklaşımlar, feminizmin bu amacına postmodern düşünce geleneği ile yakınlık kurarak ulaşabileceğini savunur. “Buna göre, farklılık ve çoğulluk üzerindeki postmodern vurgu, erkeklerle kadınlar arasındaki önemli farklılıkların gözden kaçırılmasının önlenmesine ve dolayısıyla kadınların özgül ihtiyaçlarının ve çıkarlarının dile getirilmesine yardımcı olabilir” (Best ve Kellner, 2011).

Postmodern feminizm çağrısında bulunanların dikkat çektiği bir başka husus, erkekler ve kadınlar arasındaki farklılıklardan öte kadınların kendi içerisindeki özgüllüklerinin tanınması gerektiğidir. Kadınların kendi özgüllüklerini muhafaza eden ve dolayısıyla onları evrenselleştirici şemalar etrafında tanımlamaktan kaçınan bir politika arayışı bugün feminist teorinin merkezi sorunlarından birisidir. Postmodern feminist teorinin bu soruna bir yanıt olabileceği kabul eden yaklaşımlar, bu teorinin bir kimlik ve farklılık politikası üretme doğrultusunda bir eğilime sahip olduğunu açığa çıkarır.

SONUÇ

Bu çalışmada postmodern teoriyle dolayımlanan bir feminist teorinin yeni politika arayışlarına hangi düzeylerde yanıt verebileceğini araştırılmıştır. Bu çerçevede şu sorulara yanıt aranmıştır: Hem feminist teorinin hem de feminizmin politik tezahürlerinin modernizm eleştirileri bağlamındaki yansımaları nelerdir? Feminizmin önelediği kadınların insan hakları mücadelesi kimlikler bağlamında ele alınabilir mi? Kimlikler söz konusu olduğunda feminizm farklılık söylemleri ile nasıl eklemlenir ve postmodern feminizm nitelendirmeleri bunu karşılar mı?

Postmodern nosyonları barındıran bir feminist politika anlayışının olası fırsatlarının araştırıldığı bu çalışmanın önemi, çok çeşitli özne konumlarının aynı kimlikte var olabileceği potansiyeli üzerinde durmasıdır. Nitekim bu tespit kabul edildiğinde; cinsiyetçilik, milliyetçilik ya da ırkçılık gibi bireyin düşünce ve eylem yapılarının çok boyutlu olmasını engelleyen kısıtlılıklarının önüne geçilir. Bu doğrultuda çalışmada genel olarak kimlikler üzerindeki tekil kategorilendirmelerin bireyin kimlik inşasında yeterli olamayacağı vurgulanmış ve özelde ise tüm kadınların paylaştığı varsayılan biyolojiye ya da ortak kültüre dayalı cinsiyet konumlarının feminist teoride hangi saiklerle tartışıldığı görünür kılınmaya çalışılmıştır.

Bu yönde ilk olarak modernizm sonrası yeni kimlik politikalarının farklılığa olumsal bir değer atfederek tâbi kılınmış kategorileri yerinden eden yaklaşımları ele alınmıştır. Bu yaklaşımlar içerisinde liberal demokrasiye ilişkin geliştirdiği eleştiriler dikkate alındığında feminizm önemli bir yer tutar. Bu bağlamda feminist teoriye bakıldığında öznelerin toplumsal cinsiyet rolleri içerisinde inşa edilmesini öneren –bir anlamda kimliği bir kurgu olarak gören– bakış açısının terk edilerek; farklı bireyler ve gruplar arasındaki özne konumlarının çeşitliliği üzerinde duran yeni bir paradigma arayışının varlığından söz edilebilir. Sayıları giderek artan feminist teorisyenin analizlerine konu olan bu yenilenmenin feminizm ve postmodern teori arasında birtakım ortaklıklar kurduğu görülür.

Postmodernizm ile eklemlenen feminizmin politik açıdan faydalı olabileceğini düşünenler farklılığı cinsiyete içkin bir kategori olarak ele alır. Hem postmodern eleştiri hem de feminist kuram, modernizmin farklı kimliklere yönelik bütüncül yaklaşımını yeni yaşam

biçimlerinin ortaya çıktığını göstererek eleştirir.

Modernizm / Postmodernizm ikiliğinde feminizmin nerede konumlandığının araştırıldığı bu çalışmada “postmodern feminizm” nitelemesini şüpheli bulan yaklaşımlara da değinilmekle beraber postmodernizmin feminizme yeni bir kavrayış getirebileceği hususu değerlendirilmiştir. Postmodern bir feminist paradigma lehine geliştirilen argümanlara bakıldığında Aydınlanmacı düşüncenin cinsiyetçi temeline getirilen feminist eleştiri

bu bağlamda merkezi bir öneme sahiptir. Bu tespitin arkasında şüphesiz, kadınların kimliklerini özgür bir alanda tanımlayabilmelerinin önünü açmak üzere kadınların ihtiyaç ve çıkarlarının çeşitliliğinin kabulü vardır. Feminizm bu ön kabulden hareketle hukuk sisteminden toplumsal ve kültürel normlara kadar birçok parçalı iktidar mekanizmasını içeren toplumsal cinsiyete dayalı kurgulanmış bir kimlik algısı yerine farklılıkları onaylayan bir yaklaşımı formüle etme gayretindedir.

KAYNAKLAR

Bernstein, M. (1997). Celebration and Suppression: The Strategic Uses of Identity by the Lesbian and Gay Movement. *American Journal of Sociology*, 103(3), 531-565.

Bernstein, M. (2005). Identity Politics. *Annual Review of Sociology*, 31, 47-74.

Best, S., & Kellner, D. (2011). *Postmodern Teori: Eleştirel Soruşturmalara*. (2. Basım). (Çev. M. Küçük). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Butler, J., (2018). *Cinsiyet Belası: Feminizm ve Kimliğin Altüst Edilmesi*. (Çev. B. Ertür). İstanbul: Metis Yayınları.

Calhoun, C. (1994). Social Theory and the Politics of Identity. C. Calhoun (Ed.). *Social Theory and the Politics of Identity*. Cambridge: Blackwell. ss.9-36.

Calhoun, C. (2014). Kimlik ve Tanınma Politikası. F. Mollaer (Ed.). *Kimlik Politikaları*. (Çev. F. B. Helvacıoğlu ve Ö. İlyas). Ankara: Doğu Batı Yayınları. ss.132-179.

Connolly, W. (1995). *Kimlik ve Farklılık: Siyasetin Açmazlarına Dair Demokratik Çözüm Önerileri*. (Çev. F. Lekeşizalın). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Foucault, M. (2014). *Özne ve İktidar*. (Çev. I. Ergüden ve O. Akınhay). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Fraser, N., & Nicholson, L. (1992). Felsefesiz toplumsal eleştiri: Feminizm ve postmodernizm arasında bir karşılaşma. (Çev. M. Küçük). *Birikim*, 42, 67-76.

Hall, S.(1995). Yeni Zamanların Anlamı. S. Hall ve M. Jacques (Ed.). *Yeni Zamanlar: 1990'larda Politikanın Değişen Çehresi*.(Çev. A. Yılmaz). İstanbul: Ayrıntı Yayınları. ss.105-124.

Hall, S., & Jacques, M. (1995). Giriş. S. Hall ve M. Jacques (Ed.). *Yeni Zamanlar: 1990'larda Politikanın Değişen Çehresi*. (Çev. A. Yılmaz). İstanbul: Ayrıntı Yayınları. ss.15-25.

Hekman, J. S. (2016). *Toplumsal Cinsiyet ve Bilgi: Postmodern Bir Feminizmin Öğeleri*. (Çev. B. Balkız ve Ü. Tatlıcan). İstanbul: Say Yayınları.

Kalaycı, N. (2013). Farklılıkların Temsili Sorunu ve Kamusal Alan. *Amme İdaresi Dergisi*, 46/4, 1-25.

Küçük, M. (1992). Yeni Başlangıçlar Üzerine Bir Deneme. *Birikim*, 42, 63-66.

Özman, A., & Coşar, S. (2003). Siyaset, Demokrasi ve Kimlik-Fark Tanınma Politikaları. *Doğu Batı Dergisi*, 23, 99-111.

Phillips, A. (2012). *Demokrasinin Cinsiyeti*. (2. Basım). (Çev. A. Türker). İstanbul: Metis Yayınları.

Scott, W. J. (2013). Toplumsal Cinsiyetin Yararları ve Sakıncaları. (Çev. İ. Tabur). *Kültür ve Siyasette Feminist Yaklaşımlar*, 20, 89-107.

Sen, A. (2006). *Kimlik ve Şiddet: Kader Yanılsaması*. (Çev. A. Kardam). İstanbul: Türk Henkel Yayınları.

Young, M. I. (1995). Gender as seriality: thinking about women as a social collective. L. Nicholson and S. Seidman (Ed.). *Social Postmodernism: Beyond Identity Politics*. UK: Cambridge University Press. ss.187-215.

Young, M. I. (2005). *On Female Body Experience: "Throwing Like a Girl" and Other Essays*. New York: Oxford University Press.

West, C. (2014). Yeni Kültürel Farklılık Politikası. F.Mollaer (Ed.). *Kimlik Politikaları*. (Çev. Ö. İlyas). Ankara: Doğu Batı Yayınları. ss.183-205.

PRENATAL VE POSTNATAL YOGANIN MATERNAL ETKİLERİ

MATERNAL EFFECTS OF PRENATAL AND POSTNATAL YOGA

Alev KARADAĞ*, Nurcan KIRCA**

*Yüksek lisans öğrencisi, Akdeniz
Üniversitesi, Hemşirelik Fakültesi,
Doğum ve Kadın Hastalıkları Anabilim
Dalı

**Dr. Öğretim Üyesi, Akdeniz
Üniversitesi, Hemşirelik Fakültesi,
Doğum ve Kadın Hastalıkları Anabilim
Dalı

Yazışma Adresi:

Alev KARADAĞ
E posta: alevrim.951@hotmail.com

Gönderim Tarihi : 24 Ocak 2019

Kabul Tarihi : 27 Haziran 2019

ÖZET

Gebelik, kadın yaşamının bir parçası, anne adayının vücudunda birçok fizyolojik ve psikolojik değişikliğe sebep olan karmaşık bir durumdur. Gebelikte birlikte kan plazma miktarının artması, kalp atımının artması, kemiklerden kalsiyum çekilmesi, hormon seviyelerinde değişiklikler olması gibi gebeliğe özgü fizyolojik değişiklikler gelişir. Bu fizyolojik değişikliklerin yanında annelik rollünün üstlenilecek olunması ve bu rol değişimine uyum süreci, anne adayında psikolojik olarak gerginlik, tedirgin olma ve korku gibi negatif duygulara sebep olabilir. Bu dönemde anne adaylarının fizyolojik ve psikolojik olarak rahatlamaya ihtiyaçları vardır. Prenatal ve postnatal dönemde fiziksel ve psikolojik olarak rahatlamayı sağlayan etkinliği kanıtlanmış farklı birçok uygulama önerilmektedir. Yoga bu uygulamalardan biridir. Nefes egzersizleri (pranayama), duruşlar (asana) ve meditasyonu kapsayan yoga pratiklerinin, gebelikte, doğum sırasında ve doğum sonrası dönemde yaşanacak komplikasyonların önlenmesi ya da hafifletilmesindeki etkinliği yapılan çalışmalarla kanıtlanmıştır. Sağlık ekibinin önemli bir gücü olan hemşireler sertifika programları ile, hastanelerdeki gebe eğitim okullarında, çeşitli yoga merkezlerinde gebelere prenatal ve postnatal yoga pratikleri yaptırabilirler.
Anahtar Kelimeler: Gebelik, Doğum, Doğum Sonu Dönem, Yoga, Hemşire.

ABSTRACT

Pregnancy is a part of woman's life, a complex condition that causes many physiological and psychological changes in the body of the mother. Pregnancy-specific physiological changes develop, such as increased blood plasma, increased heart rate, calcium withdrawal from bones, changes in hormone levels. In addition to these physiological changes, the process of adaptation to motherhood role and adaptation to this role change may lead to negative emotions such as tension in parents, anxiety and fear. In this period, expectant mothers need to relax physiologically and psychologically. A number of different applications with proven efficacy have been proposed in the prenatal and postnatal period. Yoga is one of these applications. The effectiveness of yoga practices, which include breathing exercises (pranayama), postures (asana) and meditation, have been proven to be effective in preventing or alleviating complications during pregnancy, delivery and postpartum period. Nurses, who have an important power of health team, can make prenatal and postnatal yoga practices to pregnant women in various yoga centers in pregnant education schools and hospitals with certificate programs.

Keywords: Pregnancy, Delivery, Postpartum Period, Yoga, Nurse.

GİRİŞ

Yoga kelimesi Sanskritçe'de birleştirmek ya da bir araya getirmek anlamına gelen "yuj" kelimesinden köken almaktadır. (Bhavanani ve Slovik, 2016). Yoga; duruşları (asana), derin nefes almayı (pranayama) ve meditasyonu kapsayan bir beden-zihin pratiğidir (Alkan ve Özçoban, 2017).

Hindistan'da doğan yoganın varlığının M.Ö ikinci yüzyıla dayandığı gösteren Yoga Sutraları (kadim metinler) bulunmaktadır (Bhavanani ve Slovik, 2016). Hindistan'da 1820'lerde sadece erkekler tarafından yapılan yoga, 1920'lerin ilk yarısında bilimsel araştırmacı Jagannaht Gune tarafından kurulan sağlık ve yoga araştırma merkezi ile yoga, sağlık ve farkındalık için uygulanan bir pratik haline getirilmiştir (Alkan ve Özçoban, 2017). Bugün çoğunluğunu üreme çağındaki kadınların oluşturduğu 36 milyondan fazla yoga yapan Amerikan vardır (Babbar ve Shyken, 2016).

Hatha yoga, yin yoga, ashtanga yoga gibi farklı isimlerde yoga uygulamaları bulunsa da tüm yoga türlerinin özü ve amacı aynıdır. Nefesler ve duruşlarla beden in esnemesi ve zihinsel olarak rahatlamayı sağlayan yoga her cinsiyete ve her yaş grubuna hitap etmektedir, gebelik dönemi de buna dâhildir. İnsanı biyopsikososyal olarak ele alan, bireye bütüncül olarak yaklaşmayı vurgulayan hemşirelik mesleği ile bireye biyopsikososyal olarak destek sağlayan, güçlendiren yoga uygulaması arasında güçlü bir benzerlik bulunmaktadır. Hemşireler yoga uygulaması hakkında çeşitli eğitimler alarak, bu konuda kendilerini geliştirerek hastalarını ya da danışanlarını, özellikle gebelik döneminde olan danışanlarını yogaya yönlendirebilirler.

YOGANIN GEBELİKTEKİ FİZYOLOJİK ETKİLERİ

Yoganın gebelikteki fizyolojik etkileri birçok çalışmayla ortaya koyulmuştur. Çalışmalar farklı uygulamaları içerse de fizyolojik olarak vücuttaki etki mekanizmaları aynıdır.

Yogada pranayama olarak adlandırılan derin nefes alma egzersizleri yoganın temel köşe taşıdır. Bilinçli, yavaş ve derin nefesler akciğer dokusunu ve vagal siniri gererek parasempatik sinir sisteminin uyarılmasını sağlar (Babbar ve Shyken, 2016).

Parasempatik sistemin devreye girmesi kalp hızında, kan basıncında, metabolizma hızında ve oksijen tüketiminde azalma sağlar (Jerath, Edry, Barnes ve Jerath, 2006). Yoga sırasında artan parasempatik aktivite sayesinde kalp atımı, plazma volümü, kardiyak output gibi gebelikte meydana gelen doğal adaptasyonların sınırlandırılması mümkün olabilir (Babbar ve Shyken, 2016). Ayrıca derin nefesler adaptif cevaplar gibi nöral yolların reorganizasyonu olarak tanımlanan nöroplastisiteyi artırır (Babbar ve Shyken, 2016). Yoga sırasında artan nöroplastisite konsantrasyonun ve motor kontrolün artmasını sağlar (Jerath ve ark., 2006).

Elsamra (2018), 250 primipar gebe kadınla yaptığı çalışmada yoga yapan ve yapmayan kadınlar arasında ödem, varis, uyku bozukluğu açısından fark olup olmadığını değerlendirmiştir. Deneye (yoga yapan gruba) gebeliğin 14. haftasında başlanmış, haftada 3 kez 15-60 dakikalık seanslar olacak şekilde 8 hafta boyunca sürmüştür. Seanslar sırasında her asana sonrası üçer dakikalık dinlenme periyotları konulmuştur. Çalışmanın sonucunda yoga yapmayan kadınlarda ödem, varis, uyku bozuklukları görülmesi, yoga yapan

kadınlara göre çok daha yüksek çıkmıştır ($p<0.05$). Anormal ultrason bulguları deney grubunda hiçbir gebede gözlenmemişken kontrol grubunda 7 gebede gözlenmiş, orta düzeyde postpartum kanama deney grubunda hiç gözlenmemiş, kontrol grubunda 6 kadında gözlenmiştir. Bu iki değer açısından iki grup arasında istatistiksel olarak anlamlı fark bulunmuştur ($p<0.05$). Deney grubunda sadece 21 (%21.60) kadın sezaryen doğum yaparken bu sayı kontrol grubunda 48 (%38.40)'dir ($p=0.004$).

Plasenta, gebelikte kortikotropin salgılatıcı faktör üreterek kortizolün adrenal sekresyonunda artışa sebep olur (O'donnell, O'connor ve Glover, 2009). Kortizol bir stres hormonudur ve stres gebe kadınlarda perinatal depresyon, postpartum depresyon hipertansiyon ve preeklamsiyeye sebep olur (Chen ve ark., 2017). Ayrıca kortizol uterusu olana kan akımının azalmasına dolayısıyla uterusu oksijenin azalmasına sebep olur (Elsamra, 2018). Gebelikteki uzun süreli stres prematüre ve düşük doğum ağırlıklı bebeklere, anormal fetal beyin gelişimine ve uterin arter kanamalarına sebep olabilir (O'donnell ve ark., 2009). Gebelikte yoğun stres yaşayan kadınların çocuklarında ileriki yaşlarda dikkat eksikliği, hiperaktivite bozukluğu ya da yönetim performansında düşüklük gözlenebilir (Grizenko ve ark., 2012). Gebelikte kortizol seviyesini düşürmek için medikal ilaç kullanmak sakıncalı olabilir bu yüzden kortizol seviyesini düşürmek, stresi azaltmak için medikal olmayan yöntemlere başvurmak gerekir. Yoga bu yöntemlerden biridir. Chen ve ark. (2017) yaptıkları randomize kontrollü bir çalışmada yoga yapan ve yapmayan gebelerdeki stres ve bağışıklık sistemi arasındaki ilişkiyi değerlendirmişlerdir (Chen ve ark., 2017). 16. gebelik haftasında olan 96 kadından

48'i deney 48'i kontrol grubunu oluşturmuştur. Çalışma 20 hafta sürmüş, pratikler 70 dakikalık seanslar şeklinde yoga alanında sertifikalı ebeler tarafından yaptırılmıştır. Her iki grupta da 16. haftadan 36. haftaya kadar 4 haftada bir yoga öncesi ve sonrası tükürük örneği alınarak kişilerin kortizol seviyeleri ve immünoglobülin A seviyeleri ölçülmüştür. Deney grubunun yoga sonrası kortizol seviyesi kontrol grubuna göre daha düşük ($p<0.001$) ve immünoglobülin A seviyesi daha yüksek ($p<0.001$) bulunmuştur. Ayrıca yoga yapan gebelerin bebeklerinin kiloları yoga yapmayanlara göre önemli derecede fazla çıkmıştır.

Gebelik sürecinde yaygın olarak görülen komplikasyonlardan biri de özellikle lumbosakral bölgede meydana gelen bel ağrısıdır (Babbar ve Shyken, 2016). Bel ağrısını oluşturan temel iki faktörden bahsedilmektedir. Bunlardan birincisi gebelikte birlikte büyüyen uterus gebe kadınların ağırlık merkezini değiştirir ve gebelerin lumbosakral bölgelerine etki eden basınç artmış olur (Baydın, Baydın, Emel, Gündoğ ve Alataş, 2012). Diğer bir sebep de gebelikte artan relaksin seviyesine bağlı meydana gelen eklemlerdeki gevşemedir (Baydın ve ark., 2012). Birçok gebede meydana gelen bu ağrıyı gidermek için farmakolojik ve nonfarmakolojik yöntemler bulunmaktadır. Gebelikte ilaç kullanımından uzak durmaya çalışıldığı için farmakolojik ve nonfarmakolojik yöntemlerin tercihi gebeler için daha az riskli ve güvenilirdir. Bu yöntemlerden biride nefes egzersizleri, duruşlar ve meditasyondan oluşan yoga egzersizleridir. Martins ve Silva (2014) yaptıkları randomize kontrollü bir çalışmada yoganın gebelikte gelişen pelvik ve lumbal ağrıya etkisini değerlendirmişlerdir. Pelvik ve lumbal ağrısı olan 60 gebe kadında,

rastgele seçimlerle 30 kişilik deney ve 30 kişilik kontrol grubu oluşturulmuştur. Her iki gruptaki katılımcılar 12-32. gebelik haftası arasında olan gebelerden oluşmuştur. Deney grubu 10 hafta süren, haftada bir gün bir saat olacak şekilde yoga dersleri yapmıştır; kontrol grubu ise gebelikle gelişen spinal eğriliğin değiştirilmesi için yapılabilecekler konusunda resim ve yazılar içeren bir postural oryantasyon eğitimi almışlardır. Her iki grubunda çalışma öncesi ağrı durumları görsel analog skala (VAS) ile ölçülmüştür. 10. haftanın sonunda her iki grubun boyu, kilosu, ağrının yeri ve hassasiyeti değerlendirilmiştir. Çalışma öncesi her iki grupta da ağrı bölgesine göre 10 (%17) kadın lomber, 12 (%20) kadın pelvik ve 38 (%63.3) kadın da lumbopelvik ağrıya sahipti. Çalışmanın sonucunda yoga grubundaki katılımcıların %71.4'ü 0 ağrı (ağrı yok) tanımlarken kontrol grubunda 0 ağrı tanımlayanlar grubun %20.8'i olmuştur. Çalışmanın başlangıcında yoga grubunun ağrı ortalaması 6 iken çalışmanın sonucunda 0 olmuştur. Kontrol grubunda çalışma başlangıcında 7 olan ortalama ağrı değeri çalışmanın sonunda 4.5 olmuştur. Ağrının yoga grubunda kontrol grubuna göre anlamlı derecede azaldığı gözlenmiştir.

YOGANIN GEBELİKTEKİ PSİKOLOJİK ETKİLERİ

Gebelik anne adayları için her ne kadar heyecanlı, sevinçli ve olumlu duyguların yaşandığı bir dönem olsa da vücutta meydana gelen fizyolojik değişiklikler ve sosyal çevrenin etkisi, kişilerde bazı olumsuz psikolojik değişikliklere sebep olabilir. Bunlardan en sık görülenleri stres, anksiyete ve depresyondur (Babbar ve Shyken, 2016). Anne adaylarının bu duygularla baş etmeleri için bazı destek mekanizmalarına ihtiyaçları vardır. Çalışmalar destekliyor ki bunlardan

biri de yogadır (Field, Diego, Delgado ve Medina, 2013; Bershadsky, Trumpfheller, Kimble, Pipaloff ve Yim, 2014; Buttner, Brock, O'Hara ve Stuart, 2015; Davis, Goodman, Leiferman, Taylor ve Dimidjian, 2015).

Davis ve ark., (2015) yaptıkları randomize kontrollü çalışmada depresyon ve anksiyete semptomları gösteren gebelerde yoganın etkisini değerlendirmişlerdir. Depresyon ve anksiyete yaşayan 46 gebe kadın rastgele 23 kişilik deney (yoga yapan) ve 23 kişilik kontrol grubuna ayrılmıştır. Yoga grubu 28. gebelik haftasından itibaren 8 hafta süren, haftada bir gün, 75 dakikalık yoga derslerine katıldı ve yoga sınıfındaki katılımcılara evde uygulayabilmeleri için birer yoga cd'si verilmiştir. Her birinden günlük tutmaları, her gün yaptıkları egzersizi yazmaları istenmiştir. Çalışmanın sonucunda her iki gruptaki katılımcıların depresyon ve anksiyete durumlarını Edinburg Postnatal Depresyon Skalası (EPDS), Olumlu ve Olumsuz Etki Ölçeği-Olumsuz Alt Ölçeği (PANAS-N), Durumluk Sürekli Kaygı Envanteri Sürekli Alt Ölçeği (STAI-T), Durumluk Sürekli Kaygı Envanteri Durumluk Alt Ölçeği (STAI-S) ile değerlendirmişlerdir. Çalışmanın sonucunda yoga grubundaki katılımcılarda depresyon ve anksiyetenin negatif semptomlarının kontrol grubuna kıyasla önemli miktarda azaldığı gözlenmiştir.

Field ve ark. (2013) 96 gebe kadınla yaptıkları randomize kontrollü bir çalışmada, prenatal depresyon, anksiyete ve kortizol seviyesi üzerinde, yoga ve sosyal desteğin etkisini karşılaştırmışlardır. Rastgele seçimlerle 46 kişilik yoga grubu ve 46 kişilik sosyal destek grubu oluşturmuşlardır. Yoga grubu 22. gebelik haftasından itibaren 12 hafta süreyle, haftada bir gün 20 dakikalık yoga derslerine katılmıştır. Diğer

grup da yoga grubuyla aynı süre ve periyotta sosyal destek sınıflarına katılmıştır. Gruplara ilk ders öncesi-sonrası ve son ders öncesi sonrası Yapılandırılmış Klinik Görüşme Depresyon (SCID) ölçeği, Epidemiyolojik Araştırmalar Depresyon Ölçeği Merkezi (CES-D), EPDS, Duygu Durum Profili (POMS), Anksiyete Durum Envanteri (STAI), Sinirlilik Durum Envanteri (STAXI), İlişki Anketi uygulanmış ve katılımcılardan uygulama öncesi ve sonrası kortizol seviyelerine bakmak için tükürük örnekleri alınmıştır. Çalışmanın sonucunda yoga grubundaki katılımcıların ilk günkü, uygulama öncesi ve sonrasındaki depresyon, anksiyete, sinirlilik durumları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir azalma bulunmuşken sosyal destek grubunda bu fark istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır. Son gün yapılan ölçümlerde ise uygulama öncesi ve sonrasında sadece depresyon ve anksiyete durumlarında istatistiksel olarak anlamlı bir azalma olmuştur. Her iki grupta da katılımcıların uygulamalar sonrasındaki kortizol seviyelerinde azalma olmuş ve iki grup arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamıştır. Bu çalışma gebelikte, hem sosyal desteğin hem de yoganın anksiyete, depresyon ve kortizol seviyeleri üzerinde olumlu etkisi olduğunu göstermiştir. Yoga grubunda bu olumlu etki, güvenilirlik ve memnuniyet sosyal destek grubuna göre daha fazla bulunmuştur. Satyapriya, Nagarathna, Padmalatha ve Nagendra (2013) yaptıkları randomize kontrollü bir çalışmada gebeliğe entegre edilmiş yoganın, normal gebeliklerde gözlenen anksiyete, depresyon ve iyilik hali üzerindeki etkisini değerlendirmişlerdir. 18-20. gebelik haftasında olan 96 kadınla yapılan çalışmada riskli gebelik bulunmamaktadır.

Katılımcılar rastgele bir şekilde 51 kişiden oluşan deney (yoga yapan) ve 45 kişiden oluşan kontrol (standart antenatal egzersiz yapan) grubuna ayrılmıştır. Çalışmaya 36'ncı gebelik haftasına kadar devam edilmiştir. Yoga grubu haftada 3 gün, iki saatlik dersler olacak şekilde yoga egzersizlerine katılmıştır. Katılımcılara evde de pratik yapabilmeleri için birer yoga cd'si verilmiştir. Katılımcıların anksiyete, depresyon ve iyilik hallerini değerlendirmek için 20'nci haftada ve 36'ncı haftada Durumluk Anksiyete Envanteri 1-2 (STAI), Hamilelik Deneyimleri Anketi (PEQ), Hastane Depresyon Anksiyete Ölçeği (HDAS) kullanılmıştır. Çalışmanın sonucunda yoga grubu ve kontrol grubunun STAI 1, STAI 2 ve HADS'ye göre anksiyeteleri ve HADS'a göre depresyon durumları arasında istatistiksel olarak anlamlı fark bulunmuştur. Yoga grubu anksiyete ve depresyon durumunda kontrol grubuna göre anlamlı derecede bir azalma gözlenmiştir.

Yapılan çalışmalar gösteriyor ki prenatal yoga uygulaması gebelerin anksiyete ve depresyonlarını azaltıyor ve gebeliklerini psikolojik olarak olumlu yönde destekliyor. Yapılan çalışmalarda yoga uygulamasının gebeler üzerinde herhangi bir yan etkisine de rastlanmamıştır.

YOGANIN RİSKLİ GEBELİK ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Kadınlarda gebelikle birlikte gelişen fizyolojik değişiklikler, sağlık ve hastalık arasındaki sınırı daraltır. Bu nedenle her gebelik sağlık açısından potansiyel risk oluşturur. Riskli gebelikler var olan riskin fetüse ve anneye vereceği zararın boyutuna göre düşük riskli, riskli ve yüksek riskli olmak üzere üç grupta sınıflandırılır (Aydemir ve Hazar, 2014). Riskli gebeliklerde yaşanan sorunlar nedeniyle meydana gelen stres, normal gebeliklerden

çok daha fazladır (Ölçer ve Oskay, 2015). Riskli gebeliklerde var olan stresin algılanması ve uygun baş etme yöntemleriyle stresin kontrol altına alınması anne ve fetüsün sağlığının olumlu bir şekilde sürdürülmesini sağlar (Ölçer ve Oskay, 2015). Riskli gebeliklerde stresin yönetilmesinde kullanılacak yöntemlerden biride yogadır.

Yoganın gebelik üzerine etkilerini araştıran çok sayıda çalışma vardır fakat riskli gebeliklerde yoganın etkisini araştıran az sayıda çalışma bulunmaktadır. Bunlardan ilki Rakhshani ve ark. (2012) tarafından yapılan randomize kontrollü bir çalışmadır. Yüksek riskli gebelik yaşayan 68 kadından rastgele bir şekilde 30 kişilik deney (yoga yapan) ve 38 kişilik kontrol grubu oluşturulmuştur. Deney grubu 13. gebelik haftasının başından 28. gebelik haftasının sonuna kadar standart bakımın yanında haftada 3 gün bir saatlik yoga derslerine katılmıştır, kontrol grubu ise standart bakımın yanında haftada 3 gün yarım saat sabah yarım saat akşam olacak şekilde toplamda birer saatlik yürüyüşler (hastanenin rutin antenatal egzersiz önerisi) yapmıştır. Çalışmanın sonucunda kontrol grubunda 11 kişide (%36.7) hamileliğin indüklediği hipertansiyon (PIH) gözlenirken bu sayı deney grubunda 3 kişidir (%10.3). İki grup arasındaki preeklamsi görülme oranı istatistiksel olarak anlamlıdır. Deney grubunda preeklamsi vakası görülmemişken kontrol grubunda preeklamsi görülme oranı %13.3'dür. Deney grubunda hiç eklamsi vakası görülmemiş, kontrol grubunda ise iki vaka görülmüştür fakat sonuçlarda iki grup arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamıştır. Yoga grubunda intrauterin gelişim geriliği, preterm doğum, gestasyonel diabetes mellitus görülme oranı anlamlı derecede düşük çıkmıştır. Yüksek

riskli gebelerde yoganın etkisini değerlendiren ve bu alanda literatürde yer alan ilk çalışma olma özelliğine sahip bu çalışma yoganın riskli gebeliklerdeki etkinliğini kanıtlamıştır.

Riskli gebelerde yapılan bir diğer yoga çalışması da Youngwanichsetha, Phumdoung ve Ingkathawornwong (2014) tarafından yapılmış randomize kontrollü bir çalışmadır. Çalışma gestasyonel diyabeti olan kadınlarda kontrollü yemenin ve yoganın kan glukoz seviyesindeki değişimi incelemek için yapılmıştır. Bunun için gestasyonel diyabeti olan 170 kadından 85'i ile deney (yoga yapan ve kontrollü yiyen) ve rastgele seçilen 85'i ile de kontrol grubu oluşturulmuştur. İki grup arasında yaş, gebelik sayısı, ekonomik gelir, eğitim gibi demografik özellikler açısından istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamıştır. Her iki grubun çalışma öncesi plazma glukoz seviyeleri ölçülmüş ve istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamıştır. Deney grubundaki kadınlara kontrollü yeme ve yoga egzersizi hakkında 50 dakikadan oluşan iki derslik bir eğitim verilmiş, kontrollü yeme ve yoganın nasıl yapılacağı öğretilmiştir. Deney grubundaki kadınlara gebelikleri boyunca kontrollü yemeye devam etmeleri ve evlerinde 8 hafta boyunca, haftada 5 gün 15-20 dakikalık yoga egzersizi yapmaları söylenmiştir. Kadınlara 9 yoga duruşu öğretilmiş ve her birini, her çalışmada onar kez tekrar etmeleri söylenmiştir. 8 haftanın sonunda her iki gruba da 100 g oral glikoz tolerans testi yapılmış ve her iki gruptaki kadınların testten hemen sonraki kan glukoz değerleri, testten 2 saat sonraki kan glukoz değerleri ve glikolize hemoglobin (HbA1c) değerleri ölçülmüştür. Deney grubunun yemekten hemen sonraki kan glukoz değeri, yemekten 2 saat sonraki kan glukoz değeri ve HbA1c

değeri kontrol grubuna göre anlamlı derecede düşük bulunmuştur. Yemekten hemen sonraki kan glukoz değeri deney grubunda 83.39, kontrol grubunda 85.85; yemekten iki saatsonraki kan glukoz değeri deney grubunda 105.67, kontrol grubunda 112.36; HbA1c değeri deney grubunda %5.23, kontrol grubunda %5.68 (p=0.038) olarak bulunmuştur.

Rakhshani ve ark. (2015) riskli gebelerde yoganın utero-fetal- plasental dolaşıma olan etkisini değerlendirdikleri çalışmada 53 riskli gebe kadın incelenmiştir. Rastgele seçimle 24 kişilik deney (yoga yapan) ve 29 kişilik kontrol grubu oluşturulmuştur. Deney grubuna rutin gebelik kontrolleri yanında, 12. gebelik haftasından 28. gebelik haftasına kadar haftada 3 kez bir saatlik yoga pratikleri yaptırılmıştır. Kontrol grubu ise rutin kontrolleri yanında haftada üç gün birer saatlik yürüyüşler yapmıştır. Her iki gruptan da bir günlük tutarak, her gün yaptıkları egzersizleri raporlamaları istenmiştir. Çalışma boyunca 12'nci, 20'nci ve 28'inci gebelik haftalarında abdominal ultrasonografi ile bebeğin biparyetal çapı, baş çevresi ve femur uzunluğu ölçülerek gestasyon yaşı değerlendirilmiştir. Çalışmanın sonucunda yoga grubundaki gebelerin sağ uterin arterlerindeki, umbilikal arterlerindeki, ve fetal orta serebral arterlerindeki basınç indeksi (RI) anlamlı derecede düşük bulunmuştur. Yoga grubundaki gebelerin ölçümlerinde biparyetal çap, baş çevresi, femur uzunluğu ve tahmini fetal ağırlık anlamlı derecede yüksek bulunmuştur. Gebeliğin indüklediği hipertansiyon, preeklampsi, gestasyonel diyabet ve intauterin gelişim geriliği gibi utero-fetal-plasental kan akışının yeterli sağlanamamasıyla ilişkili olarak gelişen komplikasyonların görülme oranı yoga

grubunda anlamlı derecede düşük bulunmuştur.

Yapılan çalışmalar riskli gebeliklerde de yoga uygulaması yapılmasının bir sakıncası olmadığını ve yoganın gebelik sürecini olumlu yönde desteklediğini göstermiştir.

YOGANIN DOĞUM ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Doğum ağrısı her gebe tarafından deneyimlenen fakat farklı boyutlarda algılanan bir ağrıdır (Alkan ve Özçoban, 2017). Bu ağrıya farmakolojik yöntemler ya da nonfarmakolojik yöntemlerle müdahale edilebilir. Sırt, abdominal ve pelvik bölge kaslarını esnetip, güçlendiren yoga uygulaması doğum ağrısını azaltan nonfarmakolojik yöntemlerden biridir (Babbar ve Shyken, 2016). Jahdi ve ark. (2017) 60 primipar kadınlarla yaptıkları çalışmada, yoga yapan gebe kadınlarla deney grubu ve yapmayanlarla da bir kontrol grubu oluşturmuş; kadınları doğum sırasında hissedilen ağrı açısından değerlendirmişlerdir (Jahdi ve ark., 2017). Servikal dilatasyon 3-4 cm olduktan sonra ağrıyı Görsel Analog Skala ile değerlendirmişlerdir. Çalışmanın sonucunda servikal dilatasyonun 3-4 cm açılımda ve iki saat sonrasında yapılan ölçümlerin her ikisinde de deney grubu ve kontrol grubu arasında istatistiksel olarak anlamlı fark bulunmuştur. Ayrıca deney grubunun %13.3'ünde sezaryen endikasyonu gelişmişken kontrol grubunun %50'sinde sezaryen endikasyonu gelişmiştir. Gruplar arasında doğum indüksiyonu yapılma yüzdeleri açısından büyük fark bulunmaktadır. Deney grubunda planlanmış indüksiyon yapılan gebe %29.3 iken bu yüzde kontrol grubunda %56.7'dir.

Bolanthakodi, Raghunandan, Saili, Mondal ve Saxena (2018) yaptıkları

randomize kontrollü bir çalışmada yoganın doğum ağrısı üzerindeki hafifletici etkisini değerlendirmişlerdir. Çalışmacının grupları bilmediği tek körlü bir çalışma yapılmıştır, deney ve kontrol olmak üzere iki grup oluşturulmuştur. Her iki grup standart antenatal bakım almış ve deney grubu buna ek olarak yoga derslerine katılmıştır. Çalışmaya 25-30 yaş arası, primigravida, 30'uncu gebelik haftasında olan ve daha önce yoga yapmamış gebe kadınlar dahil edilmiştir. Deney grubu, gebeliğin 30'uncu, 32'nci, 34'üncü, 36'ncı, 37'nci, 38'inci ve 39'uncu haftasında otuz dakikalık yoga derslerine katılmıştır. Doğumun sonuna kadar gebelerin doğum ağrısındaki hafiflemeyi ve annenin konforunu değerlendirmişlerdir. Ağrıyı değerlendirmek için Sayısal Ağrı Skalası (NPIS), Davranışsal, Gözlemsel Ağrı Ölçeği (PBOS) ve maternal doğum konfor anketi kullanılmıştır. Çalışmanın sonucunda doğum indüksiyonu ve ağrı kesici ihtiyacı yoga grubunda daha az olmuştur. Doğumun ikinci safhasında deney grubunun ağrısı daha az bulunmuştur fakat iki grup arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamıştır. Deney grubunda kontrol grubuna göre daha çok normal vajinal doğum, daha az sezaryen doğum olmuştur ve doğumun ilk safhası daha kısa sürmüştür. Deney grubu kontrol grubuna kıyasla, Sayısal Ağrı Skalasına göre ($p<0.001$) ve Davranışsal Gözlemsel Ağrı Skalasına göre ağrıyı daha iyi tolere etmiştir.

Çalışmalar göstermiştir ki prenatal yoga, doğum sırasındaki ağrıyı hafifletmekte etkinliği olan bir yöntemdir.

YOGANIN POST-PARTUM DÖNEMDEKİ ETKİLERİ

Gebelik sonrası dönemde anneler üzerindeki yoga çalışmaları, fizyolojik etkilerden psikolojik etkiler üzerine

yapılmıştır. Doğum sonunda bebeğin dünyaya gelişi ve annelik rolünün aktif olarak başlaması kişilerde mutluluk ve rahatlama gibi pozitif duyguları uyandırsa da üstlenilen bu yeni role ve çocuk yetiştirmenin verdiği sorumluluk ile anneler kaygı, korku, sinirlilik gibi olumsuz duygular yaşayabilirler. Bu durumlara uyum sağlanamaz ve güçlü baş etme mekanizmaları geliştirilemezse annelerde postpartum depresyon gibi psikolojik rahatsızlıklar gelişebilir.

Buttner ve ark., (2015) yaptıkları randomize kontrollü bir çalışmada yoganın postpartum depresyon üzerindeki etkisini değerlendirmişlerdir. 18-45 yaş arasında, Hamilton Depresyon Değerlendirme Ölçeği (HDRS) puanı 12 ve üzerinde olan 57 lohusa çalışmaya dahil edilmişlerdir. 28 kişilik deney (yoga yapan) ve 29 kişilik kontrol grubu randomize bir şekilde oluşturulmuştur. Yoga grubundan 4 kadın ve kontrol grubundan 2 kadın çalışmayı tamamlayamamıştır. Çalışmada deney grubuna 8 haftalık yoga programı uygulanmıştır. Her iki gruba da çalışmanın başında Hamilton Depresyon Değerlendirme Ölçeği, Genel Depresyon Ölçeği, İyi Olma Ölçeği, Sosyal Anksiyete Ölçeği, Travmatik Saldırı Ölçeği ve Sağlık Anketi Kısa Formu uygulanarak katılımcıların depresyon puanları kayıt edilmiştir. Çalışmaya başlandıktan sonra 2'nci, 4'üncü, 6'ncı ve 8'inci hafta bu ölçeklerle ölçüm tekrarlanmış ve iki grup arasındaki depresyon durumu değişiklikleri değerlendirilmiştir. Çalışmanın sonucunda depresyon semptomları tüm katılımcılarda azalmıştır. Yoga grubundaki 23 kadından 18'inin (%78) depresyon semptomları azalmışken kontrol grubunda 27 kadından 16'sının (%59) depresyon semptomları azalmıştır.

Bolanthakodi ve ark., (2018) yoganın doğum ağrısı üzerindeki etkisini değerlendirdikleri çalışmada (çalışmanın özelliklerinden ‘‘Yoganın Doğum Üzerine Etkisi’’ bölümünde bahsedilmiştir) doğum sonrasında annelerin konforlarını da değerlendirmişlerdir. Bunun için Anne Konforunun Karşılaştırılması Anketi kullanılmıştır. Ankette en düşük puan aralığı 23-25 ve en yüksek puan aralığı 32-34 dür ve puan yükseldikçe konfor atmaktadır. Yoga grubunda 23-25 puan (düşük konfor) aralığında 6 kişi (%8.95) çıkmışken, kontrol grubunda 13 kişi (%22.41) çıkmıştır (p=0.032).

SONUÇ

Yapılmış çalışmalar gösteriyor ki yoga gebelikte gelişen fizyolojik ve

psikolojik birçok değişiklikle başa çıkmayı kolaylaştırıyor ve gelişebilecek birçok komplikasyonu önüyor. İnsan anatomisi ve fizyolojisi eğitimi almış olan hemşireler yogadaki duruşların ve nefeslerin vücuda olan etkisini bilebilecek ve kontrolünü yapabilecek bilgi donanımına sahip profesyonel sağlık çalışanlarıdır. Sağlık ekibinin önemli bir gücü olan hemşireler sertifika programları ile hastanelerdeki gebe eğitim okullarında, çeşitli yoga merkezlerinde gebelere prenatal ve postnatal yoga pratikleri yaptırabilirler. Ülkemizde prenatal ve postnatal yoganın maternal etkileri üzerine yapılmış yeterli sayıda çalışma bulunmamaktadır, bu konuda daha fazla çalışmaya gereksinim vardır.

KAYNAKLAR

Alkan, E. & Özçoban, A. F. (2017). Yoganın gebelik, doğum ve doğum sonuçları üzerine etkisi effect of yoga on pregnancy, delivery and birth outcomes. *Smyrna Tıp Dergisi*, (3), 64-71.

Aydemir, H. & Hazar, U.H. (2014). Düşük riskli, riskli, yüksek riskli gebelik ve ebeğin rolü. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 3(2), 815-833.

Babbar, S. & Shyken, J. (2016). Yoga in pregnancy. *Clinical Obstetrics and Gynecology*, 59(3), 600-612.

Baydın, S., Baydın, S. Ş., Emel, E., Gündag, M. & Alataş, İ. (2012). Gebelik ve lomber disk herniasyonu. *Jinekoloji Obstetrik Pediatri Dergisi*, 4(3), 93-96.

Bershadsky, S., Trumpfheller, L., Kimble, H. B., Pipaloff, D. & Yim, I. S. (2014). The effect of prenatal Hatha yoga on affect, cortisol and depressive symptoms. *Complementary Therapies in Clinical Practice*, 20(2), 106-113.

Bhavanani, B. A. & Slovik, R. (2016). The principles and practice of yoga in health care. Birch K. (Ed). Edinburgh: Handspring Pub Ltd.

Bolanthakodi, C., Raghunandan, C., Saili, A., Mondal, S. & Saxena, P. (2018). Prenatal yoga: Effects on alleviation of labor pain and birth outcomes. *The Journal of Alternative and Complementary Medicine*, 24(12), 1181-8.

Buttner, M. M., Brock, R. L., O'Hara, M. W. & Stuart, S. (2015). Efficacy of yoga for depressed postpartum women: a randomized controlled trial. *Complementary Therapies in Clinical Practice*, 21(2), 94-100.

Chen, P. J., Yang, L., Chou, C.C., Li, C.C., Chang, Y.C. & Liaw, J.J. (2017). Effects of prenatal yoga on women's stress and immune function across pregnancy: A randomized controlled trial. *Complementary Therapies in Medicine*, 31, 109-117.

Davis, K. L., Goodman, S. H., Leiferman, J., Taylor, M.A. & Dimidjian, S.(2015). A randomized controlled trial of yoga for pregnant women with symptoms of depression and anxiety. *Complementary Therapies in Clinical Practice*, 21(3), 166-172.

Elsamra, M.A. (2018). Effect of Yoga exercises on the course of pregnancy, labour and puerperium. *Indian Journal of Obstetrics and Gynecology Research*, 5(1), 72-76.

Field, T., Diego, M., Delgado, J. & Medina, L. (2013). Yoga and social support reduce prenatal depression, anxiety and cortisol. *SciVerse ScieceDirect*, 17(4), 397-403.

Grizenko, N., Fortier, M. E., Zadorozny, C., Thakur, G., Schmitz, N., Duval, R. & Joobar, R. (2012). Maternal stress during pregnancy, ADHDsymptomatology in children and genotype: gene- environment interaction. *J Can Acad Child Adolesc Psychiatry*, 21(1), 9.

Jahdi, F., Sheikhan, F., Haghani, H., Sharifi, B., Ghaseminejad, A., Khodarahmian, M. & Rouhana, N. (2017). Yoga during pregnancy: The effects on labor pain and delivery outcomes (Arandomized controlled trial). *Complementary Therapies in Clinical Practice*, 27, 1-4.

- Jerath, R., Edry, J. W., Barnes, V. A. & Jerath, V. (2006).** Physiology of long pranayamic breathing: Neural respiratory elements may provide a mechanism that explains how slow deep breathing shifts the autonomic nervous system. *Med Hypotheses*, 67, 566-571.
- Martins, R. F. & Silva, J. L. P. (2014).** Treatment of pregnancy-related lumbar and pelvic girdle pain by the yoga method: a randomized controlled study. *The Journal of Alternative and Complementary Medicine*, 20(1), 24-31.
- O'donnell, K., O'connor, T. G. & Glover, V. (2009).** Prenatal stress and neurodevelopment of the child: focus on the HPA axis and role of the placenta. *Developmental Neuroscience*, 31(4), 285-292.
- Ölçer, Z., & Oskay, Ü. (2015).** Yüksek riskli gebelerin yaşadığı stresörler ve stresle baş etme yöntemleri. *Hemşirelikte Eğitim ve Araştırma Dergisi*, 12(2), 85-92.
- Rakhshani, A., Nagarathna, R., Mhaskar, R., Mhaskar, A., Thomas, A. & Gunasheela, S. (2015).** Effects of yoga on utero-fetal-placental circulation in high-risk pregnancy: A randomized controlled trial. *Advances in Preventive Medicine*, 2015;2015:373041.
- Rakhshani, A., Nagarathna, R., Mhaskar, R., Mhaskar, A., Thomas, A. & Gunasheela, S. (2012).** The effects of yoga in prevention of pregnancy complications in high-risk pregnancies: a randomized controlled trial. *Preventive Medicine*, 55(4), 333-340.
- Satyapriya, M., Nagarathna, R., Padmalatha, V. & Nagendra, H. R. (2013).** Effect of integrated yoga on anxiety, depression & well being in normal pregnancy. *Complementary Therapies in Clinical Practice*, 19(4), 230-236.
- Youngwanichsetha, S., Phumdoung, S. & Ingkathawornwong, T. (2014).** The effects of mindfulness eating and yoga exercise on blood sugar levels of pregnant women with gestational diabetes mellitus. *Applied Nursing Research*, 27(4), 227-230.